

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Alapította Heimler Károly.

Kiadja:
a Soproni Szemle Alapítvány

Főszerkesztő:

Szerkesztőbizottság:

DOMONKOS OTTÓ, GIMESI SZABOLCS, GÖMÖRI JÁNOS, HÁRS JÓZSEF titkár, olvasó- és
technikai szerkesztő, JANKÓ FERENC, KUBINSZKY MIHÁLY, MOLNÁR LÁSZLÓ, PÁPAI
LÁSZLÓ, SARKADY SÁNDOR

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Bartha Dénes. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 23550 éve indult újra a Soproni Szemle

235 50 éve indult újra a Soproni Szemle

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 23550 éve indult újra a Soproni Szemle / Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve III. A természettudományoktól a bibliográfiáig*

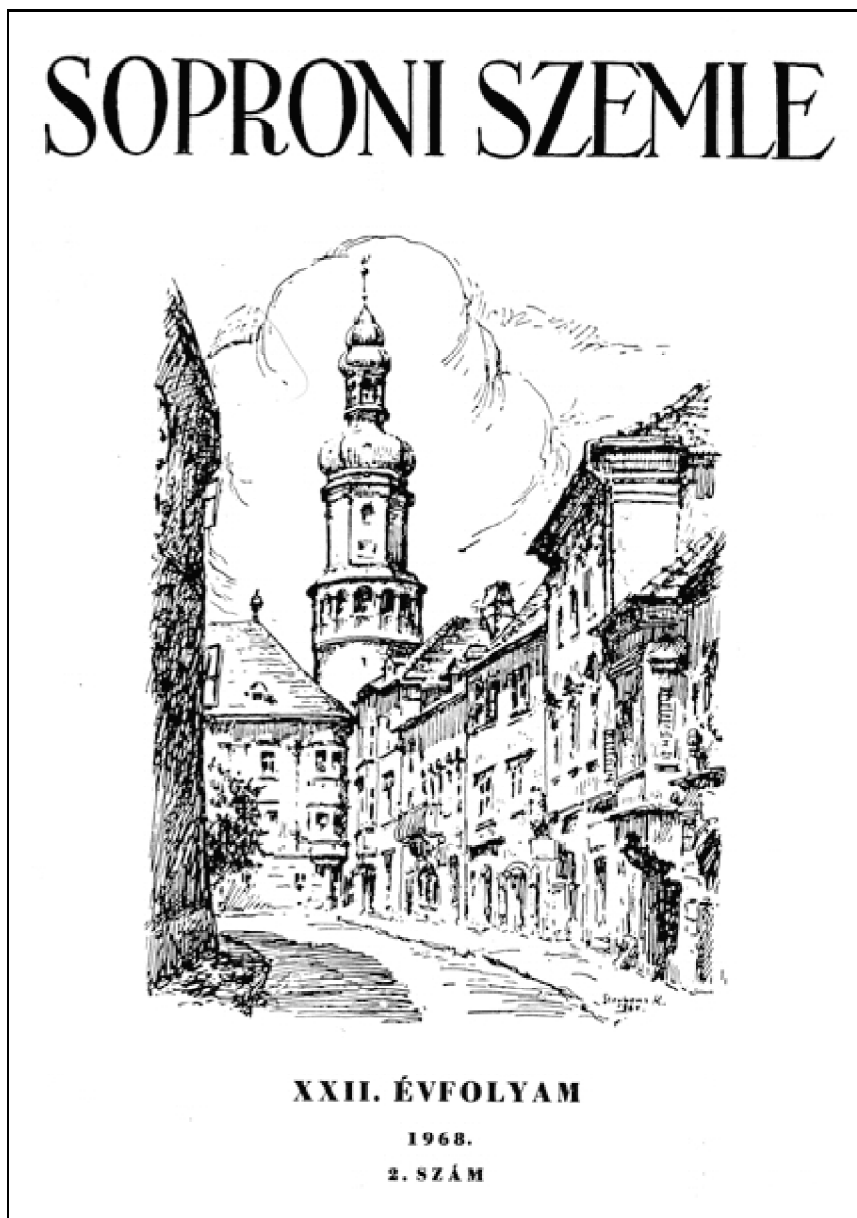
**Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve III.
A természettudományoktól a bibliográfiáig^{*(1)}**

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 23550 éve indult újra a Soproni Szemle / Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve III. A természettudományoktól a bibliográfiáig* /
Természettudományos témák a Szemle hasábjain

Természettudományos témák a Szemle hasábjain

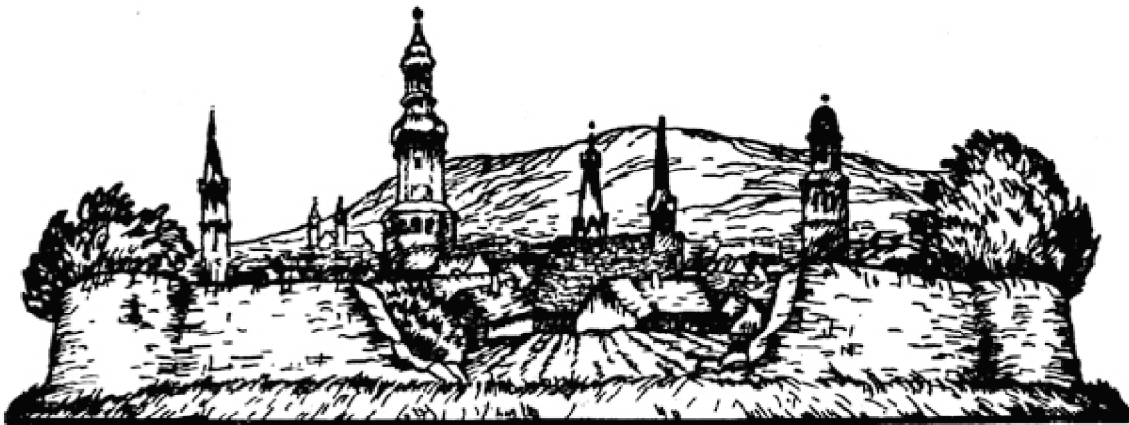
A Soproni Egyetem tanárai igen jól képviselték a természettudományokat a Soproni Szemlében, úgy a régieben, mint az újban. Az újjáélelt folyóirat első összevont számának megjelenése után mégis bírálóat

érte a szerkesztőt e terület „elhanyagolása” miatt. Jóllehet ez nem rajta múlt, mindössze arról volt szó, hogy a Peéry Rezsőtől 1955 júniusában átvett cikkek aránytalanságai nem voltak korrigálhatók pár héten belül. Csatkai Endre egyébként érdeklődött a természettudományok iránt, és személyes jó kapcsolatban volt a Bányászati és Erdészeti Egyetem oktató személyzetével is.

236A Szemle 1955. évi 3–4. számában Győrfi Jánostól hozta a „Sopron környékének fenyőtoboz- és fenyőmag károsítói és azok parazitái” című terjedelmes, jól illusztrált cikkét. Közvetlen ez után Csapody István „A Sopron környéki flóra elemeinek analízise” című tanulmányát közölte, így összességében a kettős szám közel negyedét, 42 oldalt szentelt a természettudománynak. Ezekkel szemben viszont az volt a kifogás, hogy annyira szűk szakmai érdekeltségű mindkét téma, hogy azokat szaklapokban kellett volna megjelentetni. A következő évfolyamban azután Csapody István, aki a történeti folyamatok kiváló kutatójává vált, szinte programot adott kollegáinak „A soproni természetvédelem múltja, jelene és feladatai” című tanulmányában. Kitért a kutatástörténetre, a Kőhida, Kis- és Nagytómalom közti lápsziget védelmére, a Szár-halmi erdőnek a Lajtai-tájhoz való

kapcsolódására, a sztepprétek maradványaira, a Köfejtő, a Bécsi domb értékeire egyaránt.²⁽²⁾ Főző Géza folytatta a régi Szemlében megkezdett sorozatát a gesztenyésekről és a gyümölcsösökről: „A soproni vidék gyümölcseinek származása és nevük eredete” című tanulmányával, majd később „A Soproni borvidék” kérdéseit vizsgálta.³⁽³⁾

HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

Kárpáti Zoltán, aki a háború előtti Szemlének is munkatársa volt, rendszeresen bírálta a szerkesztést a természettudományi cikkek hiánya, vagy gyér volta miatt; ő maga több publikációval segítette az aránytalanságok megszüntetését. 1957-ben „Kitaibel Pál (1757–1817)” című megemlékezésében a magyar botanikatörténet kimagasló tudósa előtt tisztelgett és soproni kapcsolataira figyelmeztetett. A következő évben pedig a Kitaibel Pál születésének 200. évfordulóján rendezett ünnepségekről számolt be.⁴⁽⁴⁾ A későbbiekben is támogatta Csatkai Endrét jó barátként a Szemle szerkesztésében.

A Fertő-kutatás alapjait Vendl Miklós, Varga Lajos és Mika Ferenc rakták le a háború előtt.⁵⁽⁵⁾ A MTA Biológiai Osztálya kezdeményezésére indította meg a Vízügyi ²³⁷Tudományos Kutatóintézet (VITUKI) kutatógárdájának szervezését 1964-ben.⁶⁽⁶⁾ Pichler János, a Kutatóintézet munkatársa vezette a vállalkozást, soproni segítői Garád Róbert, Csapody István és Gunda Mihály voltak. A munkacsoport vezetője „A Fertőtáj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása” címen be is számolt a kutatás és tervezés állásáról. Ugyancsak 1972-ben készült el a téma bibliográfiája, Lászlóffy Woldemár szerkesztésében. 1973-ban a MTESZ szervezésben megtartott környezetvédelmi konferencia anyagát a Soproni Szemle külön kiadványban jelentette meg.⁷⁽⁷⁾

H ELYTÖRTÉNET-ÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1976-ban a VITUKI kiadásában megjelent „A Fertő-táj Monográfia előkészítő adatgyűjteménye” több kötetben. A néprajzi fejezetet e sorok írója szerkesztette és részben írta is. Hosszú vajúdas után, 1980-ban készült el a kutatás részletes terve, amelyről Pichler János számolt be a Szemlében. A MTESZ soproni munkabizottságának a Fertő magyar szakasza vizsgálataiban játszott szerepéről 1977-ben Garád Róbert adott részletes tájékoztatást. A fertői vízibázis létesítése a határsáv „áttörését” is jelentette az 1950-es években. Az üzemek társadalmi munkájának köszönhetően épült ki a vitorlástelep és a móló. Végül a strand építése is megtörtént, igaz, csak külön határsáv-engedéllyel volt használható a város és környéke állandó lakosai számára is.⁸⁽⁸⁾ A Fertő életét és történetét is befolyásoló Rába-szabályozási tervekről, a Hanság lecsapolásáról egyaránt jelentek meg levéltári feldolgozások.⁹⁽⁹⁾ Nagy László a balfi gyógyfürdő, az ásványvizek, a tóközeli klimatikus viszonyok elemzését végezte el, illetve ezek további kutatását szorgalmazta.¹⁰⁽¹⁰⁾

1969-ben újjáalakult a Soproni Városszépítő Egyesület, amelynek szakosztályai a környezetvédelem, a természetvédelem és az erdészet kérdéseivel is foglalkoztak, és meghatározták a tennivalókat. Rác Józsefné Sopron város utcafásításairól készített részletes felmérést és dolgozott ki terveket.¹¹⁽¹¹⁾ Csapody István a soproni hegyvidék értékeinek hangsúlyozása érdekében tette közzé „A Lövérék növényvilága” című dolgozatát.¹²⁽¹²⁾ **238**A soproni erdők, emlékfák, emlékparkok történetéről, az erdészeti oktatás kérdéseiről és múltjáról Furbás Oszkár, Jereb Ottó, Metzl János és még mások is megosztották ismereteiket a Szemle olvasóközönségével. Jerem Erzsébet a vaskori táj rekonstrukciójáról írott tanulmányában új szemléletű vizsgálatok szempontjait, módszereit vázolta fel a régészeti kutatásban.¹³⁽¹³⁾

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 23550 éve indult újra a Soproni Szemle / Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve III. A természettudományoktól a bibliográfiáig* / Intézmények, egyesületek, üzemek

Intézmények, egyesületek, üzemek

A Soproni Szemle újjáélesztésének programjában külön hangsúlyt kapott az üzemek életének bemutatása, jelenkori története.¹⁴⁽¹⁴⁾ Itt most a teljesség igénye nélkül csak néhányat említünk meg azokból a cikkekből, jelentésekből, amelyek rendszeresen beszámoltak erről a területről. Ez egyben arra is rávilágíthat, hogy milyen vonzása volt a Szemlének, milyen széles kapcsolattal rendelkeztek a szerkesztők. Másrészt bizonyosság arra, hogy a Szemle ezekben a témákban pótolni igyekezett a soproni napilapok hiányát. De fontos az a tény is, hogy adatokat közöltek, írták a helytörténet számára fontos intézmény- és egyesülettörténeteket.¹⁵⁽¹⁵⁾ Hírt adtak néhány régi üzembről¹⁶⁽¹⁶⁾ és az új gyárakról is. A

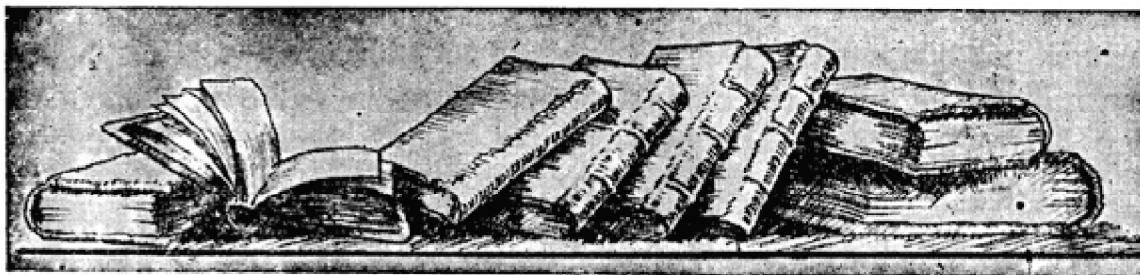
legrendszeresebb éves jelentéseket a Soproni Múzeum,¹⁷⁽¹⁷⁾ az idegenforgalom,¹⁸⁽¹⁸⁾ a Levéltár,¹⁹⁽¹⁹⁾ a Központi Bányászati Múzeum és a TIT²⁰⁽²⁰⁾ szervezetei adták. Ezekből ismerhetjük meg a város művelődési szerkezetének változásait.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 23550 éve indult újra a Soproni Szemle / Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve III. A természettudományoktól a bibliográfiáig* / 239Bibliográfiai közlemények a Soproni Szemlében

239Bibliográfiai közlemények a Soproni Szemlében

Heimler Károly a Soproni Szemle feladatai közé sorolta a helytörténeti kutatás szempontjából fontos bibliográfiai adatok gyűjtését és közlését, a könyvismertetéseket, a *soproniensia* gyarapítását. Az újjáéledt Szemle igyekezett pótolni az 1943–1954 közötti kiesést, és mindjárt a két összevont 1955. évi számban közölte a Sopronnal kapcsolatos, fontosnak tartott, időközben megjelent műveket. A figyelőszolgálatot Csatkai Endre és segítőitársai, Mollay Károly és Verbényi László folyamatosan végezték és „anonymus” név alatt közölték az 1955., 1956. és 1957. évi adatokat. A kutatókat szolgálta az az összefoglalás, amely „A Soproni Szemle első tíz évfolyamának 1937–1944, 1955–1956 cikkei és szerzői” címen jelent meg és huszonnégy tárgycsoportba sorolta az anyagot.²¹⁽²¹⁾ A következő számokban is találkozhatunk bibliográfiai közlésekkel. 1966-ban Hiller István adott számot az egyetem oktatóinak publikációiról.²²⁽²²⁾ 1970-ben, amikor Mollay Károly vette át a Szemle szerkesztését, Hiller István lett a titkár és az olvasószervező. Ekkor kezdte meg azt a sorozatot, amely a soproni vonatkozású éves bibliográfiát közölte. 1972-től az egyetem könyvtárossal együtt (Hiller István – Mastalírné Zádor Márta) 1991-ig végezték ezt a munkát. Hiller István elhunytá óta Mastalírné Zádor Márta összeállításában jelenik meg az éves bibliográfia.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

egy-egy kiváló munkatárs, szerkesztő elhunya után a Szemle közli publikációik listáját. Így „Heimler Károly irodalmi működése” címen Thier László adta közre az összegyűjtött adatokat.²³⁽²³⁾ Csatkai Endre hatalmas tudományos és hírlapírói-helytörténeti munkásságát Környei Attila állította össze két nagy közleményben.²⁴⁽²⁴⁾ Mollay Károly pontos nyilvántartást vezetett irodalmi munkásságáról, így azt 80. születésnapja alkalmából hiánytalanul lehetett közölni.²⁵⁽²⁵⁾ Csapody István elhunya után Bartha Dénes tett ennek a szomorú kötelességnek eleget, Környei Attila váratlan halála után pedig a múzeum könyvtárosa, F. Bárczy Éva gyűjtötte össze az 1964–1999 között megjelent könyvei és tanulmányai jegyzékét.²⁶⁽²⁶⁾

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 23550 éve indult újra a Soproni Szemle / Domonkos Ottó: A Soproni Szemle 50 éve III. A természettudományoktól a bibliográfiáig* / 240A Soproni Szemle rovatrendje

240A Soproni Szemle rovatrendje

A Soproni Szemle az 1937-es induláskor kialakított egy rovatrendet, amelyet az 1944-ben bekövetkezett megszűnéséig megtartott: tanulmányok, kisebb közlemények, várad, kastélyok és nemesi kúriák, nagyjaink (életrajzok), a Soproni Múzeum közleményei, könyvismertetés, könyvészet, képek jegyzéke. Az volt a szokás, hogy az egyes cikkek és természetesen jelentősebb tanulmányok terjedelmesebb anyagai különnyomatként is megjelentek „A Soproni Szemle kiadványai” címen. Az 1944-es utolsó számban 164 különnyomat címét ismertették.²⁷⁽²⁷⁾ Az igazi különkiadványok az időnként egy-egy számhoz kapcsolt krónikák lettek volna, de ezek nem szerepeltek ebben a közleményben.

Az 1955-ös újraindulás lényegében megtartotta a korábbi rovatrendet, de például a „tanulmányok” címszó elmaradt a tartalommutatóból. A helytörténeti adattárat később a „Helytörténetírásunk időszerű kérdései”, illetve a „Kisebb közlemények” váltották fel. Természetesen 1955-ben hiányt pótolta a folyóirat életéből kimaradt évek eseményeinek krónikája. A Könyvespolc a soproni vonatkozású könyveket, esetleg folyóiratokban megjelent cikkeket ismertette, de a recenziók szerzői sokszor ki is egészítették a bemutatott műveket a témára vonatkozó fontos adatokkal. A Sopron kulturális élete című rovat 1959-ben indult. Mindezek Mollay Károly főszerkesztősége alatt is megmaradtak. Jelentősen gyarapodott azonban a kisebb közlemények száma.

Mollay Károly főszerkesztő betegsége, majd 1997 áprilisában bekövetkezett halála után generációváltás történt a Szemle szerkesztésében. Átmeneti időre, a korábban begyűlt cikkek közlését folytatva Turbuly Éva levéltárigazgató vállalta a szerkesztést. 1998-ban egy, a nagy létszámú

szerkesztőbizottságból szerveződött szűkebb szerkesztőség alakult Szende Katalin vezetésével, aki felelős szerkesztőként végzi napjainkban is a folyóirat szerkesztését.

A Soproni Szemle külső arculata is megváltozott, a modern könyvészet szellemében alakult a címlap és a tördelés. Tartalmát tekintve a tanulmányok, Műhely, Sopron kulturális élete, Soproni arcok, Soproni könyvespolc, Közlemények rovatrendben kaptak helyet. Szende Katalin 1998-as beköszöntőjében azt írja: „Szerkesztési alapelveink, a jövőre vonatkozó elképzelések közül azt szeretnénk kiemelni, hogy lehetőségeink szerint minden számot egy-egy témakör köré csoportosítunk, még ha nem is szorosan vett tematikus számokról lesz mindig szó. Az idei első szám mottója «Sopron és a külvilág» lehetne: a város és környezete kapcsolatáról szól szinte minden írás. Ugyanakkor azt szeretnénk, ha ez a mottó a Szemle minden számára jellemző lenne, szóljanak az írások akár természettudományos kutatásokról, művészetekről, vagy a '48-as forradalomról – [241](#) hogy csak ez évi terveinket említsük. Szeretnénk Heimler Károly, Csatkai Endre és Mollay Károly nyomdokain haladva olyan magas színvonalú tudományos lapot szerkeszteni, amely a város határain belül és kívül egyaránt érdeklődésre tarthat számot. Ehhez kérjük olvasóink és leendő szerzőink megértő támogatását.”^{[28\(28\)](#)}

A fenti elvek szerint már nyolcadik éve jelenik meg a Szemle, a következő tematikus blokkokkal: 1998: Sopron és a külvilág; Tudomány és oktatásügy; Egyházak a nagyvilágban. 1999: A város és határa; Gazdaság és közigazgatás, 1848–1849; Végrendeletek és hagyatéki leltárak. 2000: Fénykor és politika (16–17. század); Környei Attila emlékezete; Ezredforduló I.; 2001: Ezredforduló II.; Táj, település, társadalom; Települések és társadalom a középkorban. 2002: Természeti környezetünk; Háború, szellem és szerelem (A 19. század arcai); Politika és társadalom a kora újkorban (16–17. század); Táj és társadalom. 2003: Kortörténet és várostörténet I. ; Kortörténet és társadalom II. (20. század); Iskolatörténet és várostörténet. 2004: Beszélő akták; Német–magyar együttélés I. (nyelvészet, ipar, kereskedelem, szőlőművelés); Német–magyar együttélés II. (kitelepítések). 2005: Hatvan éve történt; Tárgyi örökségünk. Az utolsó évek arról győzték meg a szakembereket és az érdeklődő olvasót, hogy az úgynevezett tematikus számok felhívják a figyelmet a város történetének fontos időszakaira, és új kutatási irányokat próbálnak megmutatni.

A „Soproni Szemle Alapítvány” 1998-ban jött létre, hogy lehetővé tegye a Városi Ön-kormányzat, a Városszépítő Egyesület és más támogatók anyagi erejének összefogását és a Szemle zavartalan megjelentetését.

Ha visszatekintünk a Soproni Szemle több mint hatvan éves történetére, azt állapíthatjuk meg, hogy a lap helyzete sohasem volt könnyű. Hol anyagi nehézségek, hol politikai erőszak, gáncskodás nehezítette a munkát. Gyakorta a szerkesztők és néhány szerkesztőbizottsági tag szívósságán múltott a folyóirat talpon maradása. Az eredmények azt bizonyítják, hogy nem volt hiábavaló ez a fáradságos munka, mert generációkat nevelt a város szeretetére, erősítette a lokálpatriotizmust.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242 Lackner Kristóf kora és öröksége

242 Lackner Kristóf kora és öröksége

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242 Lackner Kristóf kora és öröksége / Vinkler Bálint: Bethlen Gábor és Sopron kapcsolatáról*

Vinkler Bálint: Bethlen Gábor és Sopron kapcsolatáról^{*(29)}

Lackner Kristóf életének és korának tanulmányozása kapcsán felmerül az a kérdés is, vajon hogyan viszonyult Sopron városa Bethlen Gábor első magyarországi hadjáratához és soproni uralmához 1619. november 30. és 1621. május 22. között. A háborús frontzónába kerülő Sopron sorsát elsősorban a két uralkodó, II. Ferdinánd német császár és magyar király, valamint Bethlen Gábor erdélyi fejedelem katonai-hatalmi erőviszonya határozta meg, de a város – mint önálló hatóság és erőd – megkönnyíthette, illetve meg is nehezíthette a harcoló felek dolgát. Sopron város tanácsát még a harcok előtt mindkét fél felkereste levélben; fenyegetésekkel igyekezvén elrettenteni a városatyákat attól, hogy az ellenséges felet támogassák. Mint ismeretes, Sopron városa Bethlen Gábor és a felkelő magyar rendek oldalára állt. Kockázatos lépés volt ez, hiszen a város Bécstől mindössze 80 kilométerre feküdt, míg Gyulafehérvártól, Bethlen fejedelmi székhelyétől ezer kilométer választotta el. (A nehéz terepviszonyokról nem is beszélve, amelyek az erdélyiek előrenyomulását akadályozták.) Jelen

munkámban azokra az okokra szeretnék rávilágítani, amelyek Sopron városát arra indították (indíthatták), hogy a Habsburg-párt fenyegetéseit figyelmen kívül hagyva megtegye ezt a lépést. Ahhoz, hogy megismerjük az evangélikus városi tanács és benne Lackner polgármester döntéseinek hátterét, érdemes felvázolni az eseményeket meghatározó történelmi erővonalakat.

A 17. század első harmadában a tekintélyében megtépzott katolikus egyház sikeresen használta ki a reformáció szellemi megtorpanását, és egyre nagyobb területeket hódított ismét vissza. Ezt a „hátszelet” a Habsburg család uralmának megszilárdítására használta fel a Duna-medencében. Immár a Habsburgokkal szemben álló nemesség és a protestáns vidékek kerültek veszélybe. Mindez összefogásra ösztönözte a protestánsokat és a rendeket Magyarországon. Mint ismeretes, először Bocskai István, majd Bethlen Gábor állt a rendi mozgalom élére. Az ellentét – katolikusok és nem katolikusok; Habsburg-pártiak és nem Habsburg-pártiak között – háborúhoz vezetett, amely a híres prágai felkeléssel kezdődött 1618 májusában és a vesztfáliai békerendezéssel zárult három évtizeddel később. A Királyi Magyarország protestáns nemessége, követve a cseh nemesség példáját, szakított Habsburg II. Ferdinánddal, és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet hívta meg a magyar trónra.³⁰⁽³⁰⁾ Minden hatóság, vármegye, szabad királyi város és végvár válaszut elé került: kövesse-e a fellázadt nemesség példáját. Megtartásukért ^{243a}szembenálló felek (a Habsburg-párt és a szövetséget rendek) valóságos hadjáratot indítottak. Sopron mindkét fél számára különösen fontos volt mint az osztrák örökös tartományok védelmét biztosító Bécs–Kanizsa vonal egyik kiemelkedő erődténye.³¹⁽³¹⁾

Sopronnak mérlegre kellett tennie a szembenálló felek ígéreteit és fenyegetéseit; vajon kinek az oldalán vészelteti át jobb reménységgel a háborút, illetve kitől várhat nagyobb segítséget érdekeinek érvényesítéséhez. A legfontosabb érdek a szabad vallásgyakorláshoz fűződött.³²⁽³²⁾ II. Ferdinánd minden hatalmát a katolikus restauráció szolgálatába állította, komoly veszélybe sodorva ezzel a lutheránus városok vallásszabadságát. (Sopronban ekkortájt 20 családot leszámítva már mindenki az „új”, azaz evangélikus hiten volt.)³³⁽³³⁾ A veszélyt tetézte, hogy Ferdinándnak sikerült maga mellé állítania Sopron vármegye nagyhatalmú birtokosát, Esterházy Miklóst, a későbbi nádort. Az evangélikus városatyák 1619-ben el is határozták, hogy a nehezen megszerzett vallásszabadságukra vonatkozó minden emlékeztetőt lejegyeznek, és egy könyvben összegyűjtve hagyják azokat az utókorra, hogy majdan alkalomadtán újraéledhessen az evangélikus szellem.³⁴⁽³⁴⁾ Az ötlet Payr Sándor egyháztörténész szerint csakis a történelmi és jogi érzékkel megáldott Lackner Kristóf belső tanácsostól származhatott.³⁵⁽³⁵⁾

Ami a vallási fenyegetettségrel, a soproniak Bethlentől is óvakodhattak, hiszen annak vallásában, a kálvinizmusban bomlasztó belső veszélyt láttak, így őt feltehetően még veszélyesebbnek ítélték, mint Ferdinánd császárt, hiszen a katolicizmus számukra vallási téren külső veszélyt jelentett. A kálvini és a lutheri protestánsok viszonyáról Bethlen Gábor így ír: „Egymást nem hogy szeretnék, de ha lehetne, egyik religio az másikat momentumban vesztené el, úgy gyűlölik egymást...és egymást addig üzik, ölik, kergetik, vágják, hogy az megerősödött és religiójukkal összefonottatott pápista státusok dolgokban eljárnak.”³⁶⁽³⁶⁾ A Dunántúlon is szembefordultak a lutheri és a kálvini reformáció hívei, s a híres csepregi hitvitában ki is mondták a két felekezet különválását. Sopronban például két alkalommal is előfordult, hogy a kálvinizmus gyanújának felmerülése miatt a város lelkészt bocsátott el; 1570-től pedig a latin iskolába csak azzal a kitéttel alkalmaztak tanítót, hogy az nem lehet kálvinista.³⁷⁽³⁷⁾

Ha tehát nem a protestáns szolidaritás, akkor mi lehetett az, ami a soproniak számára vallási téren vonzóbbá tette Bethlen uralmát Ferdinándénál? A válasz a fejedelem humanista toleranciájában keresendő. Abban a humanista toleranciában, amely Lackner Kristóf eszmevilágát is átszötte.³⁸⁽³⁸⁾ Bethlenről tudjuk, hogy semmilyen intézkedést ²⁴⁴nem hozott az evangélikusok beolvasztására, sőt az uralma alá tartozó evangélikus szász kultúra figyelemre méltó virágzásnak indult. Ezt nyilván tudták a

soproniak is, ha máshonnan nem, a németországi egyetemekre peregrináló erdélyi szász lutheránusoktól. Szenczi Molnár Albert, a fejedelem humanista tudósa Lackner polgármester barátja is volt,³⁹⁽³⁹⁾ aki 1618-ban a következőket írja Bethlennek erdélyi szász körútja kapcsán: „...csodálatos módon örvendeznek az uralmad alá tartozó hét szász szék lakosai, akik örvendezésüket nyilván kifejezték előttem, midőn városaikon és területeiken átutaztam.”⁴⁰⁽⁴⁰⁾ Arról is tudnia kellett a város tanácsának, amikor Bethlen meghódolásra szólító leveleit, majd ultimátumát (lásd alább) kézhez kapta, hogy a fejedelem még csak nem is részrehajló saját kálvinistái irányában. Hadjárata első állomásán, Kassán, a Szent Erzsébet dómot a fennálló számarány értelmében a lutheránusoknak ítélte.⁴¹⁽⁴¹⁾

A városnak lehettek elvárásai az oktatásügyet illetően is. Míg II. Ferdinánd, saját bevallása szerint, szívesebben látta volna birodalmát elpusztítva, minthogy egy eretnek lutheránus is éljen benne,⁴²⁽⁴²⁾ Bethlen bőkezűen pártolta az iskolákat Erdélyben, és nem csak a kálvinistákat. Különösen biztató lehetett a soproniak számára a segesvári szász lutheránus kollégium esete, amely éppen az általunk tárgyalt háborús időszakban bővült teológiai és filozófiai fakultással.⁴³⁽⁴³⁾ A tanácsban akkoriban napirenden volt a városi latin iskola evangélikus gimnáziummá való fokozatos átalakításának ügye, ahová a városi polgárok és a környékbeli nemesek gyermekeiket járathatták volna. Ilyen iskola ugyanis akkor a közgyűlési jegyzőkönyvek tanúsága szerint nem volt Sopronban.⁴⁴⁽⁴⁴⁾ Lackner Kristófot is, aki felnőttként azután a soproni evangélikus oktatásügy elkötelezett híve lett, kénytelenek voltak szülei Csepregre küldeni.⁴⁵⁽⁴⁵⁾ Az első komolyabb lépést a városvezetés e téren éppen 1619-ben, a Bethlen-féle szabadságharc előestéjén tette. A tanács hivatalba helyezett egy harmadik városi prédikátort Huber Márk személyében, akinek beiktatási beszédét Lackner Kristóf írta.⁴⁶⁽⁴⁶⁾ Huber a városi iskolában teológiát volt hivatva tanítani. Ez a lépés azért jelentős az iskolaügy szempontjából, mert csak olyan iskola nyerhette el az „illustre gymnasium” rangot, ahol teológiát is oktattak. Az iskola színvonala azonban a teológia oktatása mellett sem növekedett.⁴⁷⁽⁴⁷⁾ Ennek oka a pénzhiány volt. Pénzt a város csak urától, tehát magától a királytól remélhetett.

A vallásszabadság megvédése gazdasági előnyökkel is járt volna a város számára. Hatalmi hátszelet remélhettek például a katolikus egyházi adók és birtokok kisajátításához. A város egyházz jogilag a győri püspökséghez tartozott, annak adót fizetett, és ²⁴⁵javadalmi alapítványainak bevételei a katolikus eklézsia kasszájába folytak, még akkor is, amikor már alig voltak a városban katolikusok. Érthető volt tehát az a törekvésük, hogy ezeket az összegeket inkább a pénzhiánnyal küszködő evangélikus templomok, az evangélikus iskolaügy és a városi kórház javára fordítsák.⁴⁸⁽⁴⁸⁾ (Ferdinánd elkötelezettsége a katolikus vallás iránt eleve kizárta a lehetőségét annak, hogy egy katolikusokat érintő kérdésben a lutheránus többségnek kedvezzen.)

Támogatást várhatott Bethlentől a város Fertőrákos megszerzéséhez is.⁴⁹⁽⁴⁹⁾ A Sopron tőszomszédságában fekvő bortermelő falu a győri püspök legjövödelmezőbb birtoka volt. Ha a város megszerzi Fertőrákost, nemcsak egy bortermelő „versenyársat” kebelezett volna be, hanem a gazdag falu kegyúri adója is a város vagyonát gyarapította volna. Bethlen Gáborról tudhatták a városatyák, hogy Erdélyben az uralma alá tartozó katolikus püspököknek nem lehetett birtokuk; jövedelmüket az államtól kapták, hajdani birtokaik fejedelmi, vagy magántulajdont képeztek.⁵⁰⁽⁵⁰⁾ Joggal várhatták hát el a fejedelemtől, hogy Fertőrákost is a leginkább „igényjogosult” szomszéd városnak adja majd el. Ez a remény csak erősödhetett, amikor Bethlen Sopron felé közeledve hadaival Magyarországon is lefoglaltatta a papi birtokokat, és hűbérként hagyta azt hívei között felosztani. Pozsonyból 1619. október 30-án hívéhez, a fiatal Rákóczi Györgyhöz így panaszkodik a fejedelem: „Az pénzt az pártos urak és papok majorságiból, jószágokból szerezhetnek, azokból fizethetnének [katonákat], de azt idején elosztották, és felsáfárlották amint hallom...”⁵¹⁽⁵¹⁾

Meg kell említenünk még egy, szintén a város gazdasági alapját képező, borral kapcsolatos lehetőséget.

Ha ugyanis a fejedelem politikai céljai megvalósulnak, azaz sikerül megdönteni a Habsburg-dinasztia hatalmát a Duna-medencében⁵²⁽⁵²⁾ és létrejön egy közép-európai rendi konföderáció,⁵³⁽⁵³⁾ akkor Sopron város gazdasági és geopolitikai szerepe felértékelődött volna. Megszűnt volna többek között Bécsnek mint császárvárosnak, Alsó-Ausztriának mint örökös Habsburg tartománynak a kiváltságos piaci helyzete. Nemcsak Bécs árumegállító joga, de az alsó-ausztriai borvidék, főleg Hainburg, Bruck an der Leitha és Wiener Neustadt védelmében hozott Habsburg protekcionista döntések is érvényüket veszítették volna, amelyek ellehetlenítették Sopron nyugatra irányuló borkereskedelmét.⁵⁴⁽⁵⁴⁾ A soproni bort emiatt főleg Sziléziában értékesítették; eme piac elérése azonban nem volt egyszerű, mert az osztrák borkereskedő városokhoz hasonlóan a konkurens magyar városok is akadályozni igyekeztek a soproni borok szállítását.⁵⁵⁽⁵⁵⁾ Bethlen felszámolhatta volna az osztrák **246**privilegiumokat, és megnyílhattak volna az örökös tartományok és Dél-Németország piacai is a méltán híres soproni bor számára, szekéren és hajón egyaránt.⁵⁶⁽⁵⁶⁾

Az eddigiek alapján azt látjuk, hogy a katonai erő mellett sok más egyéb motiváló tényező is közrejátszhatott abban, hogy Bethlen Gábor sikeresen hódoltatta meg Magyarország szabad királyi városait. Hadjáratainak megindításakor arra hivatkozott, hogy őt tulajdonképpen a magyar rendek hívták Ferdinánd ellen.⁵⁷⁽⁵⁷⁾ Az imént felvázolt érdekek és elvárások ismeretében azonban feltételezhetjük, hogy az erdélyi fejedelmet Sopron is hívta volna uralkodójának, ha a város képviselőnek lett volna ereje felvállalni egy ilyen horderejű diplomáciai lépést Bécs árnyékában. A város nem tehetett mást, kivárt és fenntartotta a semlegesség látszatát egészen Bethlen hadainak megérkezéséig.⁵⁸⁽⁵⁸⁾

Mielőtt rátérnénk a háború eseményeinek tárgyalására, érdemes még megnéznünk a másik oldalt is, nevezetesen hogy mit várt el Soprontól Bethlen Gábor a védelemért és a város terveinek támogatásáért cserébe. A fejedelem terveiben Sopron elsősorban hadászati, stratégiai jelentőségű erősségként szerepelt. Bár a Habsburg-ellenes harcokban (a Bocskai, Bethlen, I. Rákóczi György és Thököly Imre vezette felkelések illetve szabadságharcok alatt) a főhadiszíntér az Alsó- és Felső Magyarországnak nevezett (a mai Szlovákia területén fekvő) területeken volt, Bécshez való közelsége miatt a felkelő fejedelmek a Dunántúlra (és Sopron városának) is fontos szerepet szántak. Az örökös tartományokkal határos Dunántúl és a császárvárossal szomszédos Sopron a hozzájuk való átállással akadályozni voltak hivatottak a Habsburgokat azáltal, hogy a főhadiszíntértől távol eső területeken kötötték le azok katonai erejét. A függetlenségi harcok vezetői tudták, hogy a Habsburgok mindenáron meg akarják tartani ezt az örökös tartományokat biztosító országrészt, s ha itt a legkisebb zavarok is mutatkoznak, érdemesnek látják majd nagyobb egységeket visszatartani a főhadiszíntérről.⁵⁹⁽⁵⁹⁾

Mint a Bécs – Kanizsa vonal kiemelkedő erődített pontjai Sopron és Kőszeg a Dunántúlon belül is különösen fontos városok voltak, és birtoklásuk döntő fontossággal bírt Bethlen számára is. A fejedelem 1619. szeptember 12-én érkezett seregével a Magyar Királyságot és Erdélyt elválasztó határra. Első körlevelét a debreceni táborából írta az összes magyar hatóságnak, így Sopron tanácsának is; ebben értesíti a címzetteket felkelésének okairól. Egy hónap múlva a Dunántúlt kivéve egész Magyarország Bethlen kezére került, Pozsonnyal és a magyar koronával egyetemben. Október 20-án újabb körlevelet küldött, amelyben királyválasztó országgyűlésre hívja a magyar rendeket és karokat. Harmadik, november 5-én Pozsonyból írt levelében kérte először nyíltan a fejedelem Sopront is, hogy a császári katonákat ne engedje be a falai közé, s ígéri, hamarosan személyesen is megjelenik a Duna másik oldalán, s minden addigi sérelmet orvosol. Tudatja továbbá, hogy hadvezére, Rhédey Ferenc, számos katonával már a Dunántúlon van.

Bethlen 1619. november 30-án csakugyan megjelent Sopron falainál, és a tanács az erdélyi sereg és az ultimátum hatására örök hűséget fogadott a fejedelemnek, aki a **247**jövetelét beharangozó ultimátumhoz a következő utóiratot fűzte: „*Jól meglássátok jámborok, magatok és várastok ellen ilyen hadakat,*

kikkel római császár hadai meg nem merének harcolni, ti is meg ne bolonduljatok, és ne ingereljétek haragra böcsületes polgárokat válogassatok előnkbe és bevárjatok magunk személyében, azzal engedelmisségeteket megbizonyítván, ha azt cselekeditek, in verbo nostro principali assecuráljuk fejenként, várostokkal együtt minden hadak ellen megoltalmazunk benneteket, semmi elszenvedhetetlen kárt nem fogtok látni, sőt, hadainkat reátok nem szállatjuk, egy éjszakai hálásra magunk udvara népével bemegyünk és másnap ismét visszatérünk. De ha különben engedtlenségteket kezditek mutatni, bizonyosok legyetek abban, hogy rajtatok élünk, halunk.” [60\(60\)](#)

A város eleget tett tehát a fejedelem követelésének és megnyitotta előtte kapuit. A kérdés immár az, hogy vajon Bethlen Gábor megfelelt-e az irányában támasztott elvárásoknak. A bortermelő, evangélikus, vallási és kulturális központ szerepét betölteni szándékozó város számára eljött a történelmi pillanat, hogy ambícióit megvalósítsa. Bethlen katonáit a városban tudó tanács nem is palástolta örömet az események illetén való alakulásán. [61\(61\)](#)

Bár a fejedelem egyelőre minden jogában megtartotta a katolikus egyházat, s Lackner Kristóf polgármester magatartása is óvatosságról tanúskodik, a tanács Bethlen távozása után az ott hagyott helyőrséggel törvénytelenül le akarta foglaltatni a katolikusok egyetlen templomát, a Szentlélek templomot. [62\(62\)](#) Köntös János katolikus plébános panaszleveléből tudjuk, hogy annak ellenére, hogy a fejedelem személyesen garantálta számára a katolikus vallásgyakorlat szabadságát, a harangozás után járó stólat mégis elvették tőle. [63\(63\)](#) Bán János „Sopron újkori egyháztörténete” című munkájából további részleteket tudhatunk meg a plébános sorsáról; többek között azt, hogy még az ország nádorának, Forgách Zsigmondnak sem sikerült ügyében közbenjárnia, sőt, később el is bocsátották szolgálatából. [64\(64\)](#) A Bethlen által összehívott pozsonyi, majd beszercebányai országgyűlésen a soproni küldöttek szorgalmazták a plébánia és az összes beneficium javainak evangélikus templomok, iskolák és az ispotályok részére való lefoglalását is, [65\(65\)](#) de a kérdést elnapolták. Bethlen Gábor tehát biztosította Sopron számára a szellemi vallásszabadságot, a katolikus felekezettel való anyagi jellegű vitában azonban nem foglalt állást. A Szentlélek-templom a katolikusok tulajdonában maradt és a fontos bevételi forrást jelentő alapítványok hovatartozásának jogi tisztázása is függőben maradt. (Feltételezhető azonban, hogy a „sáfárságot” az alapítványok fölött a városi tanács vette át. [66\(66\)](#))

248 Ami az iskolaügyet illeti, a tanácsurak igyekeztek megnyerni a fejedelmet, hogy járuljon hozzá egy felállítandó gimnázium költségeihez is. Mindkét Bethlen által összehívott országgyűlésen, mai kifejezéssel élve, lobbiztak is az ügy érdekében. 1620. május 27-én levelet írtak a fejedelem leghűségesebb hívének számító Thurzó Imréhez, aki Árva vármegye ispánja és Bethlen titkos tanácsosa is volt egyben. Íme egy részlet az eredetileg latin nyelvű levélből: „... a legkevésbé sem kételkedünk, sőt biztosra vesszük, hogy kiváló nagyságod a jelen országgyűlésen sem pártol el tőlünk, sőt, olyan kegyesen fog irányunkban viseltetni, hogy itt tanúsított érdemeinkért mint Egyedülálló Pártfogónknak adhatunk majd hálát, különösen a gimnázium felállítása ügyében, amelyből nemcsak a helynek, hanem a szomszédos megyéknek, sőt az egész királyság ifjúságának is emlékezetes nyeresége fog származni, s így az egész utókort kiváló nagyságod lekötelezi magának. Ezért alázatosan kérjük, méltóztassék ezt az ügyet kegyesen pártfogásába venni és atyaián előmozdítani.” [67\(67\)](#) Valószínűsíthető, hogy Bethlen Gábor a Thurzó Imre által is támogatott tervet fontolóra vette. Közvetlenül az országgyűlést követően azonban kiújultak a harcok, Bethlen kiszorult a Dunántúlról; s a soproni iskolaügy tárgyalanná vált.

Nézzük meg még, mit ért el Sopron Fertőrákos falu ügyében. Mint minden „papi jószág” ez a falu is a hadvezér-fejedelem tulajdonába került. 1619. december 21-én azonban Dampierre császári generális éjszaka rátámadt a Sopronra, a városvezetés nem adta meg magát, ezért kegyet gyakorolt rajtuk, és teljesítette kívánságukat: Rákost 12.000 aranyért megkapták. „Kegyelmetek pedig, hogy egyszer az nemes Magyarországnak egyességére adván magát, ilyen próbának idején az ellenség ellen – sokak

példájára – megmaradott a hűségben, itt a nemes országnak mostani generális gyűlésében csodálatos, hogy milyen nagy kedvességére, nagy jó hírére, nevére (mely örök emlékezetben megmarad) következett. Mi is, pedig csak minap kezdett jó ismeretségünk lenni kegyelmetekkel, látván édes hazájához, a szükség idején ilyen tökéletességgel vevén, Isten életünket hosszabbtván háládatossággal kegyelmességünket jóakaratumkat ígérheti magának mostani hűségének megmutatásáért.” ⁶⁸⁽⁶⁸⁾ Fertőrákos megszerzése nagy diplomáciai siker volt, amelyről a korabeli soproni krónikás Payr György is beszámol: „...ist auch in disem Jahr [1619] Khroispach [Fertőrákos] durch den Vetlehem zur stat ghumen, ist im geben worden 12 tausend gulden...” ⁶⁹⁽⁶⁹⁾

Ami a város gazdasági létalapját képező borkereskedelmet illeti, itt is jó kilátás ígérkezett: Bethlen Gábor, aki immáron Sopron ura is volt, 1620. áprilisában örök szövetségre lépett a cseh, morva, sziléziai és osztrák rendekkel. Ha csak rövid időre is, de egy Sopron szempontjából előnyös Mátyási Közép-Európa-terv körvonala sejtettek fel. ⁷⁰⁽⁷⁰⁾ A rendi szövetségi rendszer, az ún. rendi konföderáció ugyanis nemcsak a katoná-politikát tervezte harmonizálni a Habsburgok ellen, hanem a gazdaságot is. Közös vámterületet kívántak létrehozni, közös valutával, ⁷¹⁽⁷¹⁾ mintegy előrevetítve ezzel az Osztrák-Magyar Monarchia megalakulását. Ha mindez megvalósult volna, Sopron az ²⁴⁹impérium egyik legjelentősebb tranzitállomása lett volna és akadály nélkül szállíttathatta volna borát és marhát a szabad piacon. ⁷²⁽⁷²⁾ Bethlen e terv megvalósulásáig sem feledkezett meg a soproni borkereskedőkről, és megvédte őket a kereskedelmet akadályozó pozsonyiakkal szemben. A Pozsonyhoz írt levél másolatát is elküldte Bethlen Sopronnak, melyben ez áll: „Ne akadályozzátok tehát tovább a soproni borok szállítását, sem akkor, ha idegen vidékekre viszik, sem akkor, ha a vásárlókat szállítják, mivel az a kereskedés nem más, mint ami az élet fenntartását, a hazai dolgok segítését és az ország közszükségleteinek ellátását szolgálja, ezért ne merészeljétek őket zaklatni, háborgatni, vagy bármilyen módon kárt okozni nekik...” ⁷³⁽⁷³⁾

Láthattuk, hogy Sopron elvárásai a vallásszabadság területén teljesültek, a gimnázium felállítása terén is jóindulatra találtak, annak ellenére, hogy ez a kezdeményezés a hadi események kedvezőtlen alakulása és a kivitelezés időigényes volta miatt nem valósulhatott meg, mint ahogyan a közös osztrák–magyar–cseh vámterület sem jöhetett létre. Bethlen uralmának állandósulása Fertőrákos és a beneficiumok tulajdonjoga is az evangélikus várost illette volna. Ennyi kegyúri figyelmességre Ferdinánd alatt soha nem számíthatott volna Sopron. Az a tény, hogy Sopron város tanácsa nem volt elégedetlen a fejedelemmel, abból a szépirodalmi stílusú levélből is kiderül, amelyet Esterházy Miklós írt a város tanácsához 1620-ban. ⁷⁴⁽⁷⁴⁾ A város szomszédja megpróbálja eltávolítani a várost Bethlentől, de amint a következő két mondatból látszik, nem fűz nagy reményeket a dologhoz: „heaban verem az eghet, kegyelmeteknek taland maas az szaya izi...” – valamivel lejjebb: „...tudom, hogy souany az en beszedem kegyelmeteknel.” A közgyűlések 1620-ra vonatkozó feljegyzései alapján azt is tudhatjuk, hogy a tanács a nehéz körülmények ellenére is a „magyarok” melletti kitartásra szólítja fel az aggodalmaskodó vargákat: „Mivel Magyarország összes királyi városa a magyarokkal tart, mi sem tehetünk másképpen. A vargák is kötelesek alkalmazkodni a helyzethez.” ⁷⁵⁽⁷⁵⁾ Sopron Bethlenbe vetett bizalmáról egy háború utáni gúnyirat is megemlékezik:

„Sopron városa is már régen irtózik,
Hitelenséginek füstöt ők is érzik,
Kinek jutalmát revid nap elveszik,
Pinkesdi királyok túlünk elenyészik.

Pirúlhat orczátok, ha meggonduljátok,
Hogy az császár ellen latrok támadtatok,
Semmiért prédával meggazdagítottok,
Több sok lator hajdút magatok tartátok,

Meg volt oltalmatok bikkfa kapitányok. [76\(76\)](#)

[250](#)Bethlen Sopronhoz írt leveleiben többször elégedetten szól Sopronnak háborús időkben tanúsított magatartásáról. A város csak az adófizetés tekintetében volt elmarasztható; a fejedelem többször rója meg személyesen is Sopront, hogy a rá kirótt méltányosra szabott adót fizesse be. 1620. április 4-én Kassáról a következőket panaszolja: „*A kevésbé őszinte törekvésetek saját megmaradásotokra, amely úgy tűnik, a régi tűzből és lelkesedésből nem keveset veszített, igen nagy csodálkozást okozott nekünk, annál is inkább, annál is inkább, mivel újra azokat az eszközöket használjátok, amelyekkel kezdetben éltetek, és igen nehezen tesztek eleget az adóhátralékok beszedésének és a bortized behajtásának. Mivel az ország helyzete még nincs mindenhol a kívánt állapotban, a császári csapatok pedig fegyverben vannak, és nem megvetendő felszerelésű táborokat állítottak fel, ez a dolog az elsődleges oka a védelem lanygulásának és gyengülésének.*”[77\(77\)](#)

1621-től a frontzóna Alsó-Magyarországra tolódott vissza; a Dunántúlt és Sopront május 20. körül véglegesen elhagyták az erdélyi csapatok, és a terület visszakerült II. Ferdinánd uralma alá. Az 1622-ben megkötött nikolsburgi békében a császár ugyan garantálta a Dunántúl Bethlen pártján kompromittálódott rendjei és városai bántatlanságát, a fejedelem távozása után mégis számos települést dúltak fel a császári zsoldosok.[78\(78\)](#) Nem lehetett nyugodt sorsa felől Sopron sem.[79\(79\)](#) A tényleges meghódolás 1621. május 22-én történt meg, amikor a zsoldos haddal a város feldúlására rendelt Collalto császári generális előtt Lackner Kristóf kért és kapott kegyelmet városa számára.[80\(80\)](#)

A bethleni idők legfontosabb hozadéka Sopron számára végső soron az volt, hogy amíg Bethlen élt, Ferdinánd nem mert akadályt gördíteni a szabad vallásgyakorlat és az evangélikus gimnázium megalakulása elé, hiszen Bethlen még kétszer támadt ki a Királyi Magyarországra, s az alattvalók hangulata ismét fontos tényezőnek bizonyult.[81\(81\)](#) A bethleni idők hangulata azonban nem múlt el nyomtalanul: 1622-ben, egy évvel Bethlen elvonulása után, amikor császári szálláskészítők érkeztek Sopronba a koronázó országgyűlés előkészületeinek lebonyolítására, Artner Farkas belső tanácsos vitába került Rudinay János ferences atyával: „*Mi is Császár Urunk őfelségének olyan hívei vagyunk, mint kegyelmeitek*” – erre az atya éles meglátással csak ennyit válaszolt: „*Azok uattok szouall, de nem szjvel. Mast is Bethlenitak uattok.*”[82\(82\)](#)

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 251Kovács József László: „Ti vagytok a Város világossága...” (Adatok a Tudós Társaság második korszakához 1631 – 1674)

[251](#)**Kovács József László: „Ti vagytok a Város világossága...” (Adatok a Tudós Társaság második korszakához 1631 – 1674)**

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 251Kovács József László: „Ti vagytok a Város világossága...” (Adatok a Tudós Társaság második korszakához 1631 – 1674) / A második korszak főbb forrásai és ezek szerzői

A második korszak főbb forrásai és ezek szerzői

1670. április 24-én Johann Conrad Barth, a soproni evangélikus gyülekezet *pastor primarius*a a Szent György-napi tanácsválasztás előtt beszédet mondott a jövőndő képviselőtestület tagjai előtt, az akkor evangélikus Szent György-templomban. Elhangzott beszédében a város világosságának nevezte a

soproni Belső Tanácsot. Ezt a gondolatát nagyon fontosnak érezte, ezért latinul is megismételte a német szónoklatban: „Vos estis lux civitatis – Ihr/ Ihr seid Liecht dieser Stadt” – mondta a Tiszteletre Méltó Tanács jövődó tagjainak.⁸³⁽⁸³⁾ Egész beszéde gondolatmenetét Lackner Kristófnak a városháza falára festett emblémarendszerére építette. A beszédet, amelybe egy Diego Saavedraemlémat is beleépített annak „Idea de un principe...” című emblémagyűjteményéből, később a népes gyülekezet, az evangélikus lakosok nagyobb közössége előtt is megismételte. Mindez a Pozsonyban kétszer is megjelent füzet címlapján olvasható.⁸⁴⁽⁸⁴⁾ Úgy látszik, a soproni hívek egy része ezt is érthette, közülük választották az Ehramer Rat, a Belső Tanács tagjait, ők tartottak emblémagyűjteményeket könyvtáraikban!

A Soproni Tudós Társaság második korszakáról viszonylag keveset tudunk. Annyi bizonyos, hogy tagsága a Belső Tanács megválasztott tagjaiból, a város szellemi életét irányító helybeli és szomszéd falvakban működő evangélikus papságból, és az 1627 után Sopronba menekült evangélikus nemesség és polgárság válogatott tagjaiból alakult ki. Ez volt a helyzet már Lackner halála után is, tehát 1631-től. Mindezt II. Ferdinánd az evangélikusokat Ausztriából kitiltó rendelkezése is magyarázza. A nyomtatott császári rendelet címlapja így foglalja össze a rendelkezés lényegét: „General Mandat Wegen Auß: vnd Abschaffung der Vncatholischen vnn(d) Sectischen Praedicanten vn(d) Schuelmaister/ auß Ihrer Röm: Kay: May: Erb/Ertzhertzogthumb Oesterreich... 1627.” Ez a cím magyarra így fordítható: „Általános rendelet a nemkatolikus és szektás prédikátorok és tanítók eltávolításáról és elűzéséről a Római Császári Felső Örökös Főhercegségéből, Ausztriából (...) 1627.”⁸⁵⁽⁸⁵⁾

Amíg 1640-ig Lackner beszédgyűjteménye és a Társaságnak az OSzK Kézirattárában őrzött számadáskönyve alapján minden eseményről pontosan értesülünk, addig az 1640 utáni időszakról csak vázlatos képünk lehet. A Társaság élete így is követhető, mert néhány kiemelkedő tagja beszédében, alkalmi nyomtatványaiban 1640 után is található értékelhető nyomokat. További társasági iratok Gamauf Gottlieb soproni lelkész nagy értékű, de szinte áttekinthetetlen kötet- és oldalszámú „Denkwürdige 252 Begebenheiten” című másolat-gyűjteményében (23 testes kötet van az OSzK kézirattárában!) lappangnak. Egyik kötetéből például kiderül, hogy a társasági ülések továbbra is pünkösdhétfőnként folytak. 1652-ből ismerünk másolatban egy meghívót is.⁸⁶⁽⁸⁶⁾ Az 1668 és 1672 közötti időszakról rendelkezésünkre áll az Evangélikus Országos Levéltárban egy rossz állapotban, töredékes, penészfoltos, részben elpusztult papíron fennmaradt társasági névsor, amely az említett négy esztendő tagsági jegyzékét őrzi (ld. a *Függelék*). Hosszú ideig nem tudtunk több következtetést levonni a névsorból, mint azt, hogy ekkor már nem folyhatott rendszeres társasági tevékenység. Házi Jenő Soproni polgárcsaládok című könyvének 1982-es megjelenése óta azonban az ott szereplő személyek egy része azonosítható.⁸⁷⁽⁸⁷⁾ A társasági tagok ekkor is, (az utolsó években is) a belső tanács tagjai, evangélikus lelkészek, kisebb számban ide menekült evangélikus nemesek és polgárok.

Tizenkét évvel később, 1994-ben megjelent a soproni hagyatéki könyvjegyzékek testes kötete, a Lesestoffe.⁸⁸⁽⁸⁸⁾ Ezen jegyzékek alapján a 17. századi olvasmányvilág Soproni módosulásának alakulása is bizonyos mértékig követhető. Lorenz Helmb könyvkötő 1637-es hagyatéki árukészletében például a hagyományos evangélikus könyvanyag mellett feltűnnek Martin Opitz művei, emellett a korban divatos pásztorjátékok, és nagy számban színdarabok, sajnos csak Fastnachtspiele megjelöléssel. („Defensions schrift Opitij in octau, 2 Exemplarj Schäferej, 90 Comedj, vnd faßnacht-spill zu 1 groschen”) és Johann Arndt Wahres Christentum embléma-gyűjteményének több példánya. A Faut család könyvtárába az akkor népszerű regény, a Philander von Sittenwald néhány évvel megjelenése után bekerült.⁸⁹⁽⁸⁹⁾

Megállapítható, hogy a nyugat-magyarországi és a felvidéki evangélikus városok között az értelmiségiek egyfajta cserefolyamata alakult ki, amely kihatott a Tudós Társaság tagságára is. Ez a folyamat a megjelent korabeli irodalmi antológiákból is kiolvasható. Amikor például Christian

Seilmann, a soproni gimnázium igazgatója, Körmöcbányán lett pap, egy kötettel búcsúztak el tőle a Nyugat-Magyarországon élő evangélikus értelmiségiek, tollforgatók.⁹⁰⁽⁹⁰⁾ Emellett a fontos új fejleménynek számít, hogy a Tudós Társaság életére most már a német városok nyelvűvelő társaságai voltak feltétlen befolyással, így a *Fruchtbringende Gesellschaft*, az *Aufrichtiger Palmen-orden* és hasonló költészete. Ezek barokk hangja nyilvánult meg a század második felében megjelenő különböző alkalmi kiadványokban is. 1604-től 1631-ig, a társaság alapításának és működésének első időszakában ugyanis az az olaszországi társasági, kulturális egyesületi forma lehetett meghatározó, amelyet Lackner tanulmányai közben és azután Padovában, Bolognában megfigyelhetett, és otthon meghonosított, például az *Academia della Crusca* világa. A második korszakban ezzel szemben inkább a németországi nyelvűvelő, költői társaságok, az ott követett barokk formák adták a Sopronban is mértékadó mintát.

253 Az alkalmi szerelmes versekben, amelyeket esküvőkre írtak, megjelennek a barokk *Liebesschäferer* szabályai szerint írt költemények. Az emblematika hatása pedig egyes versszerzőknél, alkalmi beszédek íróinál kimutatható – még egyházi vitairatokban is. 1674-ben megszűnt a Tudós Társaság egyleti formája. Most már az evangélikus egyházuk, a vallásuk fennmaradásáért vívott küzdelemre kellett az erő. De nem szűnt meg az emblematika, egyes kialakult irodalmi formák tovább éltek – ha már nem is a Tudós Társaság keretében.

A Felső-Magyarországról külföldre menekült Klesch Dániel, aki 1650-től 1659-ig volt a soproni gimnázium tanára, előbb Kőszegen, majd a Pozsony megyei Szentgyörgyön lett lelkész. 1674 után újra a Felvidéken lelkészkedett, de Kassán Spankau tábornok fogságába esett, majd el kellett hagynia működése színterét. Exulánsként elmondott különböző beszédeiben, azok visszaemlékező bevezetőiből értesülünk arról, hogy az 1650-es években rendszeres színjátszás volt Sopronban. Kezdetben Klesch világi színműveket adott elő, később Lang Mátyás evangélikus lelkész tanácsára bibliai tartalmú színdarabokat láthattak a nézők, a lakodalmak résztvevői és a Tudós Társaság tagjai.

Klesch egyik alkalmi vendég-prédikációját is a Tudós Társaság szokásainak megfelelően mondta el száműzetésében 1676-ban a szászországi Halléban.⁹¹⁽⁹¹⁾ Ráadásul a soproni pümkösdhétfői társasági összejövetelekre emlékezett beszéde témaválasztásakor is! Egy brandenburgi hercegi esküvőn elmondott beszédében pedig nemcsak Klesch hiteles, mindeddig ismeretlen arcképét találtuk meg rézmetszet formájában, hanem saját maga emblematikusan értelmezhető címerét is. Arcképe mellett kis embléma látható körben: Az író szívét maga az Úr koronázza meg a metszeten. Szövege: So krön ich Dich/ Halt Du nur Strich (Így koronázzlak meg, csak légy hűségese!) Egy hagyományos lakodalmi asztal képe is megjelenik a hercegi lakodalom metszetén. Ha nem is lehetett ilyen bőséges a soproni esküvői lakoma, de hasonlóak lehettek, ha kisebb méretben azok, amelyeken Klesch tanítványaival színműveit adatta elő.⁹²⁽⁹²⁾

Más beszédek is fennmaradtak nyomtatásban a Tudós Társaság második nemzedékének tagjaitól. Lang Mátyás lelkész a soproni jezsuiták elleni hitvitázó beszédében helytörténeti adatokat is megörökített. Így pl. leírja Wärgl Jónás soproni jezsuita atya látogatását az akkor evangélikus Szent Mihály templomban, pontosan jelezve, hogy mit mutatott meg az őt később megtámadó jezsuita atyának. A „Geistliche Wasserquelle” címen rövidíthető halotti beszédében pedig további helytörténeti forrás rejtezik: a Paurnfeindné sírjánál mondott gyászbeszédében az 1676-os soproni tűzvész rombolásáról is hiteles képet hagy ránk, amelyet alább részletesen idézünk.⁹³⁽⁹³⁾

A Tudós Társaság egyleti nyelve természetesen csak a latin és a német nyelv lehetett. De találunk egy vékony magyar érzelmi szálat is. A Tübingenben tanuló, Sopronból odaérkezett evangélikus német egyetemi polgárok között is akadt olyan későbbi **254** társasági tag, aki a Zrínyi Miklós tragikus halála után Tübingenben kiadott *Honor Posthumus* című gyászfüzetébe írt.⁹⁴⁽⁹⁴⁾ Wittnyédy István alumnusa, a kötetet összeállító Dömötöri György kérésére írt gyászoló szonettet. Georg Preisegger, a Tübingenben

tanuló soproni diák szintén írt egy verset a vadászat során elpusztult Zrínyi Miklós bánról. Georg Preisegger disszertációját is magyar államelméletből írta. Magyarsághoz kötődő rokonszenve kétségtelen. Johann Lochner soproni, Tübingenben tanuló diák pedig mitológiai hangvételű latin nyelvű verset írt az istenek sorába emelkedő bánról. A gyász-sonett írója, Georg Preisegger, később a Tudós Társaság tagja is lett.

Az 1670-es években végnapjait élő Tudós Társaságnak még tagja lehetett az akkor fiatal evangélikus conrektor, Friedl (Fridelius) János, aki később, idős soproni tanár korában megszervezte az ugyancsak soproni származású, Regensburgban lelkészkedő Christian Serpilius (Johann Serpilius fia) segítségével egy Lackner-emlékkötet kiadását. A gyűjteményt Lackner 1614-es polgármesterré választása 100. évfordulójára jelentették meg. Ez a beszédgyűjtemény már a Tudós Társaság 1676 utáni utóéletének emléke. Még egy ritka eredményről szólhatunk: szerencsésen előkerült Sopronban, a Városi Levéltárban Dobner Ferdinánd „Emblematischer Trauben schiessen” című emblémás füzeté.⁹⁵⁽⁹⁵⁾ Házi Jenő főlevéltáros az 1930-as években szerencsére megvásárolta a példányt. (A füzetéről sokáig úgy tudtuk, hogy egyetlen példánya Nyizsnij Novgorodba került, a Budapestről hadizsákmányként elhurcolt sárospataki könyvgyűjteménnyel együtt.) Az 1698-as soproni lövészünnepség emblemikus emléknymtatványát elemezve azt látjuk: a Tudós Társaság második korszaka után még volt némi utókora is a magyarországi német értelmiségieket és menekült német evangélikus nemeseket tömörítő Soproni Tudós Társaságnak. Tanulmányunk ezeket az összegyűjtött adatokat próbálja vázlatosan összegezni.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 251Kovács József László: „Ti vagytok a Város világossága...” (Adatok a Tudós Társaság második korszakához 1631 – 1674) / Az irodalmi művek tanúbizonyágai

Az irodalmi művek tanúbizonyágai

„Számkivetésben járt ez földön Christus urunk is
Járjuk el ez járást hát mi is ő tagjai”

Az epigrammát Szenci Molnár Albert írta a „Postilla Scultetica” beszédgyűjtemény élére Oppenheimben 1617-ben.⁹⁶⁽⁹⁶⁾ 1604-ben megjelent Latin–magyar szótárában a vándorlásra, a lakóhely változtatásra a következő meghatározásokat találjuk: Exilium: számkivetés; Exulabundus: számkivetésben bujdosó; Migratio: elköltözés, szállásváltás, peregrinatio: idegen nép között járás, szarándokság, barandokjárás(!). A evangélikus értelmiség Sopronba költözése kapcsán, vagy újabb lakóhelyre történő eltávozásában e fogalmak szinte minden változatával találkozhatunk.

Kik a Sopronba „bujdosók, barándokok”? Érkeznek továbbtanuló diákok Sopronba Felső-Magyarországról, az 1628 után a soproni főgimnáziumi rangra emelt Latin Iskolába az ottani kisebb algimnáziumokból, pl. Csetnekről. A peregrináció formája az ²⁵⁵emelkedő diák életpályák tanulmányi útvonala. A diákok útja gyakran Sopronból németországi egyetemekre vezetett tovább.

A peregrináció utáni életszakaszra vonatkozóan is találkozunk a felemelkedő pályafutások útját köszöntő füzetekkel. Köszöntő füzetek születhettek, ha valakit a gimnáziumból magasabb fokra, pl. lelkészi tisztre hívtak meg egy másik, német lakosságú polgárvárosba. Meghívhattak valakit lelkésznek a Felvidékre, pl. mint Seelmann Körmöcbányára. Christian Seelmann életének emelkedő pálya rajzolódik meg így. Sopronból való távozásakor két szerencsét kívánó versgyűjtemény is született. Ezek egyike a „Hodoeporica exeunti Urbe et agro Sempronensium”. A magasabb állomásra lépő, távozó Seelmann a tudós társasági tagok, a Sopron melletti kisebb falvakban szolgáló megyyesi, lépesfalvi paptársak köszöntötték latin és német versekkel.⁹⁷⁽⁹⁷⁾ Tegyük hozzá, a versgyűjtemény köszöntőt

íróinak jó része maga is a soproni Tudós Társaság tagja volt.

„O Ihr Bergstetter Ihr/die Ihr um jenes Thal
Das mit dem Schneegebirg und Alpen steht umbgeben
In stiller Einsamkeit verbirget euer Leben
Wollt ihr daß man hinfort mit solchem Mann euch zahl
Der nimmer sterblich ist: so nemmt das edle Pfand”

„Ó, Ti bányavárosok... fogadjátok drága ajándékunkat!” Így búcsúzik Johan Storch a maga és a minden soproni polgár: „gesampte zu Oedenburg” nevében. A tájleíró vers is barokk műfaj, amelybe beleépíti a havas hegyekkel – az ő szavaival – „Alpesekkel körbevett” Körmöcbánya képét, és kiemeli a város pénzverő szerepét. Versbeli szójátéka szerint Seelmann pap személyében minden vert pénznél értékesebb emberrel gyarapodik településük. Olyan férfival, akinek értéke sohasem romlandó, szemben a Körmöcbányán vert pénznemekkel! A barokk vers szójátéka szerint Sopron ilyen aranyat érő értékes emberrel fizet Körmöcbányának!

De rábírhat valakit lakóhelyváltoztatásra az 1660-as években a háború, a pestis és az általános drágulás is. Sopron biztonságosabbnak látszott Felső-Magyarországnál ekkor! Johann Serpilius, Sopron város új jogtudósa ezt írta fel 1666-ban kalendáriuma jegyzetei élére: „Óh, Istenem! Miután Te két éven át engedted megtapasztalnunk, hogy mi a háború, a pestis és a drágulás, és most békét küldtél nekünk, és gyümölcstermő évet, légy a továbbiakban is kegyes hozzánk, és óvj meg minket a fájdalomtól.” Majd így folytatja sorait: „Január 8. Mindketten, Abraham Sowitsch úrral Pozsonyba utaztunk, és audienciát kértünk a Királyi kamara uraitól” Mindketten: Sowitsch a lelkész és Serpilius, a város jogásza is tagjai voltak a Tudós Társaságnak!⁹⁸⁽⁹⁸⁾

A Hodoeporica, az úton járásnak megírása után idézzük fel ismét a *Honor posthumus* emlékfüzetet, a Zrínyi Miklós halálát gyászoló versgyűjteményt,⁹⁹⁽⁹⁹⁾ amelyben a már említett Georg Preisegger, a Tudós Társaság későbbi tagja a német 256nyelvművelő társaságok akkoriban divatossá vált műfajával, gyászoló szonett formájában búcsúzott Zrínyi Miklóstól:

SZONETT

Zrínyi Miklós gróf úr szomorú és váratlan haláláról

Mi ez a szörnyü hír? A jaj-orkán mi végre
Tépi a fellegek fekete zászlaját?
Váratlan érte gyásza jó magyar hazát –
Keresztény daliák siráma száll az égre.

Zrínyi Miklós halott! Hitünk hullt sírba véle,
Reményünk csillaga, aki ha harcba szállt,
Vitézül verte szét a vad pogány hadát –
S most egy vadászaton veszett el drága élte!

Egy vadkan ölte meg, midőn már azt hívé,
A béke édeni öröme lesz övé –
Oh, vaksors, mit mivelsz? Emelsz, s leversz kezeddél!

Amig csak szólhatunk, szóljon panaszszavunk,

Mert véle nem csupán leghívebb bajnokunk,
De az emberi nem hű támasza veszett el.”

(Sarkady Sándor fordítása)

Sopront tizenkét évvel később, 1676-ban, rettenetes tűzvész pusztította el. A középkori alapokra épült város romokban hevert. Kiegett az egész belváros, elpusztult minden belvárosi templom, még az ősi várostorony is. Ekkoriban kérte meg egy bécsi kereskedő, Paurnfeind, Lang Mátyást, az 1650 óta Sopronban működő helyi származású evangélikus lelkészt, mondjon gyászbeszédet felesége temetésekor. Ez is tudós társasági teljesítmény is egyben: Daniel Tieftrunck, Johannes Kalinkius és Johannes Vigebius gyászversekkel egészítették ki a gyászbeszédet. Lang, aki ugyancsak a Tudós Társaság tagja volt, meglepő hatású gyászbeszédet írt. Témája egyszerre a gyász és a helytörténet! Regensburgban megjelent írása adott alkalmat a szónokoknak, hogy az 1676 novemberében elpusztult Sopron városát is a tűzkár minden keservével együtt elsirassa. Már a beszéd címe is meglepő. Lang Mátyás vigaszként lelki forrást keres a gyászoló férjnek¹⁰⁰⁽¹⁰⁰⁾ – a gondolat a német nyelvű társaságok szellemének felel meg. A szónok Cicero *Epistolae familiares*-ének egyik gondolatával megtöltja a tartalmatlan, ezért nyomorúságos vigasztalást. A római szónok levele kezdetén a vigasz ilyen formáját nyomorúságos vigasztalásnak nevezi. „Ha mi ennek a példának mintájára a mélyen gyászba borult férjet ily módon próbálnánk vigasztalni, talán együttérzést, ²⁵⁷de igazi vigaszt nem önthetnénk szívébe, ha így szólnánk hozzá: Jöjjön el ebbe a jó Sopron városába, melyet az elmúlt év november 22-én elpusztított a dühöngő tűz, és igazi Pusztá Várrá változott.¹⁰¹⁽¹⁰¹⁾ Nézné meg a város mindkét szép tornyát, amelyek időjelző óráikkal együtt elpusztultak, hasonlóképpen a kiválóan felépített ferences kolostort, a Szent György templomot tornyával és harangjaival, a Városházát, a fegyvertárat, néhány száz más megégett épületet, az egész belvárost, hogy mit pusztított el a tűzvész. Azt mondhatnánk, hogy a fejeket vágták le, ez történt oly sok házzal és épülettel, különösen az elől álló várostoronnyal, mely már néhány száz éve itt áll (melyet még állítólag a pogány rómaiak építettek). Azt válaszolhatná: miért törődjek én ezzel, amikor szívemet szétszakítja a számomra legkedvesebb feleség elvesztése, aki (Isten) gyenge teremtménye volt, és emellett halandó ember! Mi pedig emellett nyomorúságos vigasztalók fájdalmat okozó vigasztalók lennénk, olyanok, akiknek Jób az Őt oly szívesen vigasztalókat nevezi...(Jób könyve, 16.)” Így kapcsolódott össze Lang gyászbeszéde Paurnfeindné halála felett az elpusztított várost gyászoló, városát sirató pap panaszával!¹⁰²⁽¹⁰²⁾

A korszak másik figyelemre méltó képviselője Klesch Dániel, akinek hányatott sorsáról, érdekes, de keserves pályafutásáról fentebb már szoltunk. 1676-ban Hallé-ban mondta el „Donorum Dei bonorum (...) das ist Die Siebenfältigen guten und vollkommenen Gaben Gottes” címen rövidíthető beszédét. A terjedelmes barokk címből kiderül, hogy a szónok a Fruchtbringende Gesellschaft tagja (itt írói neve der Kräftigste – a Legerősebb) de tagja a Deutschgesinnte Gesellschaftnak, és a hallei Lilien-Zunft (azaz Liliomcéh) írói csoportnak is.

Számunkra a Jakab-levéltre felépített elmélkedésnél fontosabb mindaz, amit Soproni színjátszói múltjáról, az itt előadott darabokról önvallomásos előszavában elárul. „Mert be kell vallanom, hogy a világi költeményeknek és színdaraboknak különös hasznuk van a mindennapi életben. Ilyesmit nagy számban vittem színre tíz éves Soproni iskolai foglalatosságom során egykor Nyugat-Magyarországon. Ezt azonban végül abbahagytam, és csak bibliai történeteket állítottam színpadra, és mindezt akkori inspektortunk, nagytiszteletű Lang Mátyás szívből fakadó keresztényi tanácsára, midőn az Ő és C.S. úr (Christian Seelmann?) és M.C. S. úr esküvői ünnepségére mindenféle bibliai cselekményeket adtam elő a kedves Iskolai Diáksággal, megnevezve Izsákról és Rebekáról, az ifjú Tóbiásról, a hős Juditról, a szemérmes Józseféről, Keresztelő János lefejezéséről, Krisztus dicsőséges feltámadásáról, Lázár feltámasztásáról. Item a gazdag emberről és Lázárról, stb. Találunk a Bibliában verseket és történeteket az elveszett fiúról (Luk. 15.), az igazságtalan gazdáról (Luk. 16.), a könyörtelen bíróról és a gondterhelt könyörgő özvegyről (Luk. 18.). Ezekből a darabokból némelyik ma is a kezemben van, valamennyit német rímekbe foglaltam, ezek egyikét sem tagadnám meg vagy vonnám el egyetlen nyomdásztól sem.”¹⁰³⁽¹⁰³⁾ Nem tudunk róla, hogy Klesch német nyelvű rímes bibliai színművei

nyomdászra találtak volna. Így is híradással szolgálnak a soproni esküvői szertartások, a püünkösdhétfői Tudós Társasági rendezvények színi játékaikról.

258 Az 1670-ben megjelent „Oedenburgisches Rath-Haus” emblémasorozata még egy eddig meg nem világított tanulságot is rejt. Ahogy Andrea Alciati „Emblematum liber” gyűjteményét is egy Held nevű szerző németre fordította, ugyanúgy fordítja le Johann Conrad Barth Lackner városházi tanácsteremben falra festett emblémáit németre. Így maga is bekapcsolódik az emblematicus szerzők sorába. Az „Oedenburgisches Rath-Haus” emblémáit elpusztítja az 1676-os rettenetes tűzvész, de Barth alapos elmélkedő jellegű leírása megőrzi a tervezett emblémarendszer valamennyi képét és feliratait. Az emblémarendszert már a tanácsterembe lépés előtt egy összegző hat soros vers – egyfajta lemma – foglalta össze:

„Különösen ha rögtön kezdetben fenn a lépcsőknél ezeket a látszat szerint első pillantásra együgyűnek látszó, de értelmük szerint valójában fontos rímeket látjuk felfestve:”

„Unrechte Lehr/ und schädlicher Neid /

Der eigennutz und falscher Eyd/
Kindischer Rath/ auch Übermuth/
Die schaffen dort und da kein gut /
Drum/ o du theurer Herr und Gott /
Die Stadt gnädig dafür behüt” (B ív)

Akár ez a hat soros verses összegzés is lehetne Barth lemmája. De számos helyen a leírások során együtt jelenik meg a latin és a német képaláírás. Az A PARI VIRTUS ET LIVOR szöveget Barth így fordítja: „Zugleich Tugend und Neid”. Erény és Írigység együtt jelentkeznek!

A füst és a fény együtt jár. Lackner megszövegezésében: ”Sicut ignis fumum, ita gloria excitare solet”. Barth német kétsorosában ez így hangzik:

„Da ist gewiß ein Feur / wo irgend Rauch aufgehet

Da ist auch Ehr und Ruhm, wo Haß und Neid entstehet”

Amikor a jövendő Belső Tanács és a Tudós Társaság tagjainak figyelmét arra hívja fel, hogy „Ti vagytok a Város fénye” úgy arra is figyelmeztet, hogy a fény el ne homályosítsa a látásra teremtett szemet: „Aki a fényt el akarná elöttetek homályosítani, az menjen fel a Tanácstermetekbe, és álljon szembe a fényvel. Akkor a fényesség a szemébe világít, mivel rögtön az ablak fölé a Bölcs Férfiú festetett egy gyertyatartón álló gyertyát ezzel az aláírással:

SUM UT PROSIM

„Darum bin ich/ daß ich nützlich sei”
Tanuljatok a fénytől! – mondja Barth.
Aliis inserviendo, ipse consumor
„Es andern diene/ immer abnimmt/
biß es gar verzehret werde”

259 Aki így él, annak az önmaga erénye a jutalma! „Ipsa sibi Virtus pretium” sei – fejezi be Barth emblematicus tanítását az erény fényéről!¹⁰⁴⁽¹⁰⁴⁾ A „Sum ut prosim” vagy az „Aliis inserviendo, ipse consumor” fényhez kapcsolódó emblémáihoz hasonló található a „Coronae Hungariae Emblematica Descriptio”-ban. Az emblematicus koronaleírásban pl. „Ubi lumen, transeant tenebrae” inscriptio után két égő gyertya is világít a kör alakú lemezben. Azt hirdeti a subscriptio szövegével együtt, ahol

világosság ég, ott eltűnik a sötétség!¹⁰⁵⁽¹⁰⁵⁾

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 251Kovács József László: „Ti vagytok a Város világossága...” (Adatok a Tudós Társaság második korszakához 1631 – 1674) / Egy kései hajtás

Egy kései hajtás

Es leben wohl / die wahren Schützen - Freunde!

„Vivát, barátaink, szilaj lövész legények!”

(Sarkady Sándor fordítása)

Dobner Ferdinánd már nem lehetett a Tudós Társaság tagja, Házi Jenő kutatásai szerint 1659-ben született és 1730-ban halt meg, mint a Habsburg-ház rendíthetetlen híve. 1671-ben, a Tudós Társaság végnapjai idején 14-15 éves lehetett, 1698-ban Soproni városbíró.

Ha ő maga nem is lehetett már confoederatus, azaz társasági tag, annak szellemét jól ismerhette. Az apja, Dobner Dániel 1668-ban *Magister Foederis*, majd elhagyhatta a Társaságot. A *Magister Foederis* megjelölés mellé későbbi kéz odaírta: *fuit* – azaz csak volt... (ld. a *Függelékben* közölt névsort). A Társaságnak fennállása során a 70 esztendő alatt öt Dobner is a tagja volt. Ezért a Társaság szellemét és az emblematika szokásvilágát Dobner Ferdinánd is jól ismerhette! A Sopronban őrzött könyvészeti ritkaság, a *Frey und Traubenschiessen*, szabadon fordítva: a „Lövészünnep és szőlőlövészet” füzetben a nürnbergi E. Nunzer három mívesen megformált emblémáját találjuk.¹⁰⁶⁽¹⁰⁶⁾

A nagy központi embléma a szőlővel körbefont városcímer. Ennek inscriptiója: „Aquilae securae sub alis” a sas szárnyának biztos védelmében. A szőlővel koszorúzott városcímer magyarázata magyarul:

„Bármilyen ellenfelem rád / Ez a szárny oltalmat ad!”

A két kisebb embléma közül az egyik a terhe alatt lehajló szőlőágot ábrázolja; de ez a *pictura* egy összetett képet rajzol meg: a lehajló szőlőág alatt kisebb szőlőkoszorúban egy kristálypohár látható, ugyancsak szőlőkoszorúban.

„Minél több édes fürtöt tartok,

Annál inkább földre hajlok”

²⁶⁰A képbe rejtett kisebb embléma is jellemző feliratot kapott:

„So krönt der Fleiß / Ein trauben Reiß”

„Izzadva túrt, / Szébb lett a fürt!”

A legjellemzőbb – leginkább soproni embléma a harmadik. Inscriptiója szerint: „Pro vite vitam”. Az emblematika világában ismeretlen képet alighanem Dobner Ferdinánd sugallta a nürnbergi Nunzernek. Egy fegyveres szőlőcsősz lelövi a *picturán* a szőlősorokat dézsmáló tolvajt. Német felirata:

„Meinen Weinstock alle Stund / Schütz ich wieder diesen Hund”

„Édes szőlőm gyarapodj / Tolvaj kutya, takarodj!”

(Sarkady Sándor fordításai)

Az emblematikus füzetet „A célba lövés különböző kedvelőinek, és idegen uraknak kérésére” nyomtatásban maga az itteni Lövészegylet lömestere adta ki. Nem hiszem, hogy tévednénk, ehhez

szívesen hozzájárult a címlap szerint „Wohl meritirter Herr Stadt-Richter” azaz az érdemdús városbíró is. Az 1698-ban, szeptember havában megrendezett soproni lövészünnep emblematikus emlékfüzete visszacsillantott valamit a Tudós Társaság 1631 után barokk nyelvművelő társaságok szelleméhez hozzáigazodó világából is.

Dobner Ferdinánd egy életen át Sopron katonája volt, császárhoz, I. Lipóthoz, és főleg városához hűséges lutheránus soproni polgár. Ahogy az akkori (hamis) névalakkal a tudósabb soproni leírta akkoriban a nevét, *Civis Semproniensis* – a soproni „városi köztársaság” polgára.

A Tudós Társaság Sopron 17. századi művelődés- és helytörténetének fontos közössége. Ennek pontosabb megismeréséhez kívántam a második időszak néhány jellegzetességének összefoglalásával hozzájárulni. A téma további alapos kutatásra érdemes. [107\(107\)](#)

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 251Kovács József László: „Ti vagytok a Város világossága...” (Adatok a Tudós Társaság második korszakához 1631 – 1674) / Függelék: A Tudós Társaság névsora, 1668–1672108

Függelék: A Tudós Társaság névsora, 1668–1672 [108\(108\)](#)

(Evangélikus Országos Levéltár I. a7; 108.)

Anno 1668. Confoederatio Lackneriana [109\(109\)](#)

Feria secunda Pentecostes, juxta antiquam foundationem foederis Societatis Nobilium per Generosum Consulem Dominum Christophorum Lackner J.U.D. factam congregatio habita apud Generosum Dominum Danielelem Dobner Magistrum [261](#)Foederis, ubi primum perlectis Dominorum Confoederatorum nominibus reperti sunt in vivis existere sequentes et exceptis tribus vel quatuor personis legitime impeditis praesentes fuerunt:

Generosi utpote Plurimum Reverendi, Nobilissimi et Doctissimi Domini

Georgius Grad , Senior

Matthias Langius Ecclesiastes Senior

Christophorus Sobitschius Ecclesiastes

Gregorius Nátl , Senator

D.Johannes Baptista Föggler

Georgius Klein

Daniel Töröck

M.Daniel Tieftrunck Gymnasij Rector

Erhardus Adamus Resch

Tobias Schmidt

M.Michael Unger, Scholae Hung.[aricae] Rector. (1.p)

Sebaldus Artner

X Ladislaus Töröck

Zacharias Maus

Nicolaus Háckelberger

Johannes Andreas Reinthaller

Georgius Stockinger

Nicolaus Reichenhaller

Wolf Adam Föggler
Georgius Nátl
Johannes Ernreich Föggler
Johannes Christophorus Reinthaller
Jacobus Dobner +
X Johannes Christophorus Koller
Wolfgangus Fridericus Strelau
Johannes Kalinkius ,Cantor
Daniel Dobner Magister Foederis (fuit)
Abraham Steiner 1. Col.[lega] (2.p.)
Johannes Andreas Schubert Collegae
Johannes Serpilius *Secretarius fuit*
Jacobus Erhardus Preining *Secretarius*

Recognitionalis pecunia juxta Confoederationis Artic(ulus)per singulos deposita, constituit flor. Hung. 2 t. 3 ß .6 d. singulus per 80 den. Computando.

Post hac rationes a Domino Magistri Foederis ejus collegis exactae, et cum nullus in iis repertus sit defectus, per Dominos Seniores et Reliqvos Confoederatos confirmant.

Domini seniores in officio suo confirmati.

Electione instituta Dominus Abraham Steiner in Magistrum Foederis unanimi suffragio electus, qui more antiquibus observari solita Dominum Johannem Andream [262](#)Schubertum sibi adsciuit, cui per Dominos Confoederatos adjunctus est Dominus Johannes Christophorus Reinthaller.

Nomen foederi dederunt, deposito argumento foederis Domini

M. Johannes Conradus Barthius .
Johannes Vibejus
Georgius Launer
Aegidius Ludovicus Prisomannus .
Dominus Jacobus Steiner
Johannes Fridelius Conrector.
Convivium ob tenue[s] aerarij vires intermissus est (3.p.)

ANNO 1670.

Feria Secunda Pentecostes juxta antiquam foundationem a Generoso Domino Christophoro Lacknero J. U. D. Judex Congregatio facta est in aedibus Domini Abrahami Steineri pro tunc Magistri Foederis. Ubi perlectis Nominibus Dominorum Confoederatorum absentes fuere.

Domini
Ladislaus Torok
Georgius Stockinger
Johannes Christophorus Koller .

Nomina foederi, persoluto argumento foederis, dederunt Domini

Leopoldus Nätel Consul
Reichhardus Reichenhallerus
dd. David Urhanitz
Johannes Andreas Preining

dd. Paulus Preining
Johannes Ehrerich Mezger
Johannes Caroli
Georgius Pammer
Sic (?) Johannes Emericus Rainer
Abraham Sobitus
Johannes Kramapfel
/Georg/ Melchior Reisinger
Georg Kappel (*kihúzva?*)
Fridericus(?) Preisegger dedit

Seniores electi sunt Communi Foederis voto

Domini

Leopoldus Natel

M. Johannes Conradus Barthius

Matthias Langius

Georgius Grad

Recognitionalis pecunia facit 2 th. 6 β. 15 den.

Argumentum foederis quod deposuit Dominus Ursanitz(?) facit 3.F sol 3 . 6.- (4.p.)

In Magistrum Foederis electus est Dominus Johannes Andreas Schubertus, cui sibi in Collegam adscivit Dominum Zachariam Mausium, cui per Dominorum Confoederatos adjunctus est dominus Johannes Christophorus Reinhaller.

[...] [110\(110\)](#)

Anno 1672

Feria secunda Pentecostis juxta antiquam foundationem a Generoso condam Domino Christophoro Lackner J. U. D. congregatio facta est Dominorum Confoederatorum in actibus nobilissimj Domini Joannis Andreae Schuberth p.t. Magistri Foederis ubi perlectis nominibus eorundem absentes fuere

Dn. Georgius Klein

Sebaldus Artner

Georgius Stockinger

Georgius Kramapfel

Johannes Honorius Metzger

Nomina Foe(deris) persoluto argumento Foederis dederunt:

Dominus Johannes Lölhöfel de Löwenprunn

Dominus Matthias Adami

Seniores communi Confoederatorum voto confirmatus a priores

Dominus Leopoldus Natl

M. Johannes Conrad Barthius

[263](#)Matthias Langius

Georgius Grad

Recognitionalis pecunia fuit 3 Th 4 β. 15 D.

Argumentum Foederis deposuit Dominus Joannes Kramapfel Uti ex Domini Matthias Adamj Simul etiam Joannes Christoph Barth 3. Lölhöfel de Löwenprunn (6.p.)

In Magistrum Foederis de novo confirmatus Dominus Andreas Schubertus adscivit Dominum

Ihr Wohlerw. Hr. Barthius	5 th dd.
Ihr Wohlerw.Hr. Lang	5 ”
Ihr Wohlerw. Hr. Sowitsch	5. “
I. Hr. Stadtrichter	5.”
Hr. Gradt	5.”
Hr.Dan. Türckh	5.”
264Hr. Gregor Nattl	5.”
Hr. Jacob Stainer	5.”
Hr.Nicl. Reinhalter	5.”
Hr. Georg Nättl	5.”
Hr. Pämer	5.”
Hr.Schrainz	5.”
Hr. Aeg. Prisomann	5.”
Hr. Foman	5.”
Hr. Sebald Artner	5.”
Hr.P. Er. Fögler	5.”
Hr. Strelau	5.”
Hr. Laßlo Türckh	5.”
Hr. Mauß	5.”
Hr. I. Ehr. Reinthaler	5.”
Hr.W.And.Fogger	5.”
Hr. Dr. Fögger	5.”
Hr. Abr. Stainer	5.”
H J() El (?)	5.” (7.p.)
Herr M. Tiefftrunck	5.th.
H. Calinkius Cantor	5.”
H. Rainer	5.”
H. Krämapfel	

H. Reichard Reichenhaller

H. Daniel Dobner

Aelterer Herr Reintaller

H. Mezger

H. Koller von Rust

H. Hakelberger 5.

H. Caroli

H.M.Unger 5.

H. Fridel 5.

H.Vigebius

+ H.Georg Launer 5.

H. Schmid

Georg Stockinger

H.Kämpel /áthúzva/

Leutnant Klein

H. Kämpel /áthúzva/

Anno 1672 den 21 7bris hat /Tit/ Herr Magister Foederis bevorstehenden Empfang biß auß D(en) Dreyzehen portiones welche Herr khünpftig in seinen Empfang nehmen wirdt völlig vermithet . (8.p)

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 265Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban 2. rész: társadalomtörténeti tanulságok

265Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban 2. rész: társadalomtörténeti tanulságok

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 265Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban 2. rész: társadalomtörténeti tanulságok / A sírfeliratok formai jellemzői

A sírfeliratok formai jellemzői

Tanulmányom első részében a síremlékeket kizárólag művészettörténeti szempontok alapján vizsgáltam.¹¹¹⁽¹¹¹⁾ Feldolgozásuk azonban nemcsak a művészettörténet számára fontos, hanem forrásértéke van más diszciplínák szempontjából is. A sírkő, sírfelirat és életrajzi adatok szorosan összefüggnek egymással, ezért a vizsgálatkor olyan más tudományokat is figyelembe kell venni, mint

például a genealógia, heraldika, nyelvtörténet, társadalom-, egyház- illetve várostörténet.

Az előző cikkemhez igazodva a vizsgálódás tárgya továbbra is a későreneszánsz és korabarokk stílusjegyeket képviselő emlékcsoport marad, amelyek a rajtuk szereplő halálozási dátum alapján 1640 és 1710 között keletkeztek. Nem az a célom, hogy adattárszerűen mutassam be az egyes síremlékeket felirataik pontos közlésével. Jelen esetben fontosabbnak tartom azoknak a társadalom- és vallástörténeti összefüggéseknek az ismertetését, amelyekre utalásokat a sírfeliratokon is találunk. A különböző előkelő nemesi személyeken túl a vezető városi tisztviselőkn, a szellemi arisztokrácián keresztül az iparos mesterséget folytatókig minden réteg képviselteti magát. A sírfeliratokból és egyéb forrásokból tehát minden személyről összegyűjtöttem a fontosabb és számunkra érdekesebb adatokat.

Mielőtt azonban rátérnénk az elhunyt személyek ismertetésére, érdemes megvizsgálni néhány általános formai jellemzőt a sírfeliratokkal kapcsolatban. A síremlékeken a feliratos lap felső egyharmadát általában a címer (vagy kereszt) foglalja el. Alatta kap helyet a szöveg, amely sok esetben olyan terjedelmes, hogy a maradék nagyobbik felületet teljesen kitölti. A felirat terjedelme nem függött az egyén státusától: sokszor a magas műveltségű polgárok síremlékein szerepel a legkevesebb szöveg. A legkorábbi fennmaradt emlékektől kezdve megfigyelhető, hogy a szöveg elejét és végét „kacsaringós” bekarcolt vonalakkal díszítették. Az épségben fennmaradt síremlékeken, amelyek nem egyszerű epitáfiumok, az orom- és/vagy a lábazati mezőben legalább egy, de általában két bibliai idézet szerepel. Előfordul, hogy a frízen is találunk idézetes mondatszalogot.

A síremlékek nagy részén német gót betűs (Kanzleischrift) írást látunk. Latin betűs felirat csak latin nyelven írt szövegek esetében fordul elő. Ezt azért is érdemes megjegyezni, mert míg a burgenlandi sírkövek feliratai nagyrészt latin betűs, de német nyelvű szöveget tartalmaznak, addig a soproniakhoz hasonló gót betűs felirat távolabbi (cseh, sziléziai, német) területeken volt elterjedt, ami azt is jelentheti, hogy ez az írásmód erősebben kapcsolódott a protestáns kultúrkörhöz. Latin nyelvű felirat éppen a latin műveltségű szellemi arisztokrácia képviselőinek síremlékét jellemzi. Ide sorolható Grad György és Reichenhaller Richárd polgármesterek, Gálffy Ádám kamarás, Dobner János András ügyvéd, Egg János Károly báró, és Natl Lipót polgármester [266](#)feleségének, Anna Krisztinának a síremléke. A barokk, egyszerű epitáfiumok közül pedig Hajnóczi Dániel lelkész és Gensel Ádám orvos sírköve latin feliratú.

Latin felirat látható Lackner Kristóf polgármester sírkőtöredékén is 1631-ből. A síremlékből egy csonka vörösmárvány lap maradt fenn. Jelenleg egy homokkőből faragott címer látható felette, amely valószínűleg a régi Lackner-majorból (lovaskaszárnya) származik. Síremlékét a Szent György-templom sírboltjában helyezték el. A felirat felsorolja Lackner Kristóf érdemeit, megemlíti, hogy „apjának aranyműves műhelyéből került ki a tudományokat tanulni, s két házassága is gyermektelen lévén a szegények seregét tette meg örökösének.” (*Függelék 1*). [112\(112\)](#)

A latin felirat reprezentatívabb célokat szolgál, és sok mindenben nem követi a gótbetűs német szövegek tematikáját. Ez utóbbi sokszor világiasabb, póriasabb tartalommal telítődik. Az egyszerűbb polgárok vagy a német evangélikus kultúrához erősebben kötődő menekült nemesek a gót írást tartották meg sírköveiken. Olyan evangélikus értelmiségi személyek, mint Sowitsch Kristóf lelkész vagy Dobner Ferdinánd polgármester, a pietizmus [113\(113\)](#) híve, szintén kitartottak a gótbetűs írásmód mellett. A polgármester sírkövén egyedüli példaként nevének kiemelésére szerepel a nagybetűs írásmód is.

A feliratok az elhunyt titulusainak felsorolásán túl kitérnek életrajzára, származására és családjára is. A pontos születési, majd halálozási dátum és a származási hely sokat elárul a személy kilétéről. A nemesek esetében ez különösen gazdag forrásanyagot jelent. Az elhunyt rangjának, birtokainak megnevezése (ha az elhunyt nő, férjének státusa ugyanúgy közlésre kerül) olyan adalék, amiből kiderül,

mely vidékekről érkeztek Sopronba lakni és temetkezni főurak.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 265Kiss Melinda: Későreneszansz és korai barokk síremlékek Sopronban 2. rész: társadalomtörténeti tanulmányok / Előkelő menekült személyek síremlékei

Előkelő menekült személyek síremlékei

Több nemesi származású személy síremléke maradt fenn. Nagyarányú betelepülésük elsősorban annak köszönhető, hogy II. Ferdinánd 1625-ös rendeletében kitiltja Ausztriából az evangélikus főnemeseket. Pázmány Péter 1625. április 7-én kelt levelében üdvözli Ferdinándot a protestánsok Bécsből való kiűzéséért. Ugyanakkor fél attól, hogy ez Magyarországnak nagy kárt fog okozni, hisz Pozsony, Sopron, Szentgyörgy, Bazin, és Modor nagy számban fogadják be az exulánsokat. ¹¹⁴⁽¹¹⁴⁾

Sok főúr nemcsak temetkezni jött Sopronba, hanem itt is telepedett le. Ilyen családok pl.: Althan, Amon, Auersperg, Ehrenau, Eibelswald, Eitzing, Gaisruck, Globitz, Gloiach, Grassauer, Greissen, Herberstein, Heritsch, Jörger, Königsberg, Leyser, Mandorf, Mossheim, Polheim, Prank, Preinberg, Preuner, Putz, Raumschüssel, Samnitz, Schellenberg, Speidel, Trautmannsdorf, Windischgrätz, Welz (Weltz), Zetschker. A század közepétől újabb nevek is feltűnnek az előkelő menekültek között Sopronban, például: Abensperg, Auerstorg, Breiner, Burgstall, Egg, Grössintz, Hardegg, ²⁶⁷Jöbstelberg, Kornfeil, Laszberg, Neidegg, Prösing, Regal, Rindsmaul, Rottal, Thonrädl, Wurmbrand, Zinzendorf. ¹¹⁵⁽¹¹⁵⁾ A felsorolt családok közül a következőknek ismerjük sírkövét is: Auersperg, Herberstein, Jörger, Preinberg, Weltz, Egg, Jöbstelberg, Roggendorff.

A Szent Mihály temetőbe 1674 márciusáig temetkezettek közösen az evangélikusok a katolikusokkal vallási és társadalmi különbségek nélkül. Payr Sándor így ír erről: „*békében pihentek együtt a régi patriciusok, katolikusok és protestánsok, prédikátorok és áldozó papok, németek és magyarok, nemesek és polgárok, rebellis kurucok és aulikus főemberek.*” A közös temetőből fennmaradt síremlékek, néhány kivételtől eltekintve, menekült nemesek sírkövei.

Stemindl von Weltz (1600–1673) síremlékének feliratában olvasható, hogy *Eberstein, Spiegelfeld* szabad ura és istálló-mester (*Stahelmeister*) volt Karintiában. 1673 május 6-án, 73 éves korában hunyt el. 12-én temették ide, az ő kívánságára és kérésére feleségének nyughelyére és sírboltjába. A hátrahagyott három fiú és két leány, akik szeretett apjuk előtt tisztelettel adóznak, vigasztalódjanak az ő emlékezetével. Isten ajándékozza meg őt és az itt nyugvó anyát, mint tisztelt és szeretett szülőket, dicsőséges feltámadással az örök életre. (*Függelék 2*). ¹¹⁶⁽¹¹⁶⁾ A Weltz (Welz, Wels) tekintélyes osztrák protestáns nemesi nemzetség volt. ¹¹⁷⁽¹¹⁷⁾ Varjú azzal a Welz Zsigmond báróval azonosítja, aki 1638-ban Pozsonyban kelt diplomával nyerte el a magyar honosságot. ¹¹⁸⁽¹¹⁸⁾ Feleségének, *Weltz Szidóniának* sírlapján például találunk adatot arra vonatkozóan is, hogy mióta élt száműzetésben: temetése keresztény rend szerint zajlott, 59 éves korában hunyt el 1659-ben, 34 évnyi házasság után, száműzetésének (exily) 30. évében. ¹¹⁹⁽¹¹⁹⁾

Jörger Krisztina, született Scherffenberg, (1579–1640) sírfeliratában olvashatjuk, hogy férje, Hildebrandt Jörger, udvarmester (*Erbamthoffmeister*) volt Felső-Ausztriában, (Oberösterreich, Erzherzogtum Österreich ob der Enns). Sírlapján a Scherffenberg- és Hildebrandt-címer látható.

Auersperg Jakabné, született Scherffenberg Erzsébet (1587–1663), síremlékének feliratából megtudjuk, hogy a felső-ausztriai Ennsben született, férje Georg Jacob Auersperg kamarás volt (*Erb Kammerer*) Krajnában (Herzogtum Krain). Az Auersperg- és a Scherffenberg-címer látható a

sírlapon.¹²⁰⁽¹²⁰⁾

Roggendorff Györgyné, született Johanna Dornoffka von Dornowitz síremlékének feliratban olvasható, hogy e nagy múltú nemesi nemzetség utolsó sarjaként született Kanitz kastélyában, Morvaországban, a Rajetzi uradalom örököseként. Néhai férje, Georg Ehrnreich „*Freyherr von Rogendorff, Herr auf Mollenburg*”, Alsó-Ausztria (Niederösterreich, Erzherzogtum Österreich unter der Enns) udvarmestere (*Erbland-hoffmeister*) volt. A sírfelirat felett a Roggendorff- és Dornoffka-címer látható.

268A felsorolt nemesi családok különböző vidékekről érkeztek Sopronba. A sírfeliratokon az osztrák örökös tartományokból például Alsó- és Felső-Ausztria; az osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságokból és országokból Karintia, Krajna (hercegségek) illetve Morvaország (őrgrófság) szerepel mint származási hely.

Az exuláns előkelő evangélikus családok szerepe Sopron egyháztörténete szempontjából válik igazán jelentőssé. 1674-ben a templomok, kápolnák, beneficiumok, iskolák, parochiális házak és más létesítmények elvétele szinte megbénította az evangélikus gyülekezetet. Ugyanakkor Kollonich Lipót kir. kamaraelnök, bécsújhelyi püspök egyedülálló kedvezményt ajánlott fel a soproni követeknek.¹²¹⁽¹²¹⁾ Választhattak két prédikátort, akik I. Lipót öfélése által kijelölt helyen¹²²⁽¹²²⁾ istentiszteletet tarthatnak „*a királyok, fejedelmek és birodalmi rendek követeinek, tanácsosainak és ügyvivőinek (ablegati consiliiari, residentes et agentes), nemkülönbén más ágostai hitvallásúaknak vallásgyakorlata céljából.*”¹²³⁽¹²³⁾ Eggenberg hercegné, aki ez időben Sopronban lakott, a rendelet szerint szintén fogadhatott egy udvari lelkészt Lang Mátyás személyében, és a házában tartott istentiszteletre a város lakóit is meghívhatta. Mindez tulajdonképpen szabad vallásgyakorlatot jelentett a soproniak számára, ami azért is egyedülálló, mert Pozsonynak ekkor már evangélikus lelkésze sem lehetett, nemhogy nyilvános istentisztelete.

A rendelet szövegéből kitűnik, hogy a korlátozott, de szabadnak mondható vallásgyakorlatot elsősorban diplomáciai okokból engedélyezték Sopron számára. I. Lipót ugyanis Bécsben nem engedte meg a külföldi követeknek az evangélikus istentiszteletet, ellenben Sopronba átjárhattak hitüket gyakorolni. Sopronra azért is eshetett Lipót választása, mert a brandenburgi fejedelmekkel rokon Eggenberg hercegnére illetve az ide menekült sok osztrák főnemesi családra is tekintettel kellett lennie.¹²⁴⁽¹²⁴⁾ A kismiszert evangélikus gyülekezet fennmaradásához szabadságukon kívül valamelyes pénzforrást is biztosítani kellett. Ezért önkéntes adományokat gyűjtöttek, amelynek mintegy 4/5 része a Bécsben és Sopronban lakó előkelő családoktól folyt be. Az exulánsok hitbuzgósága és anyagi támogatása tehát a gyülekezet életében nem kis jelentőséggel bírt.

1674-ben, a Szt. Mihály-templom elvétele után, az evangélikusoknak új temetőhelyet is kellett keresniük. Erre a volt magyar gimnázium mögött (Berzsenyi Dániel Ev. Gimnázium) elhelyezkedő kertet találták alkalmasnak. Az 1679. évi pestis után azonban bővíteni kellett a temetőt. Megvették a szomszédos szántóföldeket, amelyek a külváros falán is kívül estek és az egészet kőfallal kerítették be. Ezt a nem kis kiadást *Egg János Károly* báró 3000 forintnyi hagyatékából fedezték, ami a családi sírkő feliratán is olvasható: *Egg báró, Egg és Hungerspach szabad bárója; szülei, Georg Hannibal és Susanna Dorothea Eibelswald; gyermekei, Dorothea Catharina és Regina Elisabeta a pestis áldozataivá váltak (Függelék 3).* (1. kép) Az 1676-os nagy tűzvészben megsemmisült Templom utcai imaház helyén új fatemplomot építettek, szintén önkéntes **269**adakozásból. Itt újra csak a menekült osztrák nemesek és a külföldi követek jártak elől. Többek között az új oltár és oltárkép is *Egg báró* ajándéka volt.

1. kép. Egg és Hungerspach bárói síremlék, 1679. (fotó: Diebold K. 1932)

Hasonló jótévője volt a gyülekezetnek *Gálffy Ádám*, aki a szabad vallásgyakorlat hírére költözött Sopronba. Magyar származású bécsi kereskedő gyermekeként született 1622-ben. 1629-ben a család Sopronba költözött menekülteként. Gálffy egy pozsonyi kereskedő lányát vette feleségül. Részt vett a török ellen indított téli hadjáratban és talán az ott szerzett érdemeiért kapta meg a császári és királyi kamarási címet. ¹²⁵⁽¹²⁵⁾ 1674-től 1686-ig, haláláig Sopronban lakott. 1676-ban az ev. gyülekezetnek több műkincset ajándékozott: aranyozott ezüst keresztelő kancsót és tálat, zománcosékköves kelyhet, oltári feszületet és egy tizenhatkarú sárgaréz csillárt. Tanulmányom előző részében már szó volt síremlékének jelentőségéről, ¹²⁶⁽¹²⁶⁾ amelyet Gálffy az evangélikus egyháznak szánt, olyan helyül, ahonnan a mindenkori lelkész temetések alkalmával prédikálhat (Predigergruft) (*Függelék 4*). ¹²⁷⁽¹²⁷⁾

A régi evangélikus temetőből további menekültek sírkövei is ránk maradtak: *Geymann báróné* (1612–1682), született Maria Elisabetha Schallenberg grófnő sírfelirata ²⁷⁰szerint 1612-ben született és 1682-ben Alsó-Ausztriában, Wolfpassingban halt meg és Sopronban temették el. Férje a néhai Johann

Ehrenreich Geymann. A sírlapon két címer: a Schallenberg- és az Ehrenreich-címer látható.¹²⁸⁽¹²⁸⁾

Eva Maria Preinberg (1656–1681) síremléke az előzőhöz hasonlóan nagyszabású keretes sírkő. Felirata alapján a 25 éves hajadon leány Georg Carl von Preinbergnek, Welschenegg és Huenstein urának és Maria Brugmairnak leánya, aki Gererstorfban (Gerersdorf, Ausztria) látta meg a napvilágot és 1681-ben Sopronban hunyt el. A sírlapján a Preinberg-címer látható.

Magdalena Elisabeth von Pistori (1650–1697), született Zitzschwitz, síremlékének felirata alapján Szászországban, Felső-Lausitz örgrófságában látta meg a napvilágot. Férje Wolff Heinrich von Pistori magas érdemeket szerzett ezredes volt, egy gyalogezred vezetője a szász fejedelmi udvarnál: *...königl. Pohlnisch / Und Chur-Sächsischen Wohlmeritirten Obrist. Lieut : / über ein Regt. Zu Fuß...* A síremléken a Pistori- és a Zitzschwitz-címer látható.

A *Jöstlsperg nővérek* két nemesi származású úrnő: Juditha Rosina (1626–1693) és Barbara Helena (1627–1708). Sírfeliratuk alapján Felső-Stájerországban (Steiermark) születtek, és több mint 60 év üldöztetés után Sopronban hunytak el. A síremléken a háromsisakos Jöstlsperg-címer látható.¹²⁹⁽¹²⁹⁾

Az oltárokhoz hasonlítható korabarokk síremléke maradt fenn a *Herberstein grófnőnek* is. Sírfeliratuk alapján Juliana Polixena Herberstein, Kurland grófnéja (1624–1697) és Octavia Ester Herberstein, Öttingen grófnéja (1633–1702). Mindketten az ausztriai Leitzendorffban látták meg a napvilágot, és Sopronban hunytak el.

Végül *Jaroslaus (Jaroslaw) von Steinbach* (1618–1693) sírfelirata érdemel figyelmet. Szövege alapján 1693 augusztus 10-én, 75 évesen hunyt el Sopronban; származásával kapcsolatban két helyiségnév szerepel: Ebeneck és Fronau.¹³⁰⁽¹³⁰⁾ Jaroslaus von Steinbach főhadnagy és parancsnok volt a császári hadsereghez tartozó, Marchese di Pio által vezetett gyalogezredben. Nemzetségének ő volt az egyedüli leszármazottja, vele kihalt a családnak ez az ága. Címerét ezért megfordítva helyezték a sírkőre. Sírfeliratának utolsó két sorában is olvashatunk erről az érdekes rítusról: „*És itt fekszik az ág nélkül maradt Jaroslaw, pajzsa és címere megfordítva és körülfalazva függ itt*” (Függelék 5.).

A sírfeliratok vizsgálatából kiderül, hogy nemcsak az ausztriai örökös tartományok területéről, hanem a birodalmi tanácsban képviselt királyságokból és országokból, illetve Szászországból is érkeztek Sopronba betelepülő, menekült evangélikus nemesek. Az előkelő, sokszor magas rangú tisztségviselők a városi társadalomba vallásukon keresztül épültek be. Elsősorban az ő jelenlétüknek és tevékenységüknek köszönhető, hogy Sopron megőrizhette korlátozott vallásszabadságát.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 265Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban 2. rész: társadalomtörténeti tanulságok / 271Városi polgárok síremlékei

271 Városi polgárok síremlékei

A polgárokkal kapcsolatban a Soproni Városi Levéltár jelentős forrásanyagot őriz: polgárkönyveket, tanácsjegyzőkönyveket, egyéb hivatalos okmányokat és anyakönyveket. Házi Jenő kutatásaiban is megtaláljuk azoknak a polgároknak – több esetben női családtagoknak – az adatait, akiknek síremléke jelen tanulmányom tárgya.¹³¹⁽¹³¹⁾

A főrangúak és a polgárok fali síremlékei felépítésükben nem különböznek egymástól; hasonlóan a címeres-feliratos típusból indulnak ki. Érdemes megvizsgálni a polgári sírköveken megjelenő címereket, – címerszerű jegyeket is. Címere nemcsak a nemesi származású polgároknak lehetett, hanem az

iparosoknak is. A polgári címereken, mivel gazdáik nagyobb részt iparosok voltak, gyakran találkozunk az egyes mesterségek szerszámaival, jelvényeivel. A tulajdonjegy, mesterjegy vagy jelvény voltaképpen ugyanazt a célt szolgálja, mint a címer. Ha a tulajdonjegyet címerpajzsba foglalják, akkor az gyakorlatilag címernek számít. [132\(132\)](#)

2. kép. Cziráki András kádár síremlékének részlete, 1682. (fotó: Diebold K. 1932)

A tárgyalt síremlék-anyagban egyetlen ilyen mesterjegyes sírkőt találunk: *M. Andre Cirak*, azaz Cziráki András mester (1613–1682) 1645-ben tette le a polgáreskü, foglalkozása kádár volt. Négyyszer nősült, második neje után tulajdonosa lett a Vörös [272](#)Ökör nevű vendéglőnek (ma Várkerület 73.). [133\(133\)](#) Sírfeliratában olvasható mindkét foglalkozása, és az a tény, hogy elhunyt 1682-ben, életének 69. évében és 8. hónapjában. Ezt a síremléket özvegye, Anna asszony és hat gyermeke: Veronica, Regina, Susanna, Maria, Barbara és Johann állíttatta „annak tisztos módja szerint”.

Sírkövén mélyített ovális mezőben címerszerű dombormű látható a kádárjelvényekkel: pajzsban hordó, körző, kétoldalt egy-egy rózsamotívummal. A pajzs felett, a címerektől eltérően, a halál szimbólumai

jelennek meg: ráncokba fogott lepellel borított koponya lábszárcsonttal; felette szárnyas homokórával. Ez a találó megoldás a címerek tartozékait helyettesíti, ugyanis a koponyában a sisakot, a szárnyas homokórában pedig annak díszítését ismerhetjük fel (2. kép).

A halál szimbóluma feltűnik egy másik síremléken is, ott a címer helyét teljesen elfoglalja. *Susanna Dunst* (1636–1685) sírkövén a szöveg felett virágfüzérés, babérkoszorús, ovális mezőben egy csontváz jelenik meg, jobb kezében homokóra, baljában kasza látható (3. kép). Susanna Dunst, született Prenner; sírfeliratából kiderül, hogy Pinckafeld (Pinkafő) községben látta meg a napvilágot 1636-ban. Először Tobias Jacob Hoffmann kereskedő felesége volt, aki 1673-ban meghalt. Egy év és két hónap özvegyi állapot után férjhez ment Georg Dunsthoz, aki átvette előző férje üzletét. [134\(134\)](#)

3. kép. Susanna Dunst síremlékének részlete, 1685. (fotó: Diebold K. 1932)

A Judith Alter síremlékén látható címer vagy címerszerű megoldás férje lelkeszi hivatására utal. Judith Alter 1679-ben hunyt el. Férje, Stephan Alter pomogyi és vallai [273](#)lelkész volt, őt a pomogyi ev. templomban temették el, ahogy sírfelirata is megemlékezik erről. Továbbá a feliratból kiderül, hogy Judith Alter lánya, Sabina Regina, Kramer (Kalmár) György kereskedőhöz ment feleségül, négy fiuk és egy lányuk neve is szerepel a síremléken. Címere vágott pajzs, felső mezejében az osztóvonalból kinövő, szembenéző, szakállas, reverendás félemleralak látható. Alsó mezejében három liliom jelenik meg egyvonalban. A sisakdísz egy koronából kinövő embert ábrázol, amely a pajzs alakjával azonos (4. kép).

4. kép. Judith Alter sírelméke, 1679. (fotó: Diebold K. 1932)

Joachim Maltzan (Mahlzamb) sírelmékének feliratában olvasható, hogy az „Arany Oroszlán” patikusa volt, felesége Anna Rosina. A férfi 1664-ben hunyt el, a házastársak fájdalommal váltak el egymástól. Tudjuk róla, hogy apja révén a pomerániai Belgarthból származott. 1658-ban a tanács engedélyezte számára, hogy patikáját a külvárosban, a Schubert-féle házban nyissa meg. [135\(135\)](#)

Sobitsch Pál János (1657–1706) szintén patikus volt, sírfeliratából is kiderül, hogy a „Fehér Angyal” patika megalapítója. Felesége Anna Elisabeth Stockinger, aki bőven részesedett az áldásból, férje egy fiút és hét leányt nemzett neki. Később férjhez ment [274](#)Jenisch János Gottlieb patikushoz, [136\(136\)](#) de a felirat szerint 1720-ban ide, előző férje nyughelyére temették. A feliratos táblán felül keretezett mezőben feszület látható.

Reythr Kristófné (1632–1692) sírfelirata alapján Reythr Kristóf polgár és sütőmester felesége volt, elhunyt 1692-ben, 60 éves korában.

Hauser Anna (1608–1699) bábaasszony síremlékének 236 szóból álló sírfelirata kitölti az egész sírlapot. A szöveg részletesen leírja élettörténetét, több helyen rímbe szedett sorokkal, versikékkel is találkozunk. Hauser Anna a csehországi Lutschkában született 1608-ban, szülei a néhai Hans Treiber lakatos és bíró illetve Veronika gazdaasszony. 1650-ben férjhez ment Simon Pfannel soproni lakoshoz, akitől két fia és 3 lánya született. E férje halála után özvegyi állapotában 1665-ben férjhez ment a nemes és tiszteletre méltó Ruprecht Supanitschhoz, aki 1672-ben hunyt el. Majd Hans Hauser polgárral tartott kézfogót. Bábaasszony volt, életében 5000 gyermek világrajövetelénél segédkezett a városban és környékén (*Függelék 7.*)¹³⁷⁽¹³⁷⁾ (5. kép).

Pämer (Pamer) György (1638–1706) Nemes, Kőszegen született, apja kőszegi városbíró. 1666-ban tette le a polgáresküet. Háza szomszédos volt a várostoronnyal.¹³⁸⁽¹³⁸⁾ Sírfelirata alapján a nemzeti és tiszteletreméltó Pämer György városi polgár, Kőszegen született 1638-ban. Első feleségétől, Schwartz Anna Zsuzsannától 8 évnyi házassága alatt 5 gyermeke, második feleségétől, Lochner Anna Rozinától pedig 8 gyermeke született, végül házasságának 33. évében hunyt el.

A soproni polgárok síremlékein kívül olyan feleségek, női családtagok adataival is foglalkoztunk ebben a csoportban, akik nem helyi születésűek, Pomogyról, Pinkafőről és a cseh Lutschkáról származnak. Valószínűleg szintén evangélikus hitük miatt hagyták el szülőhelyüket, bár erre utalást nem találunk a feliratokon.

A nemesi, főúri síremlékek feliratain és a polgárok, iparosok, illetve feleségeik sírkövén is megjelennek a legfontosabb személyes és a családra vonatkozó adatok (születés, halálozás helye és ideje, foglalkozás, férj, feleség és gyermekek nevei, stb.). A különbség talán annyi, hogy a menekültek sírfelirataiban nagyobb hangsúlyt kap a származás, a szülőföld és az ott betöltött státus, cím megnevezése.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 265Kiss Melinda: Későrezenzánsz és korai barokk síremlékek Sopronban 2. rész: társadalomtörténeti tanulságok / Az evangélikus értelmiség

Az evangélikus értelmiség

A soproni evangélikus értelmiség síremlékei igen jelentős arányt képviselnek az együttesben. Ahogy a nemeseknek, úgy a tiszteletben álló polgároknak is sok esetben fali síremléket állítottak. A temető felszámolása után már csak ilyen jellegű sírkövek maradtak ránk.

Az evangélikus értelmiségi réteg létrejöttét, megerősödését az 1557-ben alapított középiskola és a gazdag polgárok által létrehozott alapítványok segítették elő. Az alapítványok támogatták azokat a diákokat, akik külföldi egyetemeken (pl. Jéna, Halle, ²⁷⁵Wittenberg) tanultak tovább.¹³⁹⁽¹³⁹⁾ A tanulmányutakról sokan hazatértek és orvosok, lelkészek lettek, vagy a közigazgatásban vállaltak szerepet. Bár a jezsuiták 1636-ban az evangélikus iskolával szembeni ellenlépésként megnyitották ingyenes külvárosi gimnáziumukat, mégis a 17. század végéig túlnyomó többségben a protestáns szellemi elit töltötte be a fontos pozíciókat a városban.

5. kép. Hauser Anna síremléke, 1699. (fotó: Diebold K. 1932)

Sopron belső egyházi ügyeivel is a protestáns tagokból álló városi tanács foglalkozott a lelkészek és tanárok bevonásával. A városi tanács felsőbb katolikus nyomásra 1667-ben mondott le a protestáns ügyek intézéséről, és megalakította az önálló evangélikus egyházközösséget. Grad György és Natl Lipót idején fogtak hozzá a consistorium szervezéséhez. Mindez tehát azt jelentette, hogy a városi tanács evangélikus jellegét tovább nem tarthatták fenn – egyrészt a katolikus felekezet erősödése miatt, másrészt mert törvény írta elő, hogy városi tisztviselőt különbség nélkül kell választani mindkét felekezetből. Kollonich Lipót bécsújhelyi püspök felelősségre is vonta Sopront, és jelentős pénzüsszegre büntette a törvénszegő várost. A soproniak azzal védekeztek, hogy a törvény megtartására senki sem figyelmeztette őket, és náluk nem [276](#)is lehetett volna azt végrehajtani, hisz tanácsosi állásra alkalmas római katolikusok nem voltak a városban. Mentségüket azonban nem fogadták el. [140\(140\)](#) 1673-tól a külső tanács után a belső tanácsba is befogadták a katolikusokat. Ennek következtében több evangélikus városi tanácsos, elöljáró kénytelen volt lemondani, hogy helyüket átadják a katolikusoknak. Közéjük tartozott Dobner Dániel, Dobner János András és Sowitsch Ábrahám is.

Dobner Dániel (1624–1706) síremlékéből a címeres, feliratos kőlap maradt fenn, melyről a felirat sajnos lekopott. Dobner Dániel nagyapja, Dobner Sebestyén, városi jegyzőként került Sopronba, apja, aki szintén Sebestyén volt, Frankfurtban tanult. Dobner Dániel 1624-ben született, 1645-ben nősült, 1667-ben választották meg belső tanácsosnak, majd a katolikus polgárok előtérbe nyomulásával kiszorult a tanácsból. Fiai: János András és Ferdinánd, a későbbi híres polgármester, akinek szintén fennmaradt egyszerű barokk epitáfiuma. Házát a várost ostromló kurucok ágyúgolyója 1705-ben felgyújtotta (Ritter krónika 79.).¹⁴¹⁽¹⁴¹⁾

Dobner János András (1648–1683) Dobner Dániel fia, városi ösztöndíjon tanult Jénában. Latin nyelvű sírfeliratában a következőket olvashatjuk: a nemes Dobner János András szülőhelyén felesküdt városi jegyző és szenátor volt. Ősei közül Benedek jogtanácsos volt Frankföldön (Franconia), Sebestyén pedig soproni syndicus (képviselő, szónok). János András 35 éves korában halt meg, 1683. szeptember 23-án. Felesége, Natl Éva és árvái, János Teofil és Zsuzsanna Erzsébet gyászolják őt. A szöveg felett a Dobnercímer látható.¹⁴²⁽¹⁴²⁾ Dobner János András 1676-tól 1680-ig volt városi főjegyző. Ezután evangélikus hite miatt Kollonich Lipót bécsújhelyi püspök hivatalából elmozdította, de belső tanácsossá választották. Felesége Natl Éva, Natl Gergely belső tanácsos leánya volt. Házuk, a Dobner-ház a mai Szt. György u. 17. szám alatt található.¹⁴³⁽¹⁴³⁾

Natl Anna Krisztina (?–1685) Durnberger (Thürnberger) András bécsi kereskedő lánya. Férje a ruszti származású Natl Lipót, aki 1662-től belső tanácsos, majd több éven keresztül felváltva városbíróvá és polgármesterré választották. Erős küzdelmet vívott a katolikus restaurációt képviselő Kollonich Lipóttal szemben. 1685-ben I. Lipót felmentette a polgármesteri tisztség alól, bárói rangra emelte, és a régi nemesi címerét egyesítette néhai feleségének nemesi címerével.¹⁴⁴⁽¹⁴⁴⁾ 1689-ben aransarkantyús lovag lett, majd 1692-ben Bécsben áttért a katolikus vallásra, ami nagy meglepetést váltott ki a soproniakban. Gyermekai nem maradtak. Háza a régi soproni városháza mellett állt.

Sowitsch Ábrahám (1627–1696) Szükszavú sírfeliratában a családtagok megnevezése nem szerepel, személyével kapcsolatban csak annyit tudunk meg, hogy előkelő városi polgár, belső tanácsos és evangélikus egyházi gondnok volt. 1696. november 27¹⁴⁵16-án halt meg, hetven éves korában (*Függelék* 8.) (6. kép). Egyéb forrásokból tudjuk, hogy apja, Simon, Neunkirchenből Sopronba telepedett kereskedő, anyja Kondritz Teodóra volt. Ábrahám szintén kereskedő lett, bejárta Itáliát és Svájcot. 1654-ban polgáresküüt tett. 1664-ben választották belső tanácsossá. A katolikus restauráció során Kollonich Lipót leváltotta hivatalából és helyette „tribunus plebis”-nek nevezték ki. 1662-ben a város ügyében járt Wesselényi nádornál. A kereskedést abbahagyta, és 1675-től már csak közügyekkel foglalkozott. 1676-ban újra belső tanácsosnak választották, de ő nem vállalta a megbízatást. Házát, amely a Szent György-templom mellett állt, királyi parancsolatra sem engedte át a jezsuitáknak; ezt csak örökösei tették meg 1692-ben. Külön érdemes megemlíteni, hogy az 1681-es országgyűlés idején a protestáns követek Sowitsch Ábrahám Kis utcai pajtájában tartottak összejöveteleket, ahol istentiszteletet hallgattak és tanácskoztak.¹⁴⁵⁽¹⁴⁵⁾

6. kép. Sowitsch Ábrahám síremléke, 1696. (fotó: Diebold K. 1932)

[278](#) *Sowitsch Ábrahámné* (1626–1685), született Preining Zsófia síremlékén a családtagokról is bővebben olvashatunk. *Sowitsch Ábrahámné* 1626-ban született, életének 60. évében hunyt el; gyászolja férje – 32 éves házasságuk után – és két gyermeke, a 16 éves Ábrahám és négygyermekes lánya, *Prisomann Anna Zsuzsanna*. Sírlapján a Preiningcímer látható.

Sowitsch Kristóf (1622–1692) evangélikus lelkész, *Sowitsch Ábrahám* testvére. Sírfeliratában olvashatjuk, hogy a tiszteletreméltó és magasan képzett *Sowitsch Kristóf* itt szülőföldjén minden igyekezetével, szorgalmával és szeretetével negyven évig prédikált, és 1692. február 18-án, hetven évesen hunyt el (*Függelék 8*).^{[146\(146\)](#)} *Sowitsch Kristóf* Königsbergben jogot majd teológiát tanult. 1651-ben választották meg soproni lelkésznek. 1657-ben Fögglér János bécsi kereskedő lányát, *Mária Borbálát* vette feleségül. 1674–75-ben *Barth János Konrád* lelkésszel együtt Kismartonba száműzték. Saját könyvtárral rendelkezett. Több emlékfüzet jelent meg róla, pl. *Dobner Ferdinánd*: *Priesterliches Grabmahl, Regensburg, 1692*.^{[147\(147\)](#)}

Sowitsch Kristóf és Ábrahám tehát testvérek voltak. Sobitsch Pál János, a már említett patikus pedig az ő féltestvérüknek (apjuk első házasságából származó gyermeknek), Jakabnak a fia. A rokoni kapcsolatok is megerősítik, hogy a három síremlék felépítése nem véletlenül mutat sok hasonlóságot. A címer helyén minden esetben a feszület látható. A legkorábbi Sowitsch Kristóf sírköve (1692). Feszületének tengelyvonalában a botra csavarodó érc kígyó szimbóluma is megjelenik. Felette a mondatszalagon ugyan az a bibliai idézet szerepel, amellyel Sowitsch Ábrahám sírfelirata is kezdődik: Ján. 3,14.: *És ahogyan Mózes felemelte a kígyót a pusztában, úgy kell az emberfiának is felemeltetnie (hogy aki hisz, annak örök élete legyen őbenne)*. Azonban nemcsak a családi kapcsolatok fűzik össze a síremlékeket. A sírkövek vallásos részletei inkább azt valószínűsítik, hogy Sowitsch Kristóf lelkesi tevékenysége iránti tiszteletből készült a másik két síremlék is hasonló jellegűre.

Grad György (1613–1685) polgármester ifjú korában a Lackneralapítvány segítségével külföldön tanult, 1643-ban belső tanácsossá választották, majd 1654-től 1657-ig illetve 1662-től 1663-ig városbíró, 1664 és 1667 között pedig polgármester volt, titulusait sírfelirata is felsorolja, nevét szójátékkal örökítették meg. Egyéb forrásból tudjuk, hogy háromszor nősült, de gyermeke nem született. 1652-ben Wittnyédy Istvánnal kezdeményezték az új magyar gimnázium alapítását. Elsősorban az ő érdeme az evangélikus konvent megalakulása is. Kaleschiak r. kat. káplán szerint egy kőkeresztet is állíttatott a pozsonyi országút mellett, mert a régi, ami a kőhídnál állott, összedőlt. [148\(148\)](#) Sírboltjának fennmaradt fedőlapja címertelen, a szöveg alatt egy kidomborodó koponya, mint a halál szimbóluma látható.

Reichenhaller Richárd apja nemes és külső tanácsos volt. Reichenhaller Richárd 1685-ben lett belső tanácsos, 1690–91 között városbíró volt, majd 1692–93 között a polgármesteri hivatalt töltötte be. A jogtudománynak szentelte egész életét, és jogi ismereteivel az ország rendjeinek és a főuraknak a kegyét és tiszteletét is megnyerte. Első felesége, Kramer Mária Magdolna pestisben hunyt el 1679-ben. Utóbb házasságot [279](#)kötött Artner Judittal. Reichenhaller Richárd 1694. május 11-én hunyt el. Feleségét 1704-ben Dobner Nándor vette el. Háza a Fegyvertár u. 1. sz. alatt volt, amely eredetileg két telek volt, a másik felében Liezeit Pál kereskedő lakott. [149\(149\)](#) Síremlékének felirata különösen meghitt, bensőséges tartalmú, hisz életpályája mellett családjáról is szól. Első nejétől született fia György Richárd, később városi tanácsos. Síremlékét második felesége, Artner Judit állíttatta, aki őt Lipót Vilmos, Krisztina Rozina és Mária Katalin nevű árváival utolsó leheletükig gyászolja (*Függelék 10*). [150\(150\)](#)

A szellemi elit sírfelirataival általában nem olyan személyes hangvételűek, mint az itt utolsónak említett Reichenhaller Richárd esetében olvasható. A város vezető értelmiségi rétegét képviselő személyek sírköveinek szövege hivatalosabb, közérdekűbb stílust képvisel. A megszerzett hivatalok, érdemek felsorolása kerül az első helyre, amelyet dicsérő formulák vesznek körül: pl. hűséggel, szorgalommal és fáradhatatlanul töltötte be tisztségét. Előfordul, hogy a tiszteletben álló ösöket is megemlíti a felirat, például Dobner János András esetében.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242 Lackner Kristóf kora és öröksége / 265 Kiss Melinda: Későrenezánsz és korai barokk síremlékek Sopronban 2. rész: társadalomtörténeti tanulságok / Összefoglalás

Összefoglalás

A 17. század második felében a város lakossága még túlnyomórészt evangélikus volt. E közösség különböző társadalmi réteghez tartozó tagjai azonos vallási és szellemi meggyőződésük által kerültek szoros kapcsolatba egymással. Művészi ízlésük is azonos eszmei alapokra építkeznek. A

síremlékművészet kifejezetten alkalmas arra, hogy mélyebb eszmei tartalmakat tárjon fel. Így például a vallási összetartozás éppúgy megnyilvánulhat az emlékek formai, stílusbeli hasonlóságában, mint a feliratok típusában és tartalmában.

A 18. századi barokk, rokokó síremlékek, amelyek egy következő tanulmány tárgyát képezhetik, már fokozatosan vesztek el azokat a hagyományos elemeket, amelyek az előző évszázadban az evangélikus közösség művészetét jellemezték. Helyére az ellenreformáció művészete lépett. A barokk és az azt követő stílusirányzatok térhódítása 18. század második felében végül azt eredményezte, hogy a katolikus és evangélikus síremlékek közötti formai és tartalmi különbségek teljesen eltűntek.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 265Kiss Melinda: Későoreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban 2. rész: társadalomtörténeti tanulságok / 280Függelék*

280Függelék⁽¹⁵¹⁾

1. Lackner Kristóf síremléke, 1631.

Csonka vörösmárvány lap: 133×105 cm., homokkő címer: 82×82 cm.

Lackner-címer: vágott pajzs alsó mezeje vizet ábrázol; felső mezeje hasított, a hasítás vonalán vízből kinövő nádszál, az 1. mezőben skorpió, a 2. mezőben hattyú. Sisakdísz: a címerkép. A címert Bünker R. helyezte a sírkő fölé.

A felirat szöveghű közlése: ISS. VIRI / DN. CHRISTOPH : LACKNER / V.I.D. SAC. CAES. REG. MAT IS / AVL. FAMIL. COM. PALAT. / COM. SOPR. IVR. ASSESS. / RT. PEDT CAPITAN. / / / / SIC / SVA IN AVP. OR . . . / STVDIOS CAPTI SOP /FVIT MVNIFICVS A címeres kisközlapon a címer felett :FIAT VOLVNTAS TVA (Lackner jelmondata), alatta: MDCXV.

2. Stemindl von Weltz síremléke, 1673.

Homokkő, feliratos lap: 183 x 88cm.

Címer: négyelt pajzs szív-pajzsos. A szív-pajzsban heraldikailag jobbra forduló, ülő, koronás eb. Az 1. és a 4. mezőben kezét fogó két páncélos kar; a 2. és a 3. mezőben a bal felső sarokból kiinduló ferde ék. A pajzsos három, a pajzs mellett egy-egy sisak. Sisakdíszek heraldikailag jobbról balra: nyitott kettős szárny kezét fogó karokkal; ülő, jobbra forduló koronás eb és végül sisakkoronába tűzött strucctollbokréta. A jobboldali alsó sisakon elefántormány között pajzs. A baloldali alsó sisakon kinövő kutya vagy farkas.

Sírfelirat: *Alhier Ruhet in Gott der Hoch- und Wohlgeboh-/rne Herr Herr Stemindl vom Weltz Fre'herr / zu Eberstein v: Spiegelfeld Erblandt Stahelmei-/ster in Cärntn ec. Welcher den 6. Ma` 1673 / alhier in Oedenburg in Gott sanfft u: Seelig/ einschlaffen u: den 12. Darauß in sein Ruhbett-/lein und Gruft zu seiner liebsten Gemahlin / Seel: und also seinem eintzigten wünsch und verlan-/gen nach Christlicher Ordnung gemäß ist versetzt / worden seines alters im 73. Jahr. Hinder sich verlas-/sendt 3 Söhne v: 2 Töchter welche Ihrem liebste ge-/wesen Herrn Vattern Seel. Zu Höchst schuldigsten Eh-/ren Dieses wenige gedenck zeichen haben aufrich-/ten lassen Gott verleihe Ihme wie auch der in Gott / ruhenden Frauen Mutter Seel: als Ihren Höchst-/geehrtesten liebste gewesten Eltern eine fröhliche / Auferstehung zu dem Ewigen Leben / Im Ubrigen winschende Daß*

3. Egg és Hungerspach bárói síremlék felirata, 1679.

Homokkő, 336 x 208 cm, feliratos lap: 220 x 112 cm.

A sírlapon az Egg és Hungerspach- illetve az Eibelswald-címer látható.

Bibliai idézet a frízen:

PSALM: CXXVI . V. QVI SEMINANT IN /...IMIS IN EXVLTATIONE METENT

Sírfelirat:

281 CHRISTO SACRUM / ET MEMORALAE / ILLUSTRISSIMI DOMINI DOMINI / JOHANNIS CAROLI / LIB. BARONIS IN EGG. ET HVNGER: / SPACH. HEREDITARII BACILLIFERI IN / CARNIOLA ET VINIDORVM MARCHIA / QUI PIE IN DOMINO MORTVVS VIENNAE / A. M.D.C.L.XXIX. VI. NOVEMBRIS EODEMQVE SEPVLTVS: / RELICTO PER TABULAS PIETATIS CAVSSA LEGATO / CVIVS DE PARTE HOC COEMETERIVM QVOD PROPTER AVCTVM / PER PESTIS TRVCVLENTIAM NVMERVM DEFNCTORVM ADIECTO / AD HORTVM ACRO AMPLIFICANDVM ERAT MVRO CINCTUM EST / AMPLIFICATA PVTES HIC HORREA MORTIS ; AT ERRAS / MORS PALEAM DOMINI DEXTERA GRANA LEGIT / HAEC SEGES HOC AGRO EST : LACRVMS QVICVNQVE RICABUNT / PRO LACRVMS IPSO JVDICE LAETA METENT / TVM CVLMOS QVOT AGER NIVEOS TOT SVMMOS LAPILLOS / VRNA : PVTES TESTV TOT AMORIS HABES / PRAE ILLVSTRI EGGIADV BARO DE SANQVINE CVIVS / MVNERE SVB MVRO TVTA TOT OSSA CVBANT./ COGNATI AD MVRVM NEC VOS DVBITATE SORORES / CONDERE SVLCATO MEMBRA TENELLA SOLO : / PLANTAS DONE... ... PARADISO HIC INFERET HORTVS / HORREAQVE HIC COELI FRVGE REPLEBIT AGER / ILLVSTRISSIMORVM PARENTUM / DNI. GEORG HANNIBAL . L.B. IN EGG. ET / HVNGERSPACH / DN. SVSANNAE . DOROTHEAE L.B. AB ELBESWALD / FILIAE DVAE / DOROTHEA CATHARINA. NAT. NEAPOL. AVSTR. / A. M.DC. LXXIX. XXVII. AUG. / REGINA ELISABETA . NAT. VIENN. AVSTR./ A M.DC. LXXX. XX. OKTOB./ DE NATAE AMBAE SEMPRON. PANN. ILLA A. M.DC.LXXXI. XVIII. FEBR. / HAEC A. M.DC.LXXX. XXXI. DECEMB. HIC CONDITAE SVB SPE BEATAE/ RESVRRECTIONIS CVRATA PER ILLVSTRIS. PARENTES CRYPTA

4. Gálffy Ádám síremléke, 1686.

Hatszögletes oszlopos fedett sírcsarnok, feliratos lap mérete: 204 x 104 cm.

A Gálffy-sírbolt fedőlapján olvasható felirat:

Sprüche Salomon C. III. v. 9. Ehre den Herrn von deinem Gut. / Gott zu Ehren und frommen Christen zu / nutz hat diese Stelle also lassen zurichten der mal / Edle und Gestrenge Herr Adam Gallfy, / Röm. Kais. May. AULAE FAMILIARIS, damit / hier bequemlich gelehrt und gehört werde, wie der / Mensch in dem Herrn Christo Jesu selig sterbe; in / welchem als seinem einigen Heiland Er selbst Ao: / 1686. Den 14. Jul. Getrost einschlafen ist / seines Alters 64. Jahr, 6. Monat, 5. Tage und unter diesem Stein / der frölichen Auferstehung / erwartet zum ewigen Leben.

5. Jaroslaus von Steinbach síremléke, 1693.

Homokkő, 370 x 212 cm, feliratos lap: 186 x 102 cm.

A címeren egyszer vágott pajzsban halmon ülő kutya látható felkunkorodó farokkal, derekán övvel; sisakdísz 4 strucctoll.

Síremlékének felirata: *Hier Ruehet sanfft und seelig, der sein Erlöser Jesu / Christo eingeschlaffen ist den 10. Augusty A . 1693. / in der Königl. Frey. Stadt Oedenburg in Nider-Hun-/garn der Hoch Wohl Edl geborne Herr Herr / IAROSLAVS von STEIBACH auff Ebeneckh und / Frona u. Wüttwer, auch letztere dises Namens, dero / Röm : Ka`serl : Ma`est : under dem Löbl. Fürstl:/ PIOISCHEN REGEMENTS zu Fuß Lang Treu gewe-/sten Obri LEVTENANT COMMENDANTENS /Seines Alters*

75. Jahr 4 Wochen 2 Tag. Gott verleihe / Ihm Eine Sanffte Ruch und [282](#)am Jüngsten / Tag Eine Fröliche Aufferstehung / Zum Ewigen Freuden / Leben. Amen. / Und we'l Herr IAROSLAVS Ohn Zweig ligt im Sand Hangt schilt und Wappen Hier verkehrt und umgewandt.

6. Cziráki András síremléke, 1682.
Homokkő, 178 x 85 cm.

Sírfelirata: *Auff dis Blut und Todt unsers Herrn / Jesu ist Seelig eingeschlaffen der Weland / Ehrn-vöste und Wolgeachte Herr M : / Andre Cirak, gewester Bürger / Binderr und Gastgeb. zum Rothen Och/sen, nunmehr Seel. Welcher gestorben / den 27. Septemb. Ao. 1682. Seines Al'ters 69. Jahr 8 Monath. Haben ihme / dises Denckmal zu schuldigsten Ehre/ seine hinderlassene Frau Wittib Anna /und 6 Kinder Veronica, Regina, Susan/na, Maria, Barbara und Johan Hie/her setzen lassen, Gott verleihe ihm/ eine fröliche Aufferstehung zum/ Ewigen Leben Amen.*

7. Hauser Anna síremléke, 1699.
Homokkő, 330 x 196 cm, feliratos lap: 175 x 100 cm.

Sírfelirata: *Bibliai idézet az oromzaton: Leich Text JOHANNI 3. V. 16. / Also hat Gott die Welt geliebet, daß er seinen Ein-/geborenen Sohn gab, Auff daß alle, die ihn glauben, nicht verloren / Werden, sondern daß ewige Leben haben.*

Rímes versike a mondatszalagon: Dein Ende bild dir täglich für / Gedenck der Todt ist für der Thür

Sírfelirat: *Wir wallen getreu Grus und Qual / Durchs Todes Thal Ins Himels Spal / In diesen Abgrund der Wunders süßen Liebe Gottes, hat / auch Ihres glaubens Ende Re'chlich der Seelen Seeligkeit erlan-/get die we'l. Ehr und Tugendsame Frau Anna Hauserin / Welche zu Lutschka in Böhmen Anno 1608. Von Christ-/lieben Eltern als We'l. den Ehrbahren Hans Treibern gewest-/en Bürgerlichen Schlossern und Richter daselbst mit Veronica / Seiner Ehe Wirthin an diese Welt gebohren und Wohlerzogen / Worden auch sich nachgehends be' ereichter Rechtbarkeit in den / Stand d H: Ehe begeben, und zwar Anno 1650 mit den / Ehrbaren Simon Pfannel gewesten inwohnern allhier, mit / Welchen sie 2 Söhne und 3 Töchter erzeiget Nach dessen Seel . ab/ sterben ist sie im Wittwen Stand Verharret diß sie sich Anno / 1665 mit dem Edlen und Vösten Herrn Ruprecht Supanitsch / verehliget als auch dieser in Gott verschieden endlich Anno 1672. Mit den Ehrsamem Hanß Hausern Bürgern Allhier / sich in ein Ehelich Verlöbnuß eingelassen, und allerseits eine/ sitzame und Fridsame Ehe besessen und im übrigen als eine / Hebamme sowohl im Felde als auch allhier in dieser Statt, / und umligenden Örteren sich Treufleißig Verhalten und / Mittels Göttlichen beystands in diesen Ihren Gott Wohlge-/fälligen beruff 5000 Kinder Empfangen biß sie Lebens satt im / 91. Jahr Ihres Alters Anno 1699. Zu Ihren He'land Fröhlich / und seelig verschiden, und wie sie soviel Menschen Kinder / durch Gottes sonder und Wunderbahre gnade und / Beystand zum Leben befördert, so hat sie Gott her / widerum mit Ewigen Leben gesättiget, und Ihr der Seelen nach Sel : / Ewiges Heyl gezeigt.*

[283](#)Felirat a talapzat pajzsán: *Merkt Wanderer waß der Weise Spricht / Wie Fält der Baum so Wird er ligen / Wie du in Deinen Letzten Zügen / Beglaubt so Wirstu auch Bericht.*

8. Sowitsch Ábrahám síremléke, 1696.
homokkő, 360 x 250 cm, feliratos lap: 190 x 110 cm.

A feliratos táblán felül keretezett mezőben feszület látható.

Sírfelirata:

Bibliai idézet a mondatszalagon: *Dein Kreutz Herr Jesu Christ / im Kreutz mein Hoffnung ist. / Psalm*

: 13. v. 23. 24.

Felirat: *Und wie Moses in der Wüsten eine Schlange erhöhet hat, alßo muß / des Menschen Sohn erhöhet Werden, auff dass alle, die an Ihn glau-/ben nicht verlohren werden, Sondern das ewige Leben haben. / An diese herrliche Macht Sprüche der He`l. Gött-/lichen Schrift, hat Sich in Seinen Leben gehalten/ der We`l. Wohl Ehrenveste Vorachtbare und Wohl-/weise Herr Abraham Sowitsch, gewester Vorneh-/mer Stadt-Burger und des Innern-Raths wie auch / Evangel. Kierch-Vatter Allhier, und ist auch dar-/auff, nachdem Er in dieser Welt, Gott und Seinem / Nächsten treulich gedienet in Jesu Liebes-Armen / Frölich und seelich gestorben, den 18. NOVEMBER Ao / 1696. im Sibenzigsten Jahr seines Alters.*

9. Sowitsch Kristóf síremléke, 1692.

A feliratos táblán felül keretezett mezőben feszület található.

Sírfelirata:

Bibliai idézet az orom pajzsán: DANIELIS IX. v. 3.

Die begraben werden Leuchten wie des Himmels / Glantz, und die so viel zur Gerechtigkeit weisen / wie die Sternen, immer und Ewiglich.

Bibliai idézet a mondatszalagon: IOHANNIS 3. v. 14.

Und wie Moses in der Wüsten eine Schlange erhöhet hat, / Also muß des Menschen Sohn erhöhet Werden.

Felirat: *Hier hat zur Ruhe be`gelegt die gebeine, der / Wohl Ehrwürdig Großachtbar und Hoch-/gelährte Herr Christoff Sowitsch als Er / in Christo Jesu den Er hier in seinen Vatter-/Land mit allen Fleiß Treue und Lieblichkeit / Vierzig Jahr andern Geprediget, auch selbst see-/lig Verschied A: 1692. 18. FEBRUARI in / sibenzigsten Jahr seines Alters, und der Seele / nach eingieng zur ewigen Belohnung, dahin / der Leib folgen wird in der Auferstehung der / Gerechten.*

A talapzat lezáró párkányára vésve: *Leich Text.*

Bibliai idézet a talapzat pajzsán: MATTH 25. V. 23.

E` du frommer und getreuer Knecht, du bist über wen/igen getrew gewest, ich will dich über Viel setzen, Gehe ein / Zu deines Herren Frewde.

10. Reichenhaller Richárd síremléke, 1694.

Homokkő, 345 x 226 cm, feliratos lap: 198 x 106 cm.

Címer: négyelt pajzs, az 1. és 4. mezőben befelé forduló lovas alak, jobbjában karddal; a 2. és 3. mezőben befelé forduló, kettősfarkú, ágaskodó oroszlán, jobb mellső lábával nyilat tart. Sisakdísz: szemben ülő oroszlán, mindkét mellső lábával egy-egy lobogó zászlót tart.

284 DEO IMMORTALI SACRVM / ET PERENNI HONORI/ VIRI/ GENEROSI NOBILISSIMI ET AMPILISSIMI / DNI RICHARDI REICHENHALLERI / QVI HONESTE NATVS ET A PVERO RECTE INSTITVTVS/ TOTVM SE AD JVRIS PATRII STVDIVM CONTVLIT / VBI VIRORVM IVRIS CONSVLTISSORVM DVCTV ASSIDVE IN JVDICIIS VERSATVS / PRVDENTISSIMVS EORVM, QVI DE JVRE RESPONDENT EVASIT / SOLIDAQVE LEGVM SCIENTIA ET PERITIA / MVLTVM SIBI GRATIAE ET DIGNITATIS APVD REGNI PROCERES ET ORDINES CONCILLAVIT / AMPLISSIMIS FVNCTVR, HONORIBVS DESTINANTIB. VOLENTIA FACTVRVS FVISSET / ILLE VERO EXIMIAS ANIMI DOTES PATRIAE SE CVM PRIMIS

DEBERE RATVS / LAVTIORI APVD ALIOS CONDITIONI MEDIOCREM DOMI FORTVNAM
PRAETVLIT / ARCTIORIQVE IN SVPER NEXV FIDEM CIVIBVS OBLIGATVRVS / E
PRIMARIA PATRICIORVM FAMILIA CONIVGEM DVXIT / NOBILISSIMAM
LECTISSIMAMQVE VIRGINEM / MARIAM MAGDALENAM KRAMERAM QVA- CVM
ANNOS X. CONCORDISSIME CVM CONVIXISSET/ OB PESTIS CONTAGIVM SECVM
PROFVGAM EADEM LVE CUM DVOB. LIBERIS AMISIT / TOTIDEM ETIAM
SVPERSTITIBVS / GEORGIO RICHARDO PATRIS AEMVLO ANNA MARIA VIRGINE / IN
DIVINA VOLVNTATE PIA MENTE ACQVIESCENS / POST QVINQVENNEM SOLITVDINEM
AVSPICATO CONIVGIVM ITERAVIT / SEMPERQVE POST HAC SIMILIS ITA SE PVBLICE
GESSIT / VT ILLIVS BENE MERENDI DE PATRIA STVDIVM VBIQVE ENITESCERET / EO
NOMINE CIVIBVS CHARVS A. CDDCLXXX. IN SENATVM LECT. EST / IN QVO ORDINE
TOTO QVINQVENNIO PVLCHERRIME OMNIVM STETIT / CVM ENIM SVMMAM EIVS IN
CAPIENDIS CONSILII PRVDENTIAM / TVM VERO FIDEM AC RELIGIONEM IN DANDIS
CORDATI PERSPEXERVNT, / EAQVE RE COMMVNIBVS SVFFRAGIIS PRAETOREM
CREARVNT, / QVOD ILLE MVNVS POSTQVAM SINGVLARI INTEGRITATE ET
ABSTINENTIA EXPLEVIT / DELATVM SIBI OMNIVM SENTENTIA CONSVLATVM INVITE
SVSCEPIT / TANTVM ENIM ONERIS HONOS ISTE VIRO IMPOSVIT / VT CONSERVATA
DIFFICILLIMIS TEMPORIBVS RESPVBLICA / INGENIBVS ILLI CVRIS ET
SOLICITVDINIBVS CONSTITERIT / CVM IAM STATIS EI HONORVM, STATIS SVPERQVE
MOLESTIARVM ESSET, / DEPOSITIS, QVOS BIENNVM GESSERAT FASCIBVS
CONSVLARIBVS, PAVCIS DIEBVS POST NON SINE INGENTI BONORUM MOERORE / SPE
AC FIDVCIA IN CHRISTVM SERVATOREM PLENVS DECESSIT. / A. PX. MDCIXCIV D. XI.
MAI POSTQVAM VIXIT A. LV. M.VI. / FRVERE MARITE MI DVLCISSIME MELIORIS
VITAE GAVDIIS / DVM SOLVTA CORPORIS HVIVS COMPAGE / ET MISTIS AMBORVM
CINERIBVS MENTES NOSTRAE SOCIENTVR / TOTAQVE OLIM ANGELICO CONSORTIO
TIBI IVNGAR / TVA IVDITHA ARTNERA / CONIVGII NOSTRE HEV NIMIVM BREVIS /
CVIVS IIX. ANNI ET XI. MENSES PER QVOS INDVLGENTISSIME ME COMPLEXES / VIX.
TOTIDEM MOMENTA FVISSE MIHI IAM VIDENTUR / AD SVPREMVM HABITVM IN
GRAVISSIMO LVCTV VICTVRA MEMOR / QVAE TIBI CVM RELICTIS AMORIS
CONIVGALIS PIGNORIBVS / LEOPOLDO GVILIELMO CHRISTINA ROSINA ET MARIA
CATHARINA / DEBITAE HOC PIETATIS MONVMENTVM MOESTISSIMA POSVI.

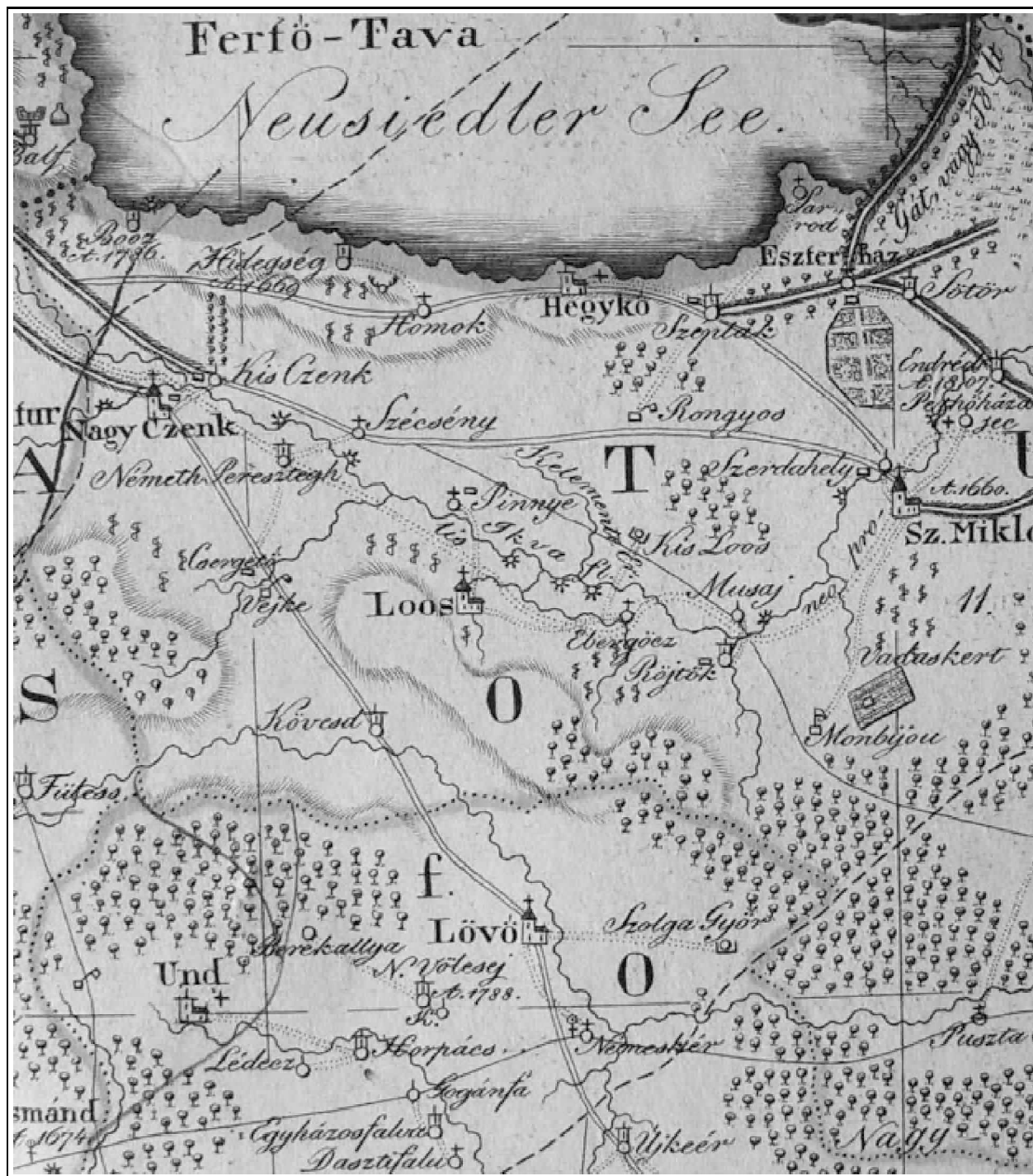
2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében

285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében

A korszak tanügyi viszonyait a Győri Egyházmegyei Levéltár Iskolai Levéltárának ún. Régi iskolai anyaga¹⁵²⁽¹⁵²⁾ alapján vázoljuk fel. A felhasznált iratanyag első csoportjába a széplaki kerület helységeinek 1846-ban kötött szerződésai tartoznak, melyek a tanítók javadalmazásáról és az általuk ellátandó feladatokról rendelkeztek.¹⁵³⁽¹⁵³⁾ A következő forráscsoportot az iskolai jelentések anyaga alkotja: a helyi iskolaigazgatók (a plébánosok) minden tanévben – latin, majd az 1840-es évek elejétől magyar nyelvű – jelentéseket küldtek a püspöki székhelyre a tanítókról, képzettségükről, nyelvtudásukról, a tankötelesek és a ténylegesen iskolába járó gyermekek számáról, társadalmi hovatartozásukról, tanulmányi eredményeikről, valamint a tananyagról és a heti óraszámról. A jelentéseket az iskolaigazgató vagy a tanító megjegyzései zárták, például az iskolaépület állapotáról, a

hiányzások okairól vagy éppen az oktatás eredményességéről.¹⁵⁴⁽¹⁵⁴⁾ A harmadik csoportba tartozó, a világi és az egyházi hatóságok által egyaránt hitelesített jövedelemösszeírási formanyomtatványok 1848 nyarán készültek, és a helyi tanítókról, valamint jövedelmeikről, továbbá a falvak lakosságszámáról, vallási összetételéről, az iskolák állapotáról szolgáltatnak a kutató számára fontos kortörténeti adatokat.¹⁵⁵⁽¹⁵⁵⁾ A tanügyi viszonyokat országos szinten a Helytartótanács 1845. július 16-án kiadott 25.224. számú rendelete szabályozta, Magyarország elemi tanodáinak szabályai címmel (a továbbiakban: Rendelet).¹⁵⁶⁽¹⁵⁶⁾

A széplaki esperesi kerületet ebben az időben a következő települések alkották: Boz, Csapod, Endréd, Fertőszentmiklós, Hidegség, Kövesd, Lozs, Nagycenk, Pereszteg, Röjtök, Süttör, Széplak és Szergény mint plébániai székhelyek, valamint Agyagos, Eszterháza, Hegykő, Homok, Kiscenk, Muzsaj, Petőháza, Pinnye, Pusztacsalád, Sarród, Szécseny és Szerdahely mint filiák.

286A széplaki esperesi kerület 1821-ben

(Részlet a locsmándi főesperességet bemutató térképlapról. In: Bogár Ferenc: *Episcopalis diocesis Jauriensis in una generali et sex specialibus tabulis...*, 1821. Egyházmegyei Levéltár, Győr)

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / A kerület (alsó elemi) tanodái

A kerület (alsó elemi) tanodái

A Rendelet megkülönböztette egymástól az alsó és a felső elemi tanodákat: a két első osztály alkotta az alsó, a harmadik és a negyedik osztály pedig a felső tanodát, így két éves alsó és három éves felső tagozat szabályozásával 5 éves elemi oktatást teremtett meg Magyarországon.¹⁵⁷⁽¹⁵⁷⁾ Az alsó tagozat felállítását mindenhol kötelezővé tette, ahol erre elégséges számú gyerek volt, felső tagozatot viszont csak a nagyobb helységeken kellett létesíteni. Az alsó elemi tanodákban előírta, hogy mind a két osztálynak ugyanaz legyen a tanítója „[...] többnyire egy szobában s a körülményekhez képest segéddel”.¹⁵⁸⁽¹⁵⁸⁾ A tanodák „építési, és minden egyéb fölállítási s főtartási költségé”-nek viselésére – ami magába foglalta a tanítók díját és a „tanodák szükséges kellekkel” ellátását – az illető helységeket kötelezte. A költségek viselésében egyrésztől, mint az **287**erre egyébként is kötelezettek, a kegy- és földesurak, másrésztől pedig a pártfogók és a magánalapítványok segíthettek.¹⁵⁹⁽¹⁵⁹⁾

A széplaki kerületben a vizsgált időszakban összesen 22 alsó elemi tanoda működött, mind a 25 helység rendelkezett iskolával „hét, csekély számú lelkekkel biró, pusztán kivől”. A tanodák és a helységek számának különbsége abból adódott, hogy Szerdahely, Agyagos és Muzsaj községek közel fekvő Fертőszentmiklóshoz, Szergényhez, illetőleg Rőjtökhöz, utóbbi helységeken tartották fenn iskolájukat, és ide jártatták „oskoláztatás végett” gyermekeiket. Az 1848-as összeírás szerint Fертőszentmiklóson két tanoda¹⁶⁰⁽¹⁶⁰⁾ működött, míg a kiscenkiek – nem lévén iskolájuk – Nagycenkre jártak tanulni. Az iskolaházakat mindenütt a községek (illetve a mezővárosok) építették, tartották fenn, és látták el felszerelésekkel. A pinnyei iskola a lozsi plébánia tulajdonában állt, de Pinnye község tataroztatta, tartotta fenn, és a tulajdonjog elismeréséül évente 2 ezüstforintot fizetett a tulajdonosnak.

Az éves iskolai jelentésekből és az 1848-as javadalomösszeírásokból megismerhetjük a korszak oktatási intézményeinek állapotát. Sarródon 1847-ben az iskolaépület alkalmatlan voltáról panaszkodtak, de 1848-ban már jó állapotú tanodába járhattak a helyi gyerekek. 1847-ben a pinnyei iskola sötétnek és szűknek bizonyult, de már eltervezték az új építését; a munkálatok azonban még 1848-ban sem fejeződtek be (vagy éppenséggel el sem kezdődtek), mert a jövedelemösszeírás továbbra is az épület szűk, alacsony és roskadt állapotáról számolt be. 1847-ben a hasonlóan sötét és szűk ebergőci tanoda még a legszükségesebb felszereléseket is nélkülözte, és 1848-ban sem történt e téren változás. 1846/47-ben a kövesdi iskoláról jelentették azt, hogy alkalmatlan, szűk és más anyagi hiányosságokkal rendelkezik, de itt sem tudtak változtatni 1848-ig. A fertőszentmiklósiak 1846-ban még alkalmatlan és szűk tanodába jártatták gyerekeiket, de 1847-ben azt jelentették, hogy még az év folyamán felépül az új iskola. Ez 1848-ra meg is történt, hiszen az összeírás új, de még fel nem szerelt iskoláról tett említést. A homoki épületről 1845-ben megjegyezték, hogy „nagyon elhagyatott, sötét és nagyon szoros”, de még 1848-ban is „nagyon rossz” állapotú volt. Az endrédiak 1847-ben jelezték, hogy tanodájuk szűk volta miatt alkalmatlanná vált, 1848-ban pedig az iskola állapotáról szóló rubrikába az került, hogy az épület jó karban van, ha nem szűk. Az összeírók 1848-ban jó állapotúnak találták a hegykői,¹⁶¹⁽¹⁶¹⁾ a lozsi, a peresztegi, a süttöri,¹⁶²⁽¹⁶²⁾ a szergényit,¹⁶³⁽¹⁶³⁾ és a széplaki¹⁶⁴⁽¹⁶⁴⁾ iskolákat. A bozi épületről ugyanakkor azt jegyezték fel, hogy düledező és szűk, a csapodi rozszant és szűk, a hidegségi rozsz karban van, a nagycenki szűk, alacsony és nedves, a szécsenyi pedig rozsz és szűk.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / **285**Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / **288**Az iskolalátogatás

288Az iskolalátogatás

A Rendelet az alsó tagozat elvégzését minden 6-12 éves gyerek számára előírta, az iskolalátogatási kötelezettség elmulasztásában felelős családok számára pedig a községi pénztárba befizetendő pénzbüntetést helyezett kilátásba.¹⁶⁵⁽¹⁶⁵⁾ A szorgalmi időszak októbertől augusztusig tartott, de a falusi tanodákban a kerületi felügyelő a helybeli igazgatókkal egyetértésben, a főigazgató tudósítása mellett a mezei munkákhoz igazodva minden évben több ízben megszüntethette a tanodába járást, úgy, hogy ezek a szünetek a tavaszi szántás, kaszálás, aratás és szüret idején összesen a hat hetet nem haladhatták meg.¹⁶⁶⁽¹⁶⁶⁾

Általános korjelenségnek számított a tankötelesek és a ténylegesen iskolába járók száma közötti számottevő differencia. A nyári mezei munkák idején a szülők nem szívesen engedték gyermekeiket az iskola falai közé, így inkább csak a téli hónapokban teltek meg az iskolapadok. Az 1844/45. tanévről szóló jelentésben Nyilasy Ferenc szergényi plébános amiatt panaszkodott, hogy „[...] a leány gyermekek töbnire üdönek előtte, kevesé oktatta, a szülőktől honfogatnak és könnyebféle házi munkákra alkalmaztatnak”. Ugyanennek a tanévnek a végén Magyarász József peresztegi plébános megjegyzése szerint a pinnyei és a peresztegi gyerekeket „a szorgalmas eljárásra [...] szorítani felette szükséges volna”. Röjtökön a szülők szintén ebben a tanévben „[...] a gyermekek oskoláztatásában restek és semmi eszközzel nem kényszeríthetnek [...]”. Ugyanitt az 1846/47. tanévről Mészáros István iskolaigazgató plébános azt jelentette, hogy télen a szülők „gyermekeiket szorgalmatosan küldötték iskolába, nyáron azonban, részént a mezei munka, részént pedig röstségük miat sokkal kevesebb számmal járnak a tanodába” a diákok. Tolnay Antal nagyecenki plébános arról számolt be 1841-ben, hogy nyaranta „a tanulás egészen elhanyagoltatik az urasági kertész kertben megérdemlendő 15-18 xr. [=krajcár] napi bérért és liba pásztorkodásért minden intéseken daczolva nagyobb részint kimaradnak, – volt üdö, hogy hetenkint fiak és leányok közül összesen kilencznél több nem nem járt”. Lozson is hasonló nehézség adódott: az iskolalátogatást egészen elhanyagolták a gyerekek „a liba és más barom pásztorkodásért”.

A széplaki egyházkerület alsó elemi római katolikus tanodáiról szóló, az 1845/46-os¹⁶⁷⁽¹⁶⁷⁾ tanévre vonatkozó ún. általános felügyelői értesítés szerint a kerület 25 helységében és 7 pusztáján összesen 2.465 tanköteles élt, közülük 2.024-en (82,11%) jártak iskolába. Az 1846/47-es¹⁶⁸⁽¹⁶⁸⁾ tanévben a 2.519 tanköteles (1.400 fiú, 1.119 lány) közül 2.194-en (87,10%; 1.219 fiú, 975 lány) tettek eleget iskolalátogatási kötelezettségüknek. Így az előző tanévhez képest 162-vel nőtt az iskolába járók száma. Az 1845/46. ²⁸⁹tanévről szóló kerületi jelentés szerint mivel a tanítás díját a községi pénztárból kellett befizetni, ezért a gyermekek ebben a kerületben szorgalmasan látogatták az iskolát.

Az alábbi táblázat települési szinten mutatja be az iskolalátogatottsági adatokat:

				1845/6. tanév				1846/7. tanév			
			iskol jár (fő)	%				iskolá jár (fő)	%		
tanköteles (fő)					tanköteles (fő)						
fiú	lány	fiú	lány		fiú	lány	fiú	lány			

	1845/6. tanév					1846/7. tanév				
	tanköteles (fő)			iskol jár (fő)	%	tanköteles (fő)			iskolá jár (fő)	%
	fiú	lány	fiú	lány		fiú	lány	fiú	lány	
Boz	36	30	30	20	75.7	37	33	35	30	95.59
Csapod	57	61	51	55	89,8	65	56	57	52	90,08
Ebergőc	36	39	35	26	81.3	41	35	35	29	84.21
Endrédi	79	65	62	41	71.5	81	69	79	68	98.00
Eszterh	15	10	8	6	56.0	20	10	7	6	43.33
Fszt.mi	150	104	125	90	84.6	154	119	145	106	91.94
Hegykö	59	56	65	42	93.0	63	47	63	47	100.00
Hidegsé	30	28	25	20	77.5	26	30	21	28	87.50
Homok	31	29	23	19	68.3	34	27	31	20	83.61
Kövesd	70	50	60	50	91.6	70	50	50	30	66.67
Lozs	104	70	93	65	90.8	107	70	92	52	81.36
Nagyce	100	80	90	67	87.2	102	81	86	63	81.42

	1845/6. tanév					1846/7. tanév				
	tanköteles (fő)			iskolá jár (fő)	%	tanköteles (fő)			iskolá jár (fő)	%
	fiú	lány	fiú	lány		fiú	lány	fiú	lány	
Peresztő	73	69	69	66	95.1	79	65	76	63	96.53
Petőház	30	25	28	24	94.5	32	26	24	20	75.86
Pinnye	38	32	38	31	98.5	40	38	32	28	85.71
Pusztac	49	30	45	27	91.1	41	32	35	27	84,93
Röjtök	69	61	67	49	89.2	78	61	72	56	92.08
Sarród	57	41	41	35	77.5	45	57	40	48	86.27
Süttör	85	55	65	45	78.5	90	55	65	45	75.86
Szécsen	38	30	30	25	80.8	38	25	30	20	79.37
Széplak	70	66	58	40	72.0	71	67	69	67	98.55
Szergén	65	52	58	52	94.0	68	57	68	57	100.00

290A következő táblázat az 1848. évi javadalomösszeírás alapján hasonlítja össze a kerületbeli helységek iskolába járó gyermekeinek számát a nyári és téli időszakban:

		tanköteles (fő)		(fő)		tanuló (fő)		jár (fő)	
fiú	lány	fiú	lány		fiú	lány	fiú	lány	

290A következő táblázat az 1848. évi javadalomösszeírás alapján hasonlítja össze a kerületbeli helységek iskolába járó gyermekeinek számát a nyári és téli időszakban:

	léle (fő)	iskolába járók száma 1848-ban (fő)			
		télén		Nyáron	
		fiú	lány	fiú	lány
Boz	355	39	33	12	9
Csapod	865	52	54	10	6
Ebergőc	576	53	27	16	12
Endréd	827	67	42	12	8
Fertőszentmiklós + Szerdahely	2.300	164	122	52	33
Hegykő	731	60	45	12	10
Hidegség	435	29	37	5	8
Homok	445	36	27	8	5
Kövesd	1.000	12	57	28	18
Lozs	1.300	98	56	34	16

	léle (fő)	iskolába járók száma 1848-ban (fő)			
		téli		Nyáron	
		fiú	lány	fiú	lány
Nagycenk + Kiscenk	1.21	93	59	31	15
Peresztteg	893	74	67	13	3
Pinnye	582	38	34	15	5
Sarród	695	45	35	2	8
Süttör	714	70	57	30	6
Szécseny	398	36	20	7	1
Széplak	913	74	68	14	20
Szergény + Agyagos	1.21	70	64	16	10
Összesen	15.0	1.11	847	289	175

Amennyiben a téli értékeket összegezzük (1.110 fiú, 847 lány), és azokat 100%-nak tekintjük, kiderül, hogy a nyári hónapokban a fiúknak csak 26,04%-a, a lányoknak pedig csak 20,66%-a vett részt a tanórákon.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / A tanítás nyelve, a tantárgyak és az oktatás eredményessége

A tanítás nyelve, a tantárgyak és az oktatás eredményessége

Az oktatás a községekben anyanyelvükön történt, csak a nem magyar nemzetiségű városok iskoláiban kellett az írást és olvasást magyarul is tanítani.¹⁶⁹⁽¹⁶⁹⁾ Bozon németül, Homokon ²⁹¹és Hidegségen horvátul és magyarul vegyesen, a kerület többi tanodájában pedig kizárólag magyar nyelven tanultak a gyerekek. Megjegyzendő, hogy a tanévi jelentések szerint az 1839/40. tanévtől kezdve Hidegségen és Homokon már csak a magyart tüntették fel a tanítás nyelveként, és ez szerepelt az 1848-as összeírásban is.¹⁷⁰⁽¹⁷⁰⁾ Sopron vármegye 1847. július 12-én tartott közgyűlésén napirenden szerepelt a német és horvát helységeiben a magyar nyelv terjesztése céljából a magyar nyelvben jártas tanítók és segédek alkalmazásának kérdése. A szolgabíróknak előírták a magyarul nem tudó és segédek tartására nem képes tanítók és a nyilvános próbatételek eredményének települések szerinti bejelentését.¹⁷¹⁽¹⁷¹⁾

A Rendelet a tananyagot országosan egységesítette. A kerületi alsó elemi tanodák első és második osztályában az alábbi tantárgyakat oktatták: heti 6 órában keresztény hitvallás az Evangélium magyarázatával, 3 órában „Sz.írás Ó- és Új Szövetség alkalmas kivonatban, s erkölcsstan rövid példákban”.¹⁷²⁽¹⁷²⁾ A többi órában „betű esmértetés, egybefoglalás, szóejtés, írás[:] betűképzés, szófafoglalás, olvasás nyomtatványokból, s kéziratokból, számtan első elemei, első négy számvetés nemei, a forgásban lévő pénzneveinek s mértékeknek felbontása, átváltása, emlékezetből gyakorlás, jövedelem, kiadások jegyzékének módja, tört számok, arany szabály, ájtatos éneket gyakorlata, mind két német illető házi, kerti mezei gazdálkodás, földleírás, történezet, s természet tan rövid kivonatban”.¹⁷³⁽¹⁷³⁾ Az iskolát elvégző gyerekek túlnyomó többsége a földművelésre szánta magát, csak nagyon kevesen választottak maguknak mesterséget, vagy tanultak tovább.

Széplakról, Hegykőről és Sarródról a részletes heti órabeosztást is ismerjük, ami utóbbiakban az 1846/47. tanévben a következőképpen alakult: keresztény hitvallás az Evangélium magyarázatával, valamint a szentírás és erkölcsi elbeszélések oktatása a vallástánító által heti 4 órában, betűismertetés 4 órában, olvasás 6 órában, helyesírás és „földírás” 2 órában, számtan 3 órában, természettan és leírás 1 órában, szépírás, „mondolva írás” a hon jelesebb történeteivel és írásbeli feltételekkel egybekapcsolva 3 órában, egyházi énekek 2, ministratio 1, végül imádkozás és egyéb intézkedések 2 órában. A heti óraszám összesen 28 órát tett ki. Széplakon a némileg eltérő órabeosztásnak köszönhetően a heti óraszám 29 volt.

Az 1845/46. tanévről szóló kerületi jelentés arról számolt be, hogy a tanítás „sikerteljes előmenetellel megy a magyar nyelvű elemi tanodákban, sőt még az egy Boozi német nyelvűben is. Középszerűen a Homoki horvát ajkúban. Kivéven Loos, Hidegség, Kövesd, Ebörgöczi tanodákat”. A következő tanévben a magyarnyelvű tanodákban ²⁹²már „sikerteljes a tanítás, hasonlóképp a Boozi német ajkúban is, középszerű a Homoki horvát ajkúban, kivéven az egy Hidegségit”.

Ugyanakkor szembe kellett nézni a tankönyvek és taneszközök hiányával: „[...] segédkönyvekre mulhatatlanul szükség vagy, úgy az író szerekre is, mert a tanulók jobbadán szegények lévén a kegyes adományozást e részben a nemes keblű kerületbéli papság jótékonyaságából lehet csak reményleni. Valamint Rohonczy, Ürményi [József], s Horvát[h] Uraságokéiból is”.¹⁷⁴⁽¹⁷⁴⁾ „Nagyobb sikert eredményezend a tanítás, ha némelly tanulmányi tárgyakra u. m. házi, kerti gazdasági, történettanításra vonatkozó könyvek, mellyeknek jelenleg hiányában vagyunk, a népnyelvén kiadva, s [...] minek sikerét is csak úgy érhetjük el, ha azon kézikönyvek népünk egyszerű, s mesterkéletlen magyarságához idomítva kiadnak”.¹⁷⁵⁽¹⁷⁵⁾ 1848-ban Csapodon, Süttörön, Szergényben, Széplakon, Sarródon, Hegykőn, Lozson és Pinnyén minden gyermek el volt látva tankönyvvel, Fertőszentmiklóson 7/8-uknak, Endréden háromnegyedüknek, Ebergöcön, Homokon, Hidegségen és Nagycenken felüknek, Kövesden negyedüknek, Bozon 36 (kb. 50%), Peresztegen 85 (kb. 60%), Szécsenyben pedig 38 (kb. 60%) gyereknek jutott tankönyv.

Az 1846/47. tanévben Fábíán István széplaki plébános a hegykői, a sarródi és a széplaki tanodáról

szóló éves jelentését a Rendelet végrehajtási nehézségeire vonatkozó megjegyzésével zárta: a „helytartó tanácsai Intézmény többféle akadály, főleg az illető Hatóságok közönyössége miatt nem fogantatosítván, az ohajtott süker minden törekvés mellett is legnagyobb részt elmaradt”.¹⁷⁶⁽¹⁷⁶⁾

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / Az egyházkerület tanítói

Az egyházkerület tanítói

A vizsgált települések tanítóinak 1770-től 1848-ig tartó időszakra vonatkozó archontológiáját a *Függelék* mutatja be. A tanítót a helység vagy a kegyúr jelölése alapján a kerületi tanfelügyelő (azaz az esperes) javaslatára a királyi főigazgató nevezte ki, míg a segédtanító alkalmazása a kerületi felügyelő – a község, a kegyúr és a plébános egyetértésében – hatáskörébe tartozott.¹⁷⁷⁽¹⁷⁷⁾ A Rendelet kimondta, hogy nem taníthat az, aki „[...] képzettségéről eleve az illető Előljárástól oklevelet s próbatérről bizonyítványt nem nyert; és Fölsőbb helyről fölhatalmazva nincs [...]”¹⁷⁸⁽¹⁷⁸⁾. Az 1848-as javadalomösszeírásból kitűnik, hogy csak a csapodi Agh György és a pinnyi Balits István nem tanult „képezdében”. A többiek közül a hidegségi Tamásits Mátyás és a homoki Szalay István Győrött, a bozi Mittermayer János pedig Bécsben végezte tanulmányait. A tanító a kántorság mellett más iskolán kívüli feladatot (például jegyzőséget) nem vállalhatott,¹⁷⁹⁽¹⁷⁹⁾ száznál több gyerek esetén pedig segédtanítót **293**(praeceptort) kellett fogadni.¹⁸⁰⁽¹⁸⁰⁾ Ennek megfelelően az iskolamester munkáját Endréden, Fertőszentmiklóson, Kövesden, Lozson, Nagycenken, Peresztegen, Süttörön és Szergényben segédtanítók segítették. Évi fizetésüket a tanítótól kapták: 1848-ban Fertőszentmiklóson és Süttörön 20, Endréden és Szergényben 10, Kövesden, Peresztegen és Lozson 12, Nagycenken 8 forintot. A tanodák igazgatója a mindenkori plébános volt, aki (vagy segédje) a hitoktatást is végezte.¹⁸¹⁽¹⁸¹⁾

Az 1846-ban szerződést kötő tanítókat nyelvtudásuk szerint négy csoportba oszthatjuk. A magyar nyelv mellett a hidegségi, a homoki és az ebergőci (Máriel László) iskolamester németül és horvátul, a fertőszentmiklósi Lénársics István, az endrédi Derdák János, a hegykői Horváth László, a kövesdi Döbrösy János, a röjtöki Ősze János, a sarródi Szabó István, a süttöri Bősze István, a szergényi Nagy József és a széplaki Barabás György németül és latinul beszélt. A magyar mellett csak németül tudott a bozi és a csapodi tanító, a nagycenki Perthl József, a pinnyi Balits István, a pusztacsaládi Boros Mihály, a szécsenyi Karlovits Mihály és a lozsi Beödi Ferenc. Nem beszélt idegen nyelven a peresztegi Varga Ferenc.¹⁸²⁽¹⁸²⁾

A tanítók és segítőik erkölcséről, tanítási módszerükről és munkájuk értékeléséről az 1845/46. és az 1846/47. tanévre vonatkozó általános felügyelői értesítés alapján szerezhetünk ismereteket. Az 1845/46. tanévben a kerület 17 vallástanítója közül 5 kitűnő buzgalommal (a csapodi, a cenki, a széplaki, a fertőszentmiklósi és a szergényi), 8 buzgalommal, 4 pedig középszerűen végezte feladatát. A 21 tanító közül hetet értékelték példásnak, hatot kitűnő buzgalommal (példás és kitűnő buzgalom: a fertőszentmiklósi, a cenki, a süttöri, a hegykői, a széplaki, a szergényi és a röjtöki), négyet buzgónak, négyet pedig középszerűnek, illetve gyengének. A 9 segédtanító közül 2 bizonyult igen jelesnek (a fertőszentmiklósi és a cenki), 4 jelesnek, 3 pedig középszerűnek, illetve gyengének. Az 1846/47. tanévben a 18 vallástanító közül 6 kitűnő buzgalommal (a csapodi, a cenki, a széplaki, a fertőszentmiklósi, a lozsi és a szergényi), 8 buzgó, 4 pedig középszerű. A 21 tanító közül 7 kapott példás (a fertőszentmiklósi, a szergényi, a széplaki, a cenki, a hegykői, a süttöri és a röjtöki), 6 kitűnő buzgalommal, 4 buzgó, 4 pedig középszerű, illetve gyenge minősítést. A 9 segédtanító közül 3 lett igen jeles, 3 jeles, 3 pedig gyenge, illetve középszerű.

Az 1845/46. tanévről szóló értesítés beszámolt arról, hogy a kerületbeli tanítók „[...] kitűnő érdemök mellett [...]” sem kaptak jutalmat, kivéve a szécsenyit, akinek jutalmazására Rohonczy Ignác főispánhelyettes 10, Horváth János kamarás pedig 20 forintot ajánlott fel évente. A jutalmazást az 1846-os szerződésbe is belefoglalták: Rohonczy Ignác vállalta, hogy a „mesternek ezen fizetését a nevelés tekintetéből évenkénti 10 p[en]gő forinttal olly feltétel alatt jobbítom meg részemről, hogy a 10 p[en]gő forint csak akkor leszen husvét napján kifizetendő, ha vagy magam vagy tisztem a felől hogy a mester kötelességének eleget tett, a próbatételen meggyőződünk, vagy ha én, vagy tisztem akadályozva volna, tisztelendő Plébánus Urnak Bizonyosság levelével hitelesíti érdemét”. Az 1846/47. tanévben már a pinnyei tanító is részesülhetett a két mecénás támogatásában. Az 1845/46. tanévben „[...] részint tanításbani hanyagságuk, ²⁹⁴részint mértékletlen, s példátlan életök miatt [...]” megrovásban kellett részesíteni a lozsi, a kövesdi, az ebergőci és a hidegségi tanítót.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / A tanítók javadalmazása

A tanítók javadalmazása

A tanítók jövedelme több forrásból származott. Alapvetően magától a hívek közösségétől, amely kiegészült az egyházi (templomi) pénztárból és több településen (Fertőszentmiklós, Nagycenk, Süttör és Széplak) a helyi alapítványból, valamint az uraság által juttatott forrásokkal (Széplak, Süttör, Lozs, Ebergőc). A Rendelet szerint „Az alsó tanodai tanítók fizetése a község népességéhez, erejéhez, a jótévők, pártfogók, kegy- s földes úrak adakozásához, vagy magányos alapítványokhoz, s egyéb körülményekhez képest különböztetve, s ünnepélyes, és Fölsőbb helyen helybenhagyandó szerződés által biztosítandó”.¹⁸³⁽¹⁸³⁾ Erre a széplaki esperesi kerületben 1846 áprilisa és novembere között került sor, amikor a helységek szabályozták tanítójuk feladatait és javadalmazását. A szerződések részben a kerületben Juranics Antal győri püspök által 1832-ben végzett „Egyházi s tanodai hivatalos Szemle” (azaz a Canonica Visitatio) 3. §-ának¹⁸⁴⁽¹⁸⁴⁾ (filiák esetében a 6. §) alapulvételével, részben az ebben nem szabályozott helyi szokások alapján rendezték a tanítók tanítói, éneklői¹⁸⁵⁽¹⁸⁵⁾ és jegyzői fizetését. A szerződésben a tanító kötelezettséget vállalt arra, hogy addig, ameddig a Rendelet 63. § nem lép hatályba (azaz, ameddig a jegyzői hivatal nem választják el a tanítóitól) „[...] mind három rendbéli hivatalának pontosan s lélekismeretesen megfelelni teljes erővel ügyekezni fog: hogy vele mind a t. c. Egyházi s Világi illető Elöljáróság, mind helységünk megelégedhessék”. A szerződéseket Szalay Pál fertőszentmiklói lelkész és egyben kerületi alesperes mint tanodai felügyelő, a helyi plébános mint a tanoda igazgatója, a tanító, a helység részéről a bíró és az esküdtek, a vármegye részéről pedig Kiss Lajos szolgabíró és Németh József esküdt látta el kézjeggyével.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / A Készpénzben

A) Készpénzben

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / A) Készpénzben / a) tanításért járó fizetség

a) tanításért járó fizetség

A községi (mezővárosi) pénztárból a tanító minden évben a szerződésben kikötött pénzösszegre volt jogosult. Ebergőcön 25, Endréden és Széplakon 100, Fertőszentmiklóson 160, Hegykőn 80, Hidegségen és Homokon 6, Kövesden 85, Nagycenken 50, Kiscenken 25, Peresztegen 70, Pinnyén 38, Röjtökön és Muzsajon összesen 33, Sarródon 75, Süttörön és Csapodon 120, Szécsenyben és Lozson 40, Szegényben és Agyagosban pedig 25-25 váltóforintot fizettek neki évente a tanításáért. Nagycenken és Kiscenken azok, akiknek „a községek Pénztárain igényök” nem volt, azaz a haszonbérlok, a lakók és az udvartelkesek gyerekeik tanításáért „szabad alku szerént” tartoztak fizetni, kivéve az urasági cselédeket, akiket ez a kötelezettség nem terhelte. Röjtökön a nemesek iskolába járó gyerekei évente 2 forintot, a lányok 1 forintot fizettek.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / A) Kézpénzben / 295b) házpénz, lélekpénz

295b) házpénz, lélekpénz

A szerződések Lozson (22 forint lélekpénz), Petőházán (20 forint), Röjtökön és Muzsajon (12 forint lélekpénz) csak az évi teljes összeget határozták meg, míg a többi település esetében fejenkénti és differenciáltabb szabályozással találkozunk a személyi állapot (özvegy vagy házas) és/vagy a társadalmi hovatartozás alapján. Nagycenken és Kiscenken a házaspárok évente 12, az özvegyek 6, Ebergőcön az előbbieket 9, az utóbbiakat 4 krajcárral tartoztak. Kövesden azt vették alapul, hogy kinek van vonós marhája: a vonós marhával bíró gazdák és zsellérek 5 krajcárral, a vonós marhával nem rendelkező zsellérek 12 krajcárral járultak hozzá tanítójuk eltartásához. Homokon és Hidegségen minden háztól 3 krajcár járt a tanítónak, Szécsenyben pedig csak a házas zsellérektől kapott 15 krajcárt. Szegény és Agyagos (6/8 telkesek 9, 3/8 telkesek 6, házas zsellérek 3 krajcár), valamint Süttör (telkesek 6 krajcár házpénz, a zsellérek 15 krajcár), másrészt pedig Endréd (3/8 telkesek 2, lakók 12, özvegyek 4, a házas zsellérek 12 krajcár), Csapod (telkesek 6, a 18 napos robottal tartozó (azaz házas) zsellérek 9, lakók 8, özvegyek 7 krajcár) és Sarród (telkesek 6 krajcár házpénz, a házas zsellérek 1 forint, a házatlan zsellérek és özvegyek 30 krajcár) esetén hasonló megoldást találunk. Pinnyén a telkesektől 6 krajcár házpénzt, a zsellérektől 15 krajcárt, az özvegyektől 2 krajcárt, Hegykőn a telkesektől 6, a házas zsellérektől 15 krajcárt, Széplakon a gazdáktól a közpénztárból összesen 6 forintot, a zsellérektől 15, az özvegyektől 5 krajcárt, Peresztegen pedig a teljes jobbágyoktól és a házas zsellérektől 10, a házatlan zsellérektől 12 krajcárt kapott a tanító.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / A) Kézpénzben / c) egyéb feladatok

c) egyéb feladatok

Az oskolamester fizetség ellenében végzett feladatai közé tartozott az ostyasütés (amit az egyházi kasszából fizettek), a toronyóra felhúzása (Nagycenken, Fertőszentmiklóson, Röjtökön és Süttörön) és több helységben (pl. Lozson, Fertőszentmiklóson) a lélekharang húzása. A legtöbb helyen stóladíj illette meg házassági hirdetőcédulák írásáért, Kövesden, Szegényben és Agyagoson a halottak feletti búcsúbeszédért, misén való éneklésért, valamint egyházkelőkor, kereszteléskor és esküvőkor történő közreműködésért. Süttörön külön is szabályozták járandóságát az Esterházyak temetése, esküvője és egyházkelője esetén. Nagycenken a temetési stóla helyett a 200 ezüstforintos alapítványi tőke kamatát kapta meg. Díjazást járt neki például Homokon az „örök nyugalom helyére kísérésért”, Nagycenken

húsvét hetében a temetőkápolnai orgonálásért, Lozson az újhoid napi könyörgésekért, Hidegségen Nepomuki Szent János¹⁸⁶⁽¹⁸⁶⁾ hetében tartott litániáért, Fertőszentmiklóson a Szent Donát-napi¹⁸⁷⁽¹⁸⁷⁾ istentisztelet alatti éneklésért és minden vasárnap délután általa vagy segédje által tartott litániáért. A szerdahelyi Kovács József által 1796-ban rendelt alapítványtól a szerdahelyi fészület¹⁸⁸⁽¹⁸⁸⁾ előtt minden szombaton tartott litániáért szintén díjazásban részesült.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 296B) Természetben¹⁸⁹

296B) Természetben¹⁸⁹⁽¹⁸⁹⁾

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 296B) Természetben¹⁸⁹ / a) gabona (rozs és búza)

a) gabona (rozs és búza)

A gabonaszolgáltatás esetében szinte minden településen eltérő szabályozással találkozunk. Ebergőcön, Fertőszentmiklóson, Szerdahelyen és Petőházán erre a házaspárokat kötelezték, Ebergőcön negyed, utóbbi három helyen pedig 1/8 pozsonyi mérő rozst kellett évente adniuk tanítójuknak. Hegykőn (negyed mérő rozs) és Süttörön (1/8 mérő búza és negyed mérő rozs)¹⁹⁰⁽¹⁹⁰⁾ csak az egésztelkeseknek, Pinnyén (3/8 mérő búza és negyed mérő rozs) és Csapodon (fél mérő rozs) pedig csak a telkeseknek – igaz, teleknagyságtól függetlenül – kellett gabonát szolgáltatniuk. Ugyanakkor Szécsenyben a szerződés csak a féltelkesek kötelezettségeként szabályozta a gabona-szolgáltatást (fél mérő rozs és 1/8 mérő búza). Endréden minden 3/8 telkes jobbágytól negyed mérő rozs járt. Hidegségen házanként kapott a tanító negyed mérő rozst és 1/8 mérőt búzát, Homokon pedig szintén házanként negyed mérő rozst, ezenfelül a helység földjeiről harangozásért 1 mérő rozst és minden telkes gazdától negyed mérő búzát. Kövesden a vonós marhával bíró telkeseket és zsellérek kötelezték 1 fertály gabona szolgáltatására, míg azon zsellérek akiknek, nem volt vonós marhájuk, 1/8 mérő rozssal tartoztak. Peresztegen teleknagyságtól függetlenül (a zsellérek is) negyed mérő rozst, a felső és az alsó molnár pedig 1/4-1/4 mérő búzát adtak. Lozson minden telkestől 1/8 mérő búza, a házas zsellérektől pedig negyed mérő rozs járt a tanítónak. Szergényben és Agyagosban jobban differenciálódta a szolgáltatások az egyes kategóriák között (6/8 telkes: 3/4 mérő rozs, 3/8 telkes: fél mérő rozs, zsellér: negyed mérő rozs). Sarródon¹⁹¹⁽¹⁹¹⁾ és Széplakon¹⁹²⁽¹⁹²⁾ az egésztelkes fél mérő rozssal, a féltelkes pedig fele annyival járult hozzá a tanító ellátásához. Rőjtökön és Muzsajon nemcsak a jobbágyok, hanem a nemesek is 1/8 mérő búza és negyed mérő rozs, a zsellérek és lakók pedig negyed mérő rozs szolgáltatására vállaltak kötelezettséget. A nagycenti tanító a féltelkesektől 1/8 mérő búzát és negyed mérő rozst, az egésztelkesektől kétszer annyit, a zsellérektől pedig 1/8 mérő rozst kapott. Ez utóbbi helyen szabályozták a szolgáltatás módját is: „ezen gabona járandóságot minden gazda és zsellér köteles annak idejében jó minőségű gabonából kiadni, s az Iskolamester lakához állítani”.

Fertőszentmiklóson a Bezerédy-alapítvány minden szombati litániáért 2 mérő búzát és rozst fizetett. Az uradalom Ebergőcön 1 mérő búzával, Széplakon 4 és fél mérő búzával és 8 mérő rozssal, Lozson pedig 5-5 mérő búzával és rozssal tartozott. Gabonával fizettek az egyházi pénztárból az ostyasütésért Fertőszentmiklóson (2 mérő búza), Csapodon (2 mérő rozs) és Széplakon (1 mérő búza vagy annak piaci ára).

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 296B) Természetben189 / 297b) „harangozó kenyér”

297b) „harangozó kenyér”

Homokon és Hidegségen minden háztól, Ebergőcön minden házaspártól, Süttörön, Szécsényben, Pinnyén, Sarródon és Széplakon minden telkes jobbágytól, Hegykőn pedig minden egésztelkestől évente egy darab ún. harangozó kenyeret kapott a tanító. Széplakon a féltelkesektől évente fél, Endréden a 6/8 telkesektől és a 18 napos robotra kötelezett zsellérektől egy, a 3/8 telkesektől fél, Szergényben és Agyagosban mind a telkesektől, mind a zsellérektől egy kenyér járt. Kövesden a harangozó kenyeret gabonával váltották meg, melynek a répcei malomban történő kétszeri megőrlése során a község volt köteles a szekerekről gondoskodni. Csapodon a telkes jobbágyok 1/8 mérő rozst adtak a harangozásért. A többi helység esetében a szerződések nem rendelkeztek erről a szolgáltatásról.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 296B) Természetben189 / c) bor

c) bor

Az általános szabályozás szerint mindenki, aki a helyi szőlőhegyen szőlővel bírt, tekintet nélkül arra, hogy helybeli vagy vidéki volt, minden darab szőleje után 1 icce borral (musttal) tartozott a tanítónak. Lozson a helyieknek 2, a vidékieknek 1 icce mustot kellett adniuk. Széplakon a tanító karácsonykor és húsvétkor 1-1 pint óbort kapott a községtől. Fertőszentmiklóson az iskolatanító Szent Miklós püspök napján 24 óras borkimérési joggal bírt. Hegykőn, Homokon, Röjtökön, Muzsajon, Sarródon, Süttörön, Szécsényben, Szergényben és Agyagoson a szerződések nem rendelkeztek erről a szolgáltatásról.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 296B) Természetben189 / d) hús, só, gyertya

d) hús, só, gyertya

Széplakon a tanítónak az uraság 50 font marhahúst (vagy készpénzt) és 25 font konyhasót adott, ádentre pedig az egyháztól 1 font öntött faggyúgyertyát vagy helyette készpénzt kapott.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 296B) Természetben189 / e) tűzifa, tüzelő

e) tűzifa, tüzelő

Ebergőcön a tanító maga vásárolta és hordta haza a tűzifát. A fajarulék helyett Hegykőn 2, Hidegségen 1, Homokon 1 és negyed hold földet birtokolt, utóbbi helyen pedig a község két kis erdejében „[...] a midőn vágás történik annyi jussal bir[t] mind egy egész telkes”. Nagycenken a községi erdőből évente 1 egész teleknyi osztályrész illette meg, és ezen arányban volt jogosult ezen erdőből eredő minden egyéb haszonvételre. Ennek a faosztálynak a felét az iskola fűtésére rendelték. Peresztegen és Pinnyén 6 szekér, Csapodon 8 szekér, Fertőszentmiklóson 6 öl¹⁹³⁽¹⁹³⁾ tűzifát, Kövesden a község erdeiből 12 szekér fát, a község rétjeiről 1 szekér sarjút, Sarródon 2 öl üzifát vagy 6 jó szekér szálás fát, Széplakon 2 öl fát és 200 kéve nádat, Bozon¹⁹⁴⁽¹⁹⁴⁾ 20 kéve nádat, Szergényben és Agyagosban 2-2 szekér fát,

Szécsenyben pedig fél öl tűzifát vagy 50 rőzsét kapott a tanító. Süttörön az urasági erdőből 3 szekér tűzifát tartozott az iskolához szállítani. A lozsiak korábban 100 rőzsét adtak, a szerződésben pedig helyette 30 váltóforint fizetésére vállaltak kötelezettséget, amelyért a tanító maga vásárolta a tüzelőfát, amit azután a helyszínre szállított.

298 Endréden mindenszentektől Szent György napjáig,¹⁹⁵⁽¹⁹⁵⁾ Süttörön Szent Mihály napjától¹⁹⁶⁽¹⁹⁶⁾ Szent György napjáig minden iskolába járó gyerek délelőtt és délután 1 darab fát vitt az iskolához fűtésére; ha Endréden a tanító maga vette a fát, akkor a lakosok vitték haza neki. Szergényben és Agyagosban iskolafűtésre minden gyerek 1 darab fát vitt reggel, a délutáni fát pedig mindegyikük 1-1 kenyérral váltotta meg. Homokon és Hidegségen a gyerekek naponta 2 kötrőnce szalmát vittek magukkal az iskolakályha fűtésére, a szegényebbek pedig ezt egész télre 18 krajcárral váltották meg. Hasonlóképpen Szécsenyben is a tanoda fűtésére a diákok délelőtt és délután 1-1 hasáb fát vittek, és Pinyén is az iskolás gyerekek által vitt fával fűtöttek. A röjtőkiek fapénzt fizettek tanítójuknak.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242 Lackner Kristóf kora és öröksége / 285 Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 296B) Természetben 189 / f) széna („szülesség”)

f) széna („szülesség”)

A homoki tanító a községtől 1 szekér agg szénát, a széplaki pedig a helység rétjéről 3 szekér szénát és 1 szekér sarjút kapott. Utóbbit megillette a sírkerti fű használata is. A hidegségi és a hegykői szerződés ezt a szolgáltatást a rétjándóság között szabályozta, de a következetesség kedvéért itt szólunk róla. Hegykőn a tanító a „Fertei nádlásban” mintegy 2 szekérre termő szénára volt jogosult, emellett a toronyóra felhúzásáért évente egy szekér sarjút adott neki a község. A hidegségi iskolamesternek a helységtől 1 szekér széna járt.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242 Lackner Kristóf kora és öröksége / 285 Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 296B) Természetben 189 / g) rét 197

g) rét¹⁹⁷⁽¹⁹⁷⁾

A tanító Ebergőcön egy szekér szénát és sarjút termő rétet¹⁹⁸⁽¹⁹⁸⁾, Szergényben (az agyagos határban), Süttörön¹⁹⁹⁽¹⁹⁹⁾ és Endréden 4, Hidegségen 6/16, Nagycenken másfél, Peresz–tegen fél kaszás rétet, Fertőszentmiklóson 1²⁰⁰⁽²⁰⁰⁾, Lozson fél telekállományit²⁰¹⁽²⁰¹⁾, Röjtökön pedig 700 négyszögöl rétet birtokolt. A sarródinak 3 hold réteje volt, továbbá „[...] a nádságon két Vizhelye, mindegyik 10 [...] öl széles, s mintegy 170 öl hosszú, mellyen minden haszonvétel az övé, úgy szinte minden munka őt illeti; – ezen kívül van gyékénykákó és nád arathatási joga a község közt annyi, mint egy féltelkes gazdának”. A rétet Endréden a lakosok kaszálták, Röjtökön a röjtőkiek és a muzsajiak az agg füvet lekaszálták, összegyűjtötték, majd a tanítóhoz vitték. A szergényi tanító a rétet saját költségén művelte. A csapodi tanítónak 2 darab réteje volt, a nagyobbikon a szénát a község kaszálta le, de a sarjút a tanítónak kellett kaszáltatnia és a szénával együtt összegyűjtetnie, és a kisebbik réten is minden munka őt illette, ugyanakkor mindkét rétről a község hordatta haza a szénát és a sarjút.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242 Lackner Kristóf kora és öröksége / 285 Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 296B) Természetben 189 / h) szántó föld

h) szántó föld

A mester Ebergőcön 4 hold, Csapodon 5 hold, Endréden 3 és negyed pozsonyi mérős, Bozon²⁰²⁽²⁰²⁾ 10 hold, Homokon 6 hold, Kövesden 5 és negyed hold (3 darabban), Nagycenken ²⁹⁹11 1/8 hold, Peresztegen 12 hold (fél telekállománynyi), Röjtökön és Muzsajon összesen 14 mérős, Sarródon 2 és negyed mérős²⁰³⁽²⁰³⁾ (3 darabban), Süttörön 5 mérős²⁰⁴⁽²⁰⁴⁾ szántóföldet birtokolt. A pinnyei tanítónak 1 és egyharmad hold nagyságú saját művelésű szántója volt, a legelőelkülönözéskor 3 7/8 hold nagyságú földet kapott, de mivel legelőit inkább használta, ezért ez a föld a községnél maradt; a szerződéskötés után azonban kiadták neki. Lozson a tanító fél telekállománynyi földjét²⁰⁵⁽²⁰⁵⁾ cselédje által maga művelte. Hidegségen a fél telekállománynyi szántó²⁰⁶⁽²⁰⁶⁾ mellett a tanító egy 200 darab káposztapalántából álló kertet is használt. Széplakon kétszer 2 és fél mérő alá való szántó mellett egy kert tartozott az iskolához. A fertőszentmiklósi mester 1 telekállománynyi szántóját az Aggtelek dűlőben 3/4 hold nagyságú pusztá egészítette ki.²⁰⁷⁽²⁰⁷⁾ A hegykői tanító a földesúrtól 4 darabban két mezőn összesen 10 és fél hold szántót bírt.

	Az iskolához tartozó földek 1848-ban				
	belső	szántó	rét	kert	szőlő
	hold				
Boz	1/8	10	-	-	-
Csapod	1/4	5	1	-	-
Ebergőc	72 n.öl	4	1/2	154 n.öl	-
Endréd	138 n.öl	1 2/4	4	130 n.öl	-
Fsztmiklós + Szerdahely	4/16	16	3/4	1/16	3/4
Hegykő	112 n	10 1/2	-	-	-
Hidegség	1/8	8	3/8	1/8	-
Homok	1/8	6	-	1/8	-
Kövesd	211 n.öl	5 3/8	-	212 n.öl	-
Lozs	175 n	9	3	-	-
Nagycenk + Kiscenk	1/8	11 1/8	1 4/8	4/8	-
Pereszteg	4/8	12	4/8	2/8	-
Pinnye	90/1000	5 2/8	-	270/1000	-
Sarród	1/3	1 1/8	3	2/3	-
Süttör	ℓ	2 1/4	3	25 n.öl	-
Szécseny	1/8	-	-	2/8	-
Széplak	280 n	2 1/2	-	60 n.öl	-

	Az iskolához tartozó földek 1848-ban				
	belső	szántó	rét	kert	szőlő
	hold				
Szergény + Agyagos	1/8	-	4	1/4	-

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 296B) Természetben189 / 300i) munkák

300i) munkák

Az általános szabály az volt, hogy a tanító földjeit a község tartozott háromszor²⁰⁸⁽²⁰⁸⁾ megszántani, a tanító magjával bevetni, elboronálni és a termést betakarítani. Sarródon és Hegykőn a mester maga végezte az aratást, a terménybehordást és a trágyázást. A bozi iskolamester saját költségén munkálta az iskolaházhoz tartozó földet. A kövesdi tanítónak a Szent Antal nyolcadja alatt tartani szokott litániákért saját trágyáját a község tartozott a szántóföldekre kihordani. Hidegségen minden évben változtatva csak 1, Homokon 3, Röjtőkön és Muzsajon pedig 1-1 holdat vontak művelés alá. Peresztegen a 12 hold szántóból évente nyolcat műveltek meg: 4 hold került őszi, 4 pedig tavaszi vetés alá. Fertőszentmiklóson 3 holdat a fertőszentmiklósiak tartoztak megszántani és bevetni, de a boronálás már a petőháziak feladata volt; a szerdahelyiek 2 holdat maguk műveltek. Széplakon a két szántót felváltva műveltek, a trágyázást a tanítónak kellett elvégeznie. Csapodon 4 holdat a hívek, 1 holdat a tanító maga művelt.

A szerződések Röjtök és Muzsaj, valamint Süttör esetében külön is szabályozták a rétművelést: a községek feladatává tették a kaszálást, az összegyűjtést és a széna hazahordását. Nagycenken külön is belefoglalták a szerződésbe, hogy a lakosság köteles a tanítót megillető fát le- és apróra összevágni és hazaszállítani, „[...] valamint az egész Iskolai épületet kívül belől évenként egyszer egészen kitisztogattatni, s mindenképp jó karban tartani köteles a két helység”. Hegykőn azt a 2 hold szántót, amelyet a tanító a fajárandóság helyett bírt a földesúrtól, a helység szántotta, vetette be és boronálta, de a burgonyát és kukoricát a mester rakta el és a többi munkát is maga végezte.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 296B) Természetben189 / j) legeltetés

j) legeltetés

A tanítókat a helységek határában szabad legeltetési jog illette meg mindaddig, amíg az 1836. évi VI. törvénycikk 3. § alapján járó legelői illetményüket meg nem kapták. „Hogy a legelő kihalása alkalmával az öszvehasonlításra nézve támadható kétségek elmellőztessenek, [...] az Oskolamesteré pedig, és helység Jegyzőé külön külön fél telki illetőséghez fognak hasonlítottatni, s ezen mennyiséggel valószínűleg kiadattatni; – kivéven, ha ezeknek valamelyike élleme fejében nagyobb, azaz egy egész telket felülhaladó mennyiséget bírna, akkor a legelőt is ehez kell mérsékelni [...]”²⁰⁹⁽²⁰⁹⁾ Hidegségen és Homokon ez már 1846-ra megtörtént, így az itteni tanítóknak legelői illetményük volt. Mint említettük, a pinnyei tanító nem rendelkezett e joggal, mert helyette 3 7/8 hold nagyságú földet hasítottak ki neki.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / Jegyzői feladatok és díjazásuk

Jegyzői feladatok és díjazásuk

A Rendelet elválasztotta egymástól a tanítói és a jegyzői hivatalt: „Ezen tanítói hivatal, hol a körülmények úgy hozzák magokkal, a kántori kötelességgel ugyan megférhet; de a jegyzői hivataltól minden módon elkülönöztessék”.²¹⁰⁽²¹⁰⁾ A tanítók végezték átmeneti jelleggel ugyan továbbra is a jegyzői teendőket, de a két feladatkör határozottan elkülönült egymástól.

301A jegyzői fizetést – számadások készítéséért és leírásáért – a községi (illetve mezővárosi) pénztárból biztosították. Minden helység esetében tételesen szabályozták az egyes jegyzői feladatok pénzbeli ellenértékét. A jegyző feladata volt a különböző kérelmek, kérvények, folyamodványok, hirdető cédulák, kötelezvények, adósság- és záloglevelek, végrendeletek és házassági szerződések elkészítése, leírása. A község érdekében végzett munkálataiért és fáradásaiért napidíj járt neki.

A tanítói és jegyzői éves jövedelem (készpénzben, ezüstben) az 1846/47. tanévben		
	forint	krajcár
<u>Csapod</u>	122	30
Ebergőc	83	18
Endréd	120	47 1/2
Fszt.miklós + Szerdahely	245	36
Hegykő	116	33
Hidegség	95	17
Homok	81	42 1/2
Kövesd	157	48
Lozs	181	2/8
Nagycenk	202	46
Pereszteg	148	26
Pinnye	101	19
Röjtők + Muzsaj	102	48
Sarród	114	52
Süttör + Eszterháza	143 + 67	28

Szécseny	100	28
Széplak	174	15
Szergény + Agyagos	165	6

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / Összegzés

Összegzés

A Rendeletben megfogalmazott jogalkotói követelmények teljes mértékben nem érvényesültek, hiszen – mint láttuk – komoly nehézségek adódtak az iskolalátogatással, valamint egyes helységekből a tanodák állapotával és felszereltségével. Mindezek ellenére az oktatott tananyag, továbbá a következő évtizedek iskolaépítési és -felújítási egyrészt tovább csökkentették a parasztság analfabetizmusát, másrészt pedig megfelelő alappal szolgáltak az 1868. évi eötvösi reformoknak. A reformkor utolsó évtizedének jogi szabályozása pedig a jegyzői és tanítói feladatok különválasztásával hozzájárult a magyar közigazgatási rendszer differenciálódásához és az egyes ágazatok szakszerűségének elmélyítéséhez.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék

302Függelék

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211

A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)²¹¹⁽²¹¹⁾

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Boz

Boz

Grál Jakab	-1770-75-
Neubauer (Neupaur) György János	1791 körül-1829
Lakits János	1830/31-1832
Mittermayer Mátyás	1832/33-1833/34
Neubauer (Neupaur) György János	1833/34-1835

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Csapod

Csapod

Farkas Ferenc	-1770-1772
Hersics Miklós	1772
Könyves László	1773
Könyves Zsigmond	1774-
Horváth István	-1796-
Mravintsits Ferenc	-1798-
Kónyi János	-1807
Császár Pál	1808-
Vörös Ignác	-1812
Dobos János	1813-1822/23
Lénárcsics István	1823/24-1826/27
Agh György	1827/28-

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Ebergőc

Ebergőc

Medey József	-1770-75-
Berta László	-1794-
Simon Antal	-1805/6, 1807-
Maksay István	-1812
Bösze Dávid	1813-21(?)
Horváth Ferenc	1821
Fülöp Ferenc	1823-1835/6
Máriel László	1837-1846
Balogh József	1846-

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Endréd

Endréd

Kránicz Pál	-1770-75-
Deák József	-1780-
Borossai József	-1805/6-1807-
Szöllősy József	-1809-1816/17
Keresztény József	1817/18-1820/21
Stagl József	1820/21-25/26
Biczó József	1826/27
Bősze Ferenc	1827/28-1828/29
Lénársics István	1830-1833
Bendy József	1833/34-1840
Derdák János	1841-
<i>Segédtanítók:</i>	
Varga Ferenc	1817/18
Pein József	1845/46-1846/47

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Eszterháza

Eszterháza

Grecht Antal	1808-1824
Koller Miklós	1824-1838
Bősze István	1839/40-

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Fertőszentmiklós

Fertőszentmiklós

Vörös László	-1770-1807
--------------	------------

Vörös Ignác	1807/08-
Ns. Döbrösy István	1811/12?-1818
Bokár János	1819-1826/7
Lénársics István	1827/8-1828/29
Stantsits János	1830-1835
Ns. Nemes József	1835/36-1840/41
Lénársics István	1842-
<i>Segédtanítók:</i>	
Vörös Ignác	1797/98-1807
Németh József	1807/08
Tamasits János	1811/12
Bösze Dávid	1812/13
Böltsföldi József	1816
Horváth Imre	1817
Döbrösy István	1818-1819
Borsody Pál	1820
Bokár Antal	1821
Babits Ferenc	1822
303 Fülöp Ferenc	1823
Horváth László	1823/24
Bokár Antal	1824/25-1826/27
Babos György	1827/28
Horváth György	1828/29
Stantsits Ferenc	1830-1831
Németh Sándor	1832
Sallér József	1833
Kiss Pál	1834
	Saul József 1835
Horváth István	1835/36

Szely István	1837/38
Kiss Mihály	1838/39
Lennen János	1839/40
Vesszely János	1840/41
Keresztényi Pál	1844/45-1846/47

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Hegykő

Hegykő

Fülöp Mihály	-1770-1780-
Gludovátz József	-1795/6-
Bors István	-1797/8-
Hérits Péter	-1805/6-1807
Horváth János	1807/8-1834
Horváth László	1834-

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Hidegség

Hidegség

Gussics Gregorius	-1770-71
Ludovátz József	1772-1780-
Pivsics Péter	1792körül-1800 körül
Tamasits János	1800
Tamasits Pál	1800 körül-1821
Czvitkó György	1821/22-1829
Bekossich Ferenc	1829/30
Kovács András	1829/30-1843
Tamasits Mátyás	1843-

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Homok

Homok

Gludovác József	-1770-71
Gussics Gregorius	1772-1775
Tomasits Mihály	1776-1808
Sterkovits György	1808-1820
Pintsich János	1820/21-1822
Szalay István	1822-1866

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Kövesd

Kövesd

Farkas Ferenc	-1770-73
Mersics János	1774-80-
Horváth János	?1787-1807
Gangel József	1807/08-
Ns. Kéry Ferenc	-1812-1844
Lakits János	1845-
<i>Segédtanítók:</i>	
Kovács József	1812-1813
Dobos Mihály	1813/14
Potza István	1814/15
Varga Ferenc	1815/16
B(e)ödy Ferenc	1816/17-1817/18
Varga Ferenc	1818/19
Egyházi Mihály	1819/20
Magyar András	1821
Fülöpp Ferenc	1822
Babits Ferenc	1823-1825
Kiss József	1826-1827/28
Horváth Mihály	1829

Benke Zsigmond	1830-1831
Balits István	1832-1833
Kiss Ferenc	1834-1835
Nagy József	1836
Biritz János	1838
Ns. Kéry Sámuel	1839
Ns. Pötz Zsigmond	1840-1841
Kiss János	1843
Nikel János	1845/46
Vincze Dániel	1846/47

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / **285**Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / **302**Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)**211** / Lozs

Lozs

Rogács József	-1770-75-
Szöke Ferenc	1798?-1819/20
Németh János	1821/22-1825
Hegedűs Sándor	1827-1835/36
B(e)ődi Ferenc	1837-
<i>Segédtanítók:</i>	
Németh György	1821/22-1823/24
Kuglits János	1825
Horváth József	1825/26
Németh Isván	1826/27
Viszky János	1827-1828/29
Bááldy András	1829/30
Tamasits Mátyás	1830/31
Kunn József	1831/32
Perepatits István	1832/33
Garabb György	1833/34-1834/35

Wenezs József	1835/36
Németh Ferenc	1837/38-1838/39
Ns. Balogh József	1839/40-1843
Thobler Ferenc	1845
Nagy József	1845/46
Gosztonyi József	1846/47

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / **285**Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / **302**Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)**211 / 304**Nagycenk

304Nagycenk

Mrávincsics Ferenc	-1770-1780-
Hérits György	1795-
Rozmán János	-1805/06-1830
Peternits Mihály	1830-1833/34
Perthl József	1834-
<i>Segédtanítók:</i>	
Rozmán György	1821/22-1827/28
Vörös Ferenc	1828/29-1829/30
Peternits Mihály	1829/30
Kuhn József	1830/31
Vörös Ferenc	1832/33
Bösze József	1832
Derdák János	1833/34
Pék János	1835/36
Zech József	1837/38-1838/39
Guzmits János	1839/40
Vallner Mihály	1840/41-1842/43
Dezse József	1844/45-1845/46
Krancz Leopold	1847

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Peresztteg

Peresztteg

Horváth Ferenc	-1770-75-
Farkas Mihály	-1798-1807/08
Raisl János	1808-
Pangl József	1811/12-1813/14
Cseleznák János	1813/14-1818/19
Kun József	1818/19-1822/23
Varga Ferenc	1824-

Segédtanítók:

Ifj. Cseleznák János	1813/14-1817
Magyar András	1818/19-1819/20
Csontos Pál	1820/21-1822/23
Bioschisch János	1823/24
Göndöts István	1824/25
Hajtzinger János	1826/27
Németh Sándor	1827/28
Lakits János	1828/29
Babos György	1829/30
Kótzán Mihály	1830/31
Németh József	1831/32
Nagy József	1832/33
Golik György	1833/34
Nagy József	1834/35
Keresztényi József	1835/36
Böheim József	1837/38-1838/39
Horváth Mihály	1839/40

Batsi Sándor	1840/41
Flom Antal	1842/43
Reichner Ferenc	1844/45
Varga János	1845/46-1846/47

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Petőháza

Petőháza

Lajdó Pál	1845/46
Máriel László	1846/47

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Pusztacsalád

Pusztacsalád

Pongrácz László	-1770-1773, 1774-
Spisics István	1773, 1775-
Varga János	-1807-
Döbrössy István	-1821/22-1823/24
Csontos Pál	1824/25-1826/27
Farkas András	1827/28-1829/30
Pap Eduárd	1830/31-1836/37
Biczó János	1837/38-1841(?2)
Boros Mihály	1841(?2)-

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Pinnye

Pinnye

Horváth Mátyás	-1770-75-
Megyeri Mihály	-1794-1826/27
Haiczinger János	1827/28-1829/30

Kuna József	1830/31-1832/33
Balits István	1833/34-

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Röjtök

Röjtök

Komáromi Mihály	-1770-71
Farkas Ferenc	1772-75-
Dobronyi Pál	-1780-
Deák József	1780 után-1827
Stántsits János	1827/28-1829
Horváth György	1829-1831/32
Horváth István	1832/33-1837/38
Ősze János	1838/39-

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Sarród

Sarród

Horváth János	-1770-1780-
Galambos István	-1797/8-
Stántsits János	-1805/6-1807
Dardary Ferenc	1807/8-
Lukács János	1808 után-1815
Horváth Ferenc	1815-1821
Prájtzer István	1822-1823
Németh Ferenc	1824-1826
Czvitkovics Ferenc	1826-1829
Dudari Ferenc	1832/33
Szabó István	1834/35-

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében /

302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / 305Süttör

305Süttör

Foli József	-1770-80-
Bősze József	1780 után –1830/31
Bősze István	1830/31-
<i>Segédtanítók:</i>	
Horváth István	1808
Németh Ferenc	1811/12-1813/14
Dobos Mihály	1814/15-1817
Bősze István	1818-1830
Rozner József	1845/46
Módl(i) Mihály	1845/46-1846/47

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Szécseny

Szécseny

Horváth István	-1770-73
Balis János	1774-75-
Raisl (Reisch) János	1794 körül-1816
Cseleznák Gábor	1816-1817/18
Cseleznák Gáspár	1818/19
Kunn Gábor	1820/21
Kunn Imre	1821/22-1835/36
Szalay József	1837/38-1840/41
Ns. Kálovics Mihály	1842-

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / 285Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / 302Függelék / A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Széplak

Széplak

Farkas Imre	-1770-73
-------------	----------

Bősze József	1774-75-
Bors János	-1780-
Nagy Mihály	1786-1846
Barabás György	1846-

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 242Lackner Kristóf kora és öröksége / **285**Kelemen István: A széplaki esperesi kerület helységeinek tanügyi viszonyai az 1840-es évek második felében / **302**Függelék / **A széplaki esperesi kerület tanítóinak archontológiája (1770–1848)211 / Szergény**

Szergény

Bális Péter	-1770-75-
Szeli János	-1796-1807
Bichler András	1807/8
Filácz János	1808-1811/12
Kiss Mihály	1812-1820/21
Horváth Ferenc	1821/22-1828
Gróf(f) László	1829-1830/31
Scheibl József	1831/32-1836
Szalay József	1837/38
Lakits János	1838/39-1839/40
Nagy József	1840-

Segédtanítók:

Szalay Ferenc	1823/24
Tarródi József	1826/27-1828
Balics István	1829-1831
Tomasics Mátyás	1831/32
Stupácher Lajos	1845/46-1846/47

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 306Műhely

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 306Műhely / Tuza Csilla: A koraujkori magyarországi céhtörténet kutatásának problémái és lehetőségei

Tuza Csilla: A koraujkori magyarországi céhtörténet kutatásának problémái és lehetőségei

Az igen gazdag magyar céhtörténeti irodalom hosszú múltra tekinthet vissza, bár ennek a céhtörténeti irodalomnak összefoglalása tanulmányunknak nem feladata, erre itt helyhiány miatt nem is vállalkozhatunk.²¹²⁽²¹²⁾ E gazdagság ellenére, ha áttekintjük a rendelkezésünkre álló művek sorozatát, bőségesen találhatunk még további kutatásra váró fehér foltokat. Hadd idézzem itt Szűcs Jenő megállapítását: „Az áruterelés fejlődésének összefolyamata, s a város belső gazdasági, társadalmi szerkezetének vizsgálata nélkül a céhek története valóban nem több kuriózumok, különleges kijegecesedő szokások, hagyományos társadalmi rítusok sorozatánál.”²¹³⁽²¹³⁾ A céhek történetének kutatásánál mindenképpen szükséges lenne tehát azokat szélesebb körben is, a gazdaság egészében elfoglalt helyük és szerepük szerint megvizsgálni.

A legtöbb céhtörténeti munka mindezeideig csupán a céhek néprajzi, művészettörténeti, kézművesipartörténeti vonatkozásaival foglalkozott – legtöbbje nem is az országra vagy nagyobb tájegységeire, hanem egyes városokra kiterjedő helytörténeti igénnyel –, s a gazdaságban betöltött szerepüket csak felszínesen, vagy egyáltalán nem érintette. Ezekkel a munkálatokkal kapcsolatban feltétlenül megemlítenő az elmúlt években rendszeresen működő Veszprémi Akadémiai Bizottság Kézművesipartörténeti Munkabizottságának, majd jogutódjának, a Kézművesipartörténeti Egyesületnek a tevékenysége.

Habár a céhek néprajzi vonatkozásairól, technikátörténeti aspektusaikról, művészettörténeti szempontú vizsgálatairól (pl. céhládák, szerszámok leírása, mesterremekek elkészítése) széles körű ismeretekkel és irodalommal rendelkezünk, igen csekély, szinte elenyésző azon történészeknek a száma, akik a céhekben nem egy különleges, hagyományörző egyesületet látnak, hanem az iparfejlődés egyik állomását, s történetük ábrázolásánál a gazdasági szerepükre – akár pozitív, akár negatív szerepükre – koncentrálnak.²¹⁴⁽²¹⁴⁾ Sajnos a lábjegyzetben felsorolt három munka kivételével szinte senki nem próbálta ³⁰⁷ meg céheinket az iparfejlődésben, a gazdaságban betöltött szerepkörében elhelyezni, a 16–17. századi céhek működéséről pedig alig valamit tudunk.

A 18. században már mind III. Károly, mind Mária Terézia kísérletet tett a céhes keretek kibővítésére, de kísérletük – több ok miatt is – nem sikerült. Végül 1851-ben törvényileg szabályozták az ipartestületek létrehozását, de ugyanakkor nem szűntek meg a korábban keletkezett céhek sem. Ez a törvény ekkor még csupán a céhen kívül működő kontároknak nyújtott lehetőséget a legális iparos munkára, de a céhekhez ténylegesen nem nyúlt, s a törvény végrehajtásával sem sokat foglalkoztak egyéb politikai tényezők miatt. Az 1872-ben, majd 1874-ben hozott törvények végképp felszámolták a középkori céheket, irataikat, tárgyi emlékeiket (céhláda, zászlók, stb.) jobb esetben be kellett szolgáltatniuk a településük levéltárába, múzeumába, de pl. a kancellária levéltárába ekkor beszolgáltattott több ezer céhlevélből alapos selejtezés után, „mutatóba” csupán néhány tucatot hagytak,

egyszerűen nem tartották lényegesnek megőrzésüket. Szerencsére a városi levéltárak, múzeumok nem bántak a céhes emlékekkel ilyen mostohán. [215\(215\)](#)

A magyarországi céhkutatás kezdeményezője a 19. század végén Szádeczky-Kardoss Lajos volt, aki a modern ipartestületek létrehozása következtében államilag felosztatott céhek emlékeinek és iratainak védelmében felhívást tett közzé a még el nem pusztult céhes tárgyi és iratanyag összegyűjtésére és feldolgozására, s ebben a munkában ő maga járt elől több céhlevél forráskiadásával és két kötetes ipartörténeti monográfiájának megírásával. Szádeczky fent már említett műve (ld. 1. lábjegyzet) volt az első, amelyik összefoglalta a magyarországi céhek céhlevelek alapján rekonstruált történetét, először foglalkozott a 18. században hozott céhtörvényekkel és rendeletekkel. Munkáján látszik, hogy igen gazdag forrásanyagra alapozta. Szintén ebben a könyvében foglalta össze szisztematikusan a céhek belső életéről szóló információkat, nyomon követve azt az inasfogadástól a mesterré válásig, sőt, a halálóráig, temetésig, és a hátramaradt özvegyek sorsáig. Mindezek az adatok ma is jól használhatóak, manapság mégis elavultnak tekinthetjük Szádeczky művét; ennek oka elsősorban a hangvételeiben rejlik. A céhekre nosztalgiával tekint, a modern iparnak a céhes iparosok szorgalma és minden részletre kiterjedő szakértelme nélkül összeomlást jósol, szinte piedesztálra emeli a jó erkölcsökkel és a vallásos étellel törődő szorgalmas mesterembert. A céhek szerepét túldimenzionáló szemlélete érthető volt saját korában, amikor a gomba módra szaporodó modern gyárak és nagyüzemek többé már nem adták meg futószalagszerű termelési módszerükkel a lassan, de jól elvégzett munka mindennapi örömét. A termelésben automatává váló ember képe ijedelmet keltett, s így érthető nosztalgiával vágyódott mindenki a múlt átlátható kisüzemei után. A probléma Szádeczky művével ma is csupán az, hogy szemléletmódja gyakran még a jelenkori szakirodalomban is fellelhető. [216\(216\)](#)

308A két világháború közötti céhtörténeti irodalom jellemzője a helytörténeti kutatásokat kiegészítő, a dolgos múltat nosztalgiával visszaidéző, elsősorban hagyományőrző és néprajzi szempontokat figyelembe vevő megközelítés volt, alaphangja pedig a műhelyében szorgalmasan görnyedő, napi 14-16 órát, heti 6 napot dolgozó mester példaképül állítása. Ebben az időszakban tömegével jelennek meg a megyei és városi évkönyvekben az egyes települések (pl. Vác, Kalocsa, Késmárk, Esztergom, Debrecen, Nagykőrös, stb.) céhtörténetéről szóló tanulmányok, helyhiány miatt ezeket sem soroljuk fel. E korszakban figyelemreméltó Lederer Emma tanulmánya, amelyben a magyar céhek eredetét vizsgálja, s 15 évvel Szádeczky alapmunkájának megjelenése után leszámol azzal a téves elképzeléssel, hogy teljes egészében német céheket ültettünk volna át német iparosokkal egyetemben magyar földre. [217\(217\)](#)

Lassanként a köztudatban megtörtént – Bácskai Vera szavaival élve – a „céhmítosz” kialakulása. [218\(218\)](#) Míg a külföldi gazdaságtörténeti szakirodalomban egymást érik a céheket az iparfejlődésben elhelyező, átfogó képet adó monográfiák, céhdokumentumok – s nemcsak privilegiumlevelek! – forráskiadásainak megjelentetése, Magyarországon Szücs Jenő, Bácskai Vera, Eperjessy Géza monográfiáin kívül csupán egy-két gazdasági szempontból közelítő tanulmány jelenik meg, ugyanakkor céheink tárgyi emlékeinek művészettörténeti, néprajzi feldolgozása, szokásaiknak, hagyományaiknak szintén néprajzi szempontú megközelítése – mint már említettük – igen gazdag irodalmat teremtett. [219\(219\)](#)

A jövő céhtörténeti kutatásának legfontosabb feladata tehát a céhek ipartörténeti szerepének feltárása, annak bemutatása, elhelyezése Magyarország gazdaságtörténeti fejlődésében, sőt, a Habsburg-birodalom gazdaságtörténetében, hiszen gyakran megfeledkezünk arról, hogy Magyarország nem önálló területi egységként, hanem egy nagy birodalom részeként létezett korszakunkban. [220\(220\)](#)

Míg a 15. századi szabad királyi és mezővárosi céhek működését Szücs Jenő és Bácskai Vera említett monográfiái igen részletesen feldolgozták, addig a 16–17. századi céhtörténetről igen keveset tudunk, ez irányú átfogó jellegű kutatásokat senki sem végzett. Tovább bonyolítja a dolgot az ország területi

megosztottsága. Szakály Ferenc és Rúzsás Lajos tanulmányaiból tudjuk, hogy a hódoltsági területen lévő mezővárosokban, [309](#)településeken továbbélő céhes ipar nem újonnan betelepült iparosok kezdeményezése útján jött létre, hanem a hódoltság előtti gazdasági élet szerves folytatása, annak továbbélése. [221\(221\)](#) De hogy a királyi Magyarországgal összefüggésben ez a gazdasági kontinuitás létezett-e a céhek viszonylatában a területi megosztottság ellenére is, s ha igen, mi módon, egyelőre még feltáratlan, s ennek a kérdésnek a megválaszolása a jövő kutatási témái közé tartozik. Mindenesetre érdemes ehelyütt megjegyezni, hogy a 16–17. század folyamán a Habsburg-király számos céhprivilegiumot megerősített hódoltsági területen belül, vagy annak határán működő céhek részére is. [222\(222\)](#)

A 16–17. században államilag szabályozott céhpolitika, ipartörvény, vagy bármiféle iparűzésre vonatkozó uralkodói rendelet még nem létezett. Céhek alapítását a város vagy a földesúr engedélyezte, s csak kivételes esetben erősítették meg a céhek privilegiumleveleiket az uralkodóval is, annál is inkább, mivel ez ugyancsak költséges eljárás volt. A 16–17. századi privilegiumlevelek vizsgálatakor sok esetben találunk hivatkozást arra, hogy a középkori kiváltságlevél elvesztése vagy megrongálódása miatt kérik a céhek privilegiumaik megerősítését, s még az újonnan kiadott céhlevelek esetében sem találunk lényeges eltéréseket a középkori formulás részekben, sok helyütt még a mesterremek leírásában sem, ami a technikai-technológiai módszerek stagnálására utal. [223\(223\)](#) Mindez arra enged következtetni, hogy a középkorban kialakult szervezeti felépítésen, szokásokon, ipari technikájukon a céhek nem, vagy csak kevésbé változtattak. A rendelkezésünkre álló, főleg múzeumokban, kisebb részt vidéki levéltárakban őrzött egyéb céhiratokból azonban meg lehetne vizsgálni, vajon változott-e a céhtagok életvitele, életminősége.

Az a kérdéskör is feltárára vár, hogyan viszonyult egymáshoz a megye és a területén élő céhek. Hiszen ebben a korszakban a felső szintű állami céhszabályozást pótlandó a megye próbálta felügyelni a céheket. [224\(224\)](#) Vajon meddig terjedt ki ez a felügyelet? Számos limitációt ismerünk, ezeknek nagy részét az Akadémia Néprajzi Intézetének kutatócsoportja az elmúlt években megjelentette. [225\(225\)](#) De mennyire tartották ezt be a céhek? [310](#)Milyen retorzióval élt vagy élhetett a megye a limitációt be nem tartókkal szemben? Ezek a kérdések ma még mind megválaszolatlanok, s tovább vezetnek minket egy újabb kérdéskörhöz: az igazságszolgáltatáshoz.

A céhprivilegiumok mindegyike tartalmazza a céhmestereknek azt a jogát, miszerint a céhek belügyeit érintő ügyekben, valamint bizonyos pénzösszegig, általában 1 Ft-ig terjedő egyéb ügyekben ő ítélezhet a céhtagok felett, ezen az összegzen felül, illetve főbenjáró bűnesetekben a várost illeti a bíraskodás joga. Feldolgozásra vár a céhek belső bíraskodásának mechanizmusa, illetve a városnak, mezővárosnak, adott esetben a mezőváros földesurának bírósági fórumain megjelenő esetek. [226\(226\)](#) A céhek belső bíraskodási jogát befolyásolta az is, ha fiókcéhről volt szó, s az anyacéh saját bírósági fóruma elé utalta. Ilyen esetekről a legnagyobb filiálé hálózattal rendelkező Kassa viszonylatában a 16–17. századra Németh István kutatásaiból nyerhetünk pontos képet, de más anyacéhek esetében is meg kellene vizsgálni ezt a kérdéskört. [227\(227\)](#) A 18. században ezideig a kassai anyacéh működését sem dolgozták még fel, s pl. Pozsony, Zágráb, Pécs, Debrecen vonzáskörzetét feldolgozó munkák sem születtek még. Nyugat-Magyarország esetében Bécs vonzáskörzetével is számolni kell. Domonkos Ottó pl. Sopron vizsgálatakor adatokat talált arra, hogy a bécsi festő céh egész Sopron megyében meghatározó vonzáskörzettel rendelkezett. [228\(228\)](#)

S ha már anyacéhekről beszélünk, eljutunk egy újabb lehetséges kutatási témához: egyes nagyobb települések vonzáskörzetének vizsgálatához, az anyacéhek és a filiálék gazdasági, igazságszolgáltatási, és egyéb kapcsolatának feltáráshoz. Ilyen jellegű vizsgálatokat Kassán kívül Sopron városánál találunk Domonkos Ottó tanulmányaiban, de más városokat is feltétlenül meg kell vizsgálnunk, például a déli területeken legnagyobb vonzáskörzettel rendelkező Zágrábot vagy Varasdót. Ilyen jellegű

kutatásokra kiváló források a céhkönyvek, tagnyilvántartások.

Mindezidáig főképpen a 16–17. századi céhtörténet lehetséges kutatási témáiról esett szó, habár néhány általam említett kérdéskör túlmegy ezen az időhatáron. Meg kell jegyeznünk, hogy a 18. század, főként III. Károly és Mária Terézia uralkodása, és a céhkérdésekben igen széles hatáskörrel rendelkező Helytartótanács felállítása jelentős változásokat hozott a céhek életében. Mint már arról korábban volt szó, a 16–17. század folyamán felülről jövő, állami irányítású céhpolitika, iparpolitika nem volt. Törvényeinkben is csak a megyéknek adott limitációs utasításokat találhatunk. Alapvetően változott a helyzet a török kiűzésével, az ország egyesítésével. Magyarország többé nem hadszíntérnek, ütköző zónának tekintett terület, hanem egy egységes alapterületű, hatalmas ország, melynek gazdasági fejlődését és fejlesztését alapvetően meghatározza az összbirodalmi nézőpont, az egész birodalom gazdaságába való betagozás gondolata.

311Már az *Einrichtungswerk* is foglalkozott Magyarország ipari fejlesztésével, s első helyen a céhprivilegiumok megnyirbálását, az iparüzés megkönnyítését említette.²²⁹⁽²²⁹⁾ Kb. ez az az időszak, amikor Ausztriában és Csehországban is megkezdtek a céhek visszaszorítását, monopolhelyzetük megszüntetését, s ekkor jelentek meg ott is az első manufaktúrák.²³⁰⁽²³⁰⁾ A Rákóczi-szabadságharc elodázta ugyan az állami beavatkozást, de fel nem tartóztathatta. Ehelyütt érdemes szólni arról is, hogy a Rákóczi-szabadságharc iparpolitikájának történetét, Rákóczi iparfejlesztési terveit, elképzeléseit mostanáig csak nagy vonalakban ismerjük, s ez a téma is alaposabb feldolgozást és kutatást igényelne.²³¹⁽²³¹⁾

A szatmári békét követő nyugalmasabb években lehetőség nyílt arra, hogy az ország kipihelve a hosszú háborúk okozta sebeket, végre fejlődésnek indulhasson. Mind III. Károly, mind Mária Terézia iparpolitikáját az összbirodalmi gondolkodás, a tartományait és országait egységként látó uralkodó átfogó rendezési elve jellemzi.²³²⁽²³²⁾ III. Károly 1730-as években hozott céhes privilegiumokat korlátozó rendelkezései közel egy időben jelentek meg Magyarországon, Ausztriában és Csehországban is: a céhek törvénykezési jogát apróbb, jelentéktelenebb ügyekre korlátozta, különböző rendeletekkel enyhített a legények helyzetén, s gyáralapítási engedélyeket adott ki.²³³⁽²³³⁾ A 30-as években rendeleti úton próbálta megszüntetni a céhek tarkaságát, s egységes céhleveleket akart a céhekre kényszeríteni. A legtöbb céh azonban nem fogadta el az új céhlevelet, s a régivel élt tovább, a Helytartótanács levéltárában még az 50-es években is számos panaszt találunk arról, hogy a céhek nem hajtják végre az ezirányú utasításokat.²³⁴⁽²³⁴⁾ Ennek az 1732-es céhegységesítési rendeletnek a végre nem hajtása vezetett az 1761-es rendelethez: Mária Terézia beszédette az összes céhlevelet, s újakat adott ki, a továbbiakban csak az a céh működhetett, amelyiknek az uralkodó által kiadott vagy megerősített céhlevele volt. Erre a lépésre Csehországban és Ausztriában már 1739-ben sor került, 1757-ben pedig rendeleti úton fel is oszlatták a céheket.²³⁵⁽²³⁵⁾

312Magyarország viszonylatában természetesen igen jelentős súllyal esett latba az alacsony népsűrűség. Hiába volt nagy területű az ország, hiába vannak gazdag nyersanyagforrásai, ha kevés a lakosság létszáma, akkor nincsen nagy felvevő piac az ipari termékek számára, s nincs elegendő munkaskéz a nyersanyagok feldolgozásához sem.²³⁶⁽²³⁶⁾ A céhes termelés keretei a század első felében tehát elegendőek voltak az iparcikkek iránti kereslet kielégítésére, legalábbis bizonyos területeken és bizonyos iparcikkek esetében. Legalábbis ezt mutatta a Helytartótanács által 1726-ban, majd 1736-ban készített felmérés eredménye.²³⁷⁽²³⁷⁾ Ez az indok azonban az egész századon át már nem elégséges magyarázat a céhes viszonyok megmerevedésére, az iparfejlődés megrekedésére.

A céhek ellenállása az állami szabályozással szemben érthető magatartásforma, ha figyelembe vesszük már a 15. század óta folytatott bezárkózó politikájukat, a kontárok és más konkurens céhek ellen vívott harcukat. De vajon miért volt ez az ellenállás Magyarországon ilyen sikeres, ellentétben például

Csehországgal? Vizsgálatra vár az a kérdés is, mi történt a céhen kívül rekedt legényekkel? Habár III. Károly és Mária Terézia rendeletei arra irányulnak, hogy a legények céhbe jutását megkönnyítsék, illetve hogy hozzásegítsék őket a céhen kívüli iparúzéshez, nem tudjuk, mennyire könnyítettek ezek az intézkedések ténylegesen a legények helyzetén, s valóban volt-e módjuk, hogy kontáriparosként megélhetést találhassanak. Jelenleg azt sem tudjuk, az egyes céhek mennyi legényt foglalkoztattak, mely iparágakban, hány legény rekedt kívül a céhen, s ezek letelepülve miből éltek?²³⁸⁽²³⁸⁾ Kutatásaim során találkoztam olyan esetekkel is, amikor a város céhen kívüli iparosok foglalkoztatásával próbálta mintegy sakkban tartva visszaszorítani a céheket, a legényektől beszedett adókkal gyarapította saját kasszáját, míg az elszegényedő céhek hiába tiltakoztak a kontárok munkájának engedélyezése ellen.²³⁹⁽²³⁹⁾ De olyan esettel is találkoztam, amikor az uralkodó utasította a céhet, hogy a kontár iparosokat vegyék fel, mert már régen üzik mesterségüket.²⁴⁰⁽²⁴⁰⁾ Az egyes településeken bizonyos meghatározott időpontokban elvégzett, a kontárok helyzetére vonatkozó vizsgálatok érdekes válaszokat adhatnak ezekre a kérdésekre.

Mária Terézia iparpolitikájával kapcsolatban figyelemreméltó problémaként vetődik fel, vajon mi okozhatta azt a törést, amelyet a királynő 1765 előtti és utáni rendeleteiben vehetünk észre? Míg Borié báró iparfejlesztésről szóló 1761-es tervezetében Magyarország kiemelkedő szerepet kap, addig 1765 után már nem látunk szinte semmi törekvést arra, hogy a magyar ipart szervesen bekapcsolják a monarchia gazdasági vérkeringésébe. Eckhart Ferenc egyébként kiváló munkájában ugyan a kizsákmányolt, elnyomott, egyoldalú gazdasági fejlődésre kényszerített ország képe jelenik meg,³¹³ de egy dolgot Eckhart sem tagad: Mária Terézia gazdaságpolitikáját, s így az iparpolitikát is alapvetően az egységes birodalmi szemlélet határozta meg. Magyarországon adottak voltak a körülmények bizonyos iparágak fejlesztésére, melyek az osztrák és cseh tartományokban gyengébbek voltak, és fordítva. Ezek a textilipar, élelmiszer-iparral kapcsolatos tevékenységek, ezzel összefüggésben pl. a bőripar fejlesztése. 1765-ben azonban a korábbi energikus céhszabályozást egy kisebb módosításokkal megelégedő, jelentéktelen változtatásokat bevezető türelmesebb politika váltotta fel, az okok részletekbe menő és pontos felvázolása még alaposabb kutatást igényel.²⁴¹⁽²⁴¹⁾

Végül további kutatási feladatként lehetne felsorolni még a mezővárosi és falusi céhek esetében az iparosok mezőgazdasági tevékenységének vizsgálatát, a kézműiparhoz társuló egyéb, céhbe tömörült, de nem iparos tevékenységek (mint pl. mészárszék, kocsmá üzemeltetésének, bérletének) vizsgálatát, a kézművesek vándorlásának felvázolását, s itt most nem a külföldön végzett kötelező vándorlásra gondolok, hanem pl. a kontár iparosok, céhből kiszorult legények belső migrációjára.

A 18. századi ipartörténeti kutatásokban külön fejezetet érdemelne a Temesköz területén végzett kísérleti mintagazdaság történetének feldolgozása. A Temesközt felszabadítása után kamarai birtokként igazgatták, állami telepítésekkel, magas kedvezményekkel, új ipari és mezőgazdasági termelési módokkal kísérleteztek. A területen kb. 1818-ig céhprivilegiumokat nem is adtak ki – habár ilyen irányú kérést többször is felterjesztenek az itt élő kézművesek –, s az ide települő iparosok igen jelentős kedvezményeket kapnak. A Temesköz kamarai igazgatásának, ipari növénytermelésének, az itt érvényesülő gazdaságpolitikának feldolgozása is még kutatókra vár.²⁴²⁽²⁴²⁾

Ugyancsak feldolgozatlan az igen gazdag, szlovák nyelvű céhtörténeti irodalom, itt elsősorban a nyelv okozhat problémákat. S ha már a nem latin vagy magyar nyelvű céhíratokról esett szó, feltétlenül megvizsgálandó, vajon a német nyelvű céhek esetében mennyiben beszélhetünk német szokású vagy német tagságú céhekről? Ennek a kérdésnek a megválaszolásában főként olyan céhek vizsgálata segíthet, amelyek közel egyidőben, egy településen alakultak, s maguk a céhek nevezik saját magukat német vagy magyar céhnek, ilyet a 18. század 50-es éveiben számosan találunk pl. Pozsonyban és Sopronban.

A céhtörténet kutatásában külön fejezetet érdemel Erdély céheinek kutatása. Habár magam ezzel a területtel nem foglalkoztam részletesen, de a szakirodalom és a kutatás ezen a téren is számos fehér foltot hagyott. A korábbi szakirodalom főként az európai hírvő céhekkel foglalkozott, holott az erdélyi céhek belső életének, szokásainak, igazságszolgáltatásának vizsgálata is sok érdekességet és újdonságot tartogathat, mivel még a magyarországi céheknél is jobban és tovább őrzik középkori kézműipari jellegüket.²⁴³⁽²⁴³⁾

A fentiekben felvázolt kérdések és problémák megválaszolása tehát bőven ad munkát a jövőben is a kora újkori céhtörténettel, ipartörténettel foglalkozó kutatóknak.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 314 Soproni Arcok

314 Soproni Arcok

Molnár László: Lobenwein Tamás emlékezete

Lobenwein Tamás fotóművész-fotóriporter 2005. július 9-én, 62 éves korában, méltósággal viselt, súlyos betegségben elhunyt.

Lobenwein Tamás (1943–2005)

A görög dinasztia szó évszázadokig az uralkodóházakat jelentette, ma már alkalmazzák a közéletben fontos szerepet betöltő családokra is. A Lobenwein család negyedíziglen fényképész dinasztia. Vince Klagenfurtban még a fotográfia hőskorának művelője volt. A hetedik gyermeke, id. Harald (1875–1968) európai vándorutat követően 1898-ban [315](#)telepedett le Sopronban. Önálló fényképész-műtermét az Újteleki utcából 1904-ben helyezte át a Kossuth utca 13. számú egyemeletes épületbe. A varázslatos kezű mester iparkiállításokon aranyérmeket nyert. Az első világháborúban hadifényképész; képei kortörténeti dokumentumok. Lelket érintő portrék a Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola, a középiskolák, a cserkészcsapatok és az ipartestületek tabló-képei. Esküvői képei díszes foglalatban életük végéig díszítették az egybekeltek vitrinjeit.

Ifj. Harald (1900–1945) 1935-ben vette át és fejlesztette tovább a műtermet; vállalkozása az akkori Sopron vármegye legnagyobb fotóciikkkereskedésévé fejlődött. Harald a háború utolsó hónapjaiban eltűnt a harctéren. Özvegye képzett mesterként, nehéz körülmények között, négy kiskorú gyermeket nevelve vezette tovább az üzletet. Az államosítások során, 1951-ben a cég teljes fotófelszerelése

szövetkezeti tulajdonba került. A korábbi felvételek negatívjainak nagy része a család birtokában maradt.

Tamás 1943. május 2-án született Sopronban. Középiskoláit a Széchenyi István Gimnáziumban kezdte, de az 1960-as évektől kezdve megérintette a fotózás szelleme, és Budapesten a Magyar Távirati Irodánál szakmunkás képezést szerzett. A fotózást egy fővárosi vállalatnál laboránsként kezdte 1962-ben, majd hazatérve 1966 és 1974 között a Soproni Szolgáltató Szövetkezetnél dolgozott. 1975-től 2002-ig – négy év megszakítással – a Központi Bányászati Múzeum fotólaboratóriumát vezette. Az időpontokból kitűnik, hogy a 93 évet megélt id. Harald örömmel láthatta, hogy Tamás unokájában méltó utódja támadt.

A fotózás a külső szemlélő részére egyszínű mesterségnek tűnik. Tamással húsz évig együtt dolgozva kiderült, hogy a fényképész szakma nagyon is sokrétű tevékenység. A megemlékező cikkben Tamás munkásságát – a közös beszélgetésekre alapozva – három csoportra osztva tekintjük át.

A maradandó objektumok közül a városképek voltak számára a legfontosabbak. Sopron ódon hangulatú utcái, magasra törő tornyai, középületei, lakótelepei rabul ejtették. Járt a utcákat, sikátorokat, várfalakat, szüntelenül keresve a szokatlan helyzeteket, amelyek még a várost jól ismerők számára is új meglepetéssel szolgálnak. A műemlék épületekről a legapróbb díszítő elemig és annak részletéig készített felvételeket: a gyönyörű kapualjakról, a fülkékben meghúzódó szobrokról, a mives kapukilincsekről, a szépséges ablakpárkányokról.

A városképeivel kifejezett valami megfoghatatlant: megbízhatóságot, műveltséget, szerteágazó tájékozottságot, és mindezt átölelte az ő Sopron iránt érzett lokálpatriotizmusa. A témákra felkészülőben a városi könyvtár rendszeres látogatója volt, és a levéltárban is kutatott. Számára tehát a fotózás és az irodalom különös kapcsolatot jelentett. Kétezer kötetet meghaladó könyvtárában – a fotós szakirodalmon túlmenően – megtalálhatók lexikonok, útikönyvek, történeti írások, amelyeket áttanulmányozva ismerősként közeledett a látványhoz.

Városképeinek újszerűségéhez tartozik, hogy a '90-es években elsőként valósította meg – nagyrészt saját költségén – a helikopterről való fotózást. Hosszú megfigyelés után esett választása a 11 órára, amikor is kevés az árnyék. A gyorsan suhanó gép minimális sebessége 80 km/óra, ez gyors elhatározást, éber lélekjelenléte kívánt az exponálótól. Így tárult fel 120 méter magasból a középkori belváros ellipszis alakja tereivel, házaival. A városképeket és a korábbi korszakokban készült festményeket [316](#)tartalmazó naptárak fotóit – a nagyalakú kalendáriumok lejártá után – sokan kivágják és őrzik mint a város legszebb kópiáit. Mesteri képe az 1999. augusztus 11-én 12 óra 47 perckor készült teljes napfogyatkozás a várostoronnyal.

Felvételeinek második nagy csoportját a múltó pillanatok: a hivatalos események, rendezvények, kiállítások alkalmával készült fotók alkotják. A számunkra fontos, érdekes személyek, helyek, tárgyak idővel már csak a róluk készült helyszíni tudósításokban élnek tovább. Az eseményekről készített felvételek nem csupán képek voltak, hanem hitelt érdemlően arra a kérdésre válaszoltak: mi történt?

Tamást sokan Kisch prágai író nyomán „szárguldó riporternek” nevezték. Valóban csupa szem és csupa fül volt. Odafigyelt a hírekre, a városi programokról mindig előre tudott, érzéke volt ahhoz, hogy jó időben jó helyen legyen. A múltó pillanatokról készült fotóit hazánk és sok esetben Európa hírügynökségei is igényelték.

Legemlékezetesebb riport-fotóit 1989. augusztus 19-én, a Páneurópai Piknikről készítette. Képein a keletnémet turisták százainak határáttörési pillanatait örökítette meg – a határ osztrák oldaláról – ahová reggel kiautózott valami csodálatos előérzet sugallatára. Az izgalmas és látványos sorozat másnap számos európai lapban megjelent, drámaian ábrázolva a fontos politikai fordulatot. A felvételek később

könyvalakban több nyelven is napvilágot láttak.

Az események fotóiról el kell mondani: Tamás tudatosan ügyelt arra, hogy olyan pillantott kapjon el, amikor az előadó nem olvassa a beszédet, hanem feltekintve szabadon mondja. Ez a megoldás valami lelki finomságra, tapintatra utalt.

A napi sajtó képviselői, de a könyvek, kiadványok készítői is tudták, hogy nem csak az elmúlt napok, de a korábbi évtizedek eseményeinek fotóit is Tamástól lehet megkapni. Rendszeresen fordultak hozzá, sokszor anyagi térítést sem kínálva. Ő azonban mindig jó szívvvel segített, a képeken csak a „Lobenwein archívum” aláíráshoz ragaszkodott.

A villámgyors fotókészítésre utal a Széchenyiekről készített sorozata. A Széchenyi család 1990 augusztusában, Nagycenken kétnapos találkozót tartott az öt világrészből összegyűlt közel 200 tagja részére. Meghívták Tamást, aki sok kis csoportképet készített. A találkozó fő attrakciójának szánták egy nagyméretű, színes fotó készítését, rajta az összes résztvevővel. A felvétel az utolsó nap délutánján készült, s a képeket postán kézbesítették volna ki. Tamás előkészített egy bécsi fotóműhelyt, másodmagával Bécsbe autózott, egész éjjel többen dolgoztak a felvétel-tömegén, és reggel Nagycenken az utazáshoz csomagolók kézhez kapták a nagyalakú képet, valamint a sok kisebb kópiát. Nem akarták elhinni, hogy ilyen gyors megoldás is lehetséges.

Tamás 1975-ben a Bányászati Múzeumnál helyezkedett el, ahonnan 1992-ben vonult nyugdíjba. A múzeumban húsz éven át a korábbiaktól eltérő feladatokat látott el. Műtárgyakat: szobrokat, kisplasztikákat, festményeket, műszaki rajzokat, szerszámokat, bányászlámpákat, érmeket, régi pénzeket kellett fotózni a leltározás és kiadványok céljaira. Véleménye szerint a fotóknak arra kell koncentrálni, hogy mit akart kifejezni az alkotó. Azt akarta visszaadni, semmi többet. A műtárgyban minden benne van, csak hogy a fotón úgy kell életre kelteni, hogy a szemlélője is élvezhesse a látványt. Szerinte a szobrok, kisplasztikák, bányászlámpák és hasonló tárgyak fotóinál különösen fontos a megvilágítás. Más fényt kíván a csiszolt felület és mást a durva megmunkálás.

317Tamás 1980 márciusában Budapesten fényképész mestervizsgát tett, amely önálló iparendélyre jogosította fel. A múzeumi vezetés hozzájárult, hogy főfoglalkozása mellett mellékfoglalkozásban, majd másodállásban is dolgozhasson. Alkalmi elfoglaltságai sok esetben egybeestek a múzeumi munkájával. A múzeum – ha nem ment a benti munka rovására – engedélyezte a munkaidőben való eltávozást. Ugyanakkor a múzeum rendezvényei miatt sok esetben szombaton, ünnepnapokon, délután és este is sűrűn kellett felvételt készíteni. Tamás váratlan esetekben is, egy telefonhívásra megjelent.

A bányászathoz családi kapcsolatok is kötődtek: anyai nagyapja, Kubik András Tatabányán volt aknász; nagybátyja, Lobenwein György üzemmérőként dolgozott. A háborúban eltűnt édesapjáról is Tatabányáról érkezett az utolsó hír.

Fotótechnikájáról elmondhatjuk, hogy a Minolta és Canon gépeket kedvelte legjobban: azok összes tartozékát beszerezte. A fotóanyagát 24 hatalmas kötetben lerakott, számozott negatívok őrzik. Katalógust vezetett, az anyagot témák, korok, nevek szerint csoportosította. Megkezdte a nyilvántartását számítógépre vinni, de a munkának csak az elejéig jutott. Laboratóriumnak a lakás pincéjét rendezte be. A fekete-fehér felvételeket mindig maga hívta elő. Sokáig színes kópiákat is készített, de az utolsó évtizedben a színes előhívás technikája nagyfokú, drága gépesítést ért el, amit már nem szerzett be, hanem külső cégekkel dolgoztatott. Az otthoni munkákat este, sokszor késő éjszaka végezte.

Külföldön is szívesen fotózott. Ausztria legszebb részeit jól ismerte, de sokat járt Németországban, Svájcban és Hollandiában is, ahol német nyelven megértette magát.

Számos kiállítást rendezhetett volna, de sohasem erőltette. A hazai bányavárosokban több kiállítása volt. A Soproni Tavaszi Fesztiválon és máshol is mindig kiváló művészettörténészek értékelték bemutatkozásait. Legnevezetesebb a Selmechányán 1995 szeptemberében, a Nemzetközi Kultúra és Világörökség napján rendezett, Sopron város műemlékeit bemutató kiállítás volt, rangos nemzetközi társaság előtt. Az eseményt a magyar és szlovák televízió is közvetítette.

Városunk lakóinak többsége, ha személyesen nem is, de látásból ismerte Tamást, aki szinte minden rendezvényen megjelent masinájával. Családi élete példás volt. Klára asszony, a rohanó életmódhoz alkalmazkodva segítette Tamás munkáját. Fiaik különleges modern hivatást választottak: Róbert Internet-szerkesztő, Norbert programszervező; saját szakmájukban mindketten országos elismertséget szereztek.

Tamás személyében olyan embertől fosztott meg bennünket a sors, akitől idegen volt a karriervágy. Tevékenysége elismeréseként az 1999. évben a Magyar Köztársasági Érdemkeresztet, 2000-ben szülővárosától a Millenniumi Emlékérmét kapta.

Lobenwein Tamás a soproni fotósok egyedülálló, jellegzetes alakja volt. Munkásságát nehéz lenne túlbecsülni. Az általa többszöröseire növelt „Lobenwein archívum” Sopron városának és Magyarországnak is örök érték marad. Búcsúzásként leírom: míg a szobrászok és festők alkotásai múzeumokban bármikor felkereshetők, a fotóművészek képei nem élveznek hasonló, állandó bemutatást, kiváltságot. Az ön-kormányzat megrendelésére 2004. év decembere óta Lobenwein Tamás három darab 2x1 méter nagyságú, színes városfotója fogadja a polgármesteri váró előterében a rácsodálkozó ügyfeleket, bel- és külföldi vendégeket. Aki Tamásra emlékezve, művészi szellemével és tehetségével találkozni óhajt, a soproni városházán megteheti.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 318 Soproni Könyvespolc

318 Soproni Könyvespolc

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 318 Soproni Könyvespolc / Molnár Antal: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szombathely, 2003.

Molnár Antal: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szombathely, 2003.

A történetírás műfajai, fórumai folyamatosan változnak. egy-egy jelentősebb tudós vagy kultúrpolitikus (például Klebelsberg Kunó, Károlyi Árpád, Berzeviczy Albert vagy Békefi Remig) tiszteletére ugyan már a század első felében is kiadtak tisztelegő köteteket, de a német nyelvterületen olyannyira elterjedt *Festschrift* igazából csak az elmúlt 30 évben vált a magyar történetírás egyik igen gyakori, már-már rendszeresen megjelenő fórumává. Napjainkra eljutottunk oda, hogy történész legyen a talpán, aki az egyetemek, főiskolák, közgyűjtemények, vagy éppen egyházi intézmények által kiadott emlékkönyv-dzsungelben kiismeri magát, és az éppen aktuális kutatási témájára vonatkozó (olykor

valóban alapvető fontosságú) tanulmányokat megtalálja.

Az eligazodást több tényező is hátráltatja: a kis példányszám és a korlátozott terjesztés miatt ezek a tanulmány-gyűjtemények sokszor a közkönyvtárakban is elérhetetlenek, létezésükről nem ritkán csak a közreműködők önhivatkozásaiból értesülhet a szakma. A szerzők kiválasztása leginkább a személyes kapcsolatok mentén történik, szinte kizárólag pályatársak, barátok, tanítványok alkotják a szerzőgárdát. Ennek a körülménynek a szép emberi gesztus mellett persze megvan az a hátránya, hogy a kötetek pedig: kronológiai síkon (kis túlzással) az őskortól napjainkig terjednek, tematikailag pedig még vegyesebb képet mutatnak, olykor szubjektív visszaemlékezésekkel és szépirodalmi betétekkel színesítve az amúgy is tarka képet. A franciául találóan *Mélange*-nak nevezett műfaj termékei így többször az ünnepelt köszöntése mellett a kollégák írásainak temetőivé is váltak. Ezen a helyzeten kíván segíteni az Eötvös Collegium Történész Műhelyének vállalkozása: a jövő évre elkészítik és közléteszik a történeti vonatkozású emlékkönyvek repertóriumát.

A Bariska István kőszegi levéltárigazgatót köszöntő kötet több szempontból is kiemelkedik az elmúlt évek átlagos emlékkönyveinek sorából. Mindenekelőtt impozáns terjedelmű és külső megjelenésre is szemet gyönyörködtető alkotás: 600 oldal merített papíron, kemény kötésben, a gondosan kiválasztott és szépen lefotózott címlap-illusztrációval (Kőszeg városa egy 18. századi fogadalmi képen) önmagában is a könyvespolc díszévé teszi a művet. De tartalmi szempontból is jól átgondolt munkáról beszélhetünk: a 35 szerző ugyanis nem az emlékkönyvi átlagnak megfelelő egyveleget rakott össze, hanem legnagyobb részük az ünnepelt kutatási területének, Kőszegnek és régiójának történetével kapcsolatos kutatási eredményeit tette közzé; a gyűjteménynek különösen is erős a város- és uradalomtörténeti oldala. Így a kötet valójában átmenet egy regionális történeti tanulmánykötet és az emlékkönyv között. Ez a 319 műfaji keveredés igen jól tett a műnek, hiszen a szerkesztők és a szerzők a régió történetének kutatói számára megkerülhetetlen alapművet tettek le az asztalra, amely ily módon – sorstársaitól eltérően – már csak emiatt sem maradhat ki a történeti kutatás vérkeringéséből. Bariska István pályafutásának és munkásságának, illetve Kőszeg és környezete regionális kapcsolatainak köszönhetően a szerzők között több osztrák, szlovén és horvát tudóssal is találkozunk: ez a tény is beszédesen igazolja az államhatárok által szét nem választható régiók közös kutatásának fontosságát.

A nagyjából homogén tematika miatt a szerkesztők a tanulmányokat kronológiai sorba rendezték el. A három köszöntő (Markó Péter Vas megyei közgyűlési elnök, Kuntner Ferenc kőszegi polgármester és Söptei Imre kőszegi levéltáros kolléga) után következik a négy középkori, tizenhat kora újkori, tizenkét 19–20. századi dolgozat; a kötetet három, a témája miatt a kronológiai rendbe nem illeszthető tanulmány, végül az ünnepelt bibliográfiája zárja.

A nyitó tanulmányban Herényi István nyugalmazott törvényszéki bíró, Vas megye ismert helytörténésze Kristó Gyulának a honfoglalással kapcsolatban vallott nézetei felett kiobbant vitához szól hozzá, kutatási területének megfelelően nyugat-magyarországi példák segítségével (21–26). Solymosi László egyetemi tanár a középkori társadalomfelfogás alapvető dichotómiáját: a szabadság és a szolgaság kérdését vizsgálja a Szent István kori Magyarországon. Elsősorban a kettősség jogi és funkcionális felfogását állítva értelmezése középpontjába, megerősítve Bolla Ilonának a szabadság középkori értelmezésével kapcsolatos kutatási eredményeit (27–35). Walter Brunner nyugalmazott levéltár-igazgató a magyar és osztrák történetírás eredményeit összefoglalva, és mindenekelőtt Jakob Unrest krónikájára és a stájerországi levéltárak anyagára támaszkodva mutatja be a magyarok stájerországi, Mura menti katonai akcióit és azok hatását Mátyás uralkodásának utolsó évtizedében (37–53). Kubinyi András akadémikus a magyarországi királyi szabad városok országrendiségének kérdését vizsgálja a középkor végén. A korábbi szakirodalom megállapításaiból és saját, négy évtizedes kutatási tapasztalataiból kiindulva megállapítja, hogy a városok 15. századi előzmények után igazából csak 1526 után számítottak országrendnek, korábban rendi jogaik érvényesítését ők maguk sem látták

fontosnak (55–70).

A kora újkori tanulmányok blokkját a zágrábi egyetem dékánjának, Neven Budaknak az írása nyitja. Budak a városi kultúra jelenlétét, pontosabban inkább annak hiányát vizsgálja a 16. századi Északnyugat-Horvátországban. A szerző a török által el nem foglalt Horvátországban mindössze két települést tekint városi jellegűnek: Zágrábot és Varasdöt. Ugyanakkor különböző megfontolások miatt a két említett város kultúráját sem tartja városi jellegűnek. Zágráb szabad királyi városi ranggal rendelkező polgárvárosa, Gradec a 16. században általános gazdasági és társadalmi válságon ment keresztül, amely súlyosan éreztette hatását a kulturális feltételek romlásában is. Ezzel szemben a török határtól távolabbra került Varasd demográfiai és gazdasági szempontból is megelőzte Gradecet, ennek művelődéstörténeti vetülete a varasdi irodalmi kör létrejötté. Ugyanakkor Budak rámutat: ez az írói csoport sem hozott létre valódi városi irodalmat, és a képzőművészetben is alig talált polgári vonásokat mutató alkotásokat (71–80).

Harald Prickler nyugalmazott levéltáros egy 16. századi úrbéri konfliktust ismertet a kőszegi uradalomban. Kőszeg a 1445-től közvetlen Habsburg fennhatóság alatt állott, ugyanakkor a 16. században zálogbirtokosai magyar főurak voltak. A század második 320felében a Jurisics család kezén volt az uradalom, amelynek jobbágysai a túlzottan ítélt terhek miatt a császárhoz és az alsó-ausztriai kormányzervekhez fordultak. A hosszú éveken át húzódó, engedetlenségi mozgalmakkal nyomatókosított úrbéri pert a szerző a térség mezőgazdasági változásai által kiváltott paraszt-mozgalmakkal rokonítja, amelyek elsősorban a majorsági gazdálkodás kiterjesztése miatti robotteher-növekedés miatt robbantak ki (81–99). Pálffy Géza, a MTA Történettudományi Intézetének munkatársa a híres német hadvezér, Lazarus Freiherr von Schwendi magyarországi kapcsolatait mutatja be. Schwendi két évtizedes nyugat-európai szolgálat után került a magyarországi hadszíntérre, ahol 1565 és 1568 között felső-magyarországi főkapitányként hadjáratai során és szervezőmunkájával megszilárdította a keleti országrész védelmi rendszerét. A gyakorlati hadvezetés mellett jelentős hadtudományi munkásságot is végzett, bázeli és strassburgi tanulmányainak köszönhetően magas szintű humanista műveltséggel rendelkezett, kapcsolatban állt a korabeli magyarországi szellemi elit több képviselőjével is, és a Magyarországon szolgáló német főtisztekhez hasonlóan támogatta a reformáció lutheri irányzatát (101–120).

Varga J. János, a MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa a dunántúli végvidék 16–17. századi vallási változásait vizsgálja, elsősorban Thury Etele és Payr Sándor monográfiái, illetve Iványi Bélának a Batthyány-levéltár dokumentumaiból összeállított forráskiadványa alapján (121–135). Hasonló témakört érint, de elsősorban a német kutatás eredményeit és terminológiáját a nyugat-magyarországi viszonyokra alkalmazva Gustav Reingrabner, a bécsi egyetem evangélikus teológiai fakultásának tanára. A német történetírásnak a felekezeti képződéssel (*Konfessionsbildung*) és a felekezeti tényező mindenre kiterjedő hatásával (*Konfessionalisierung*) kapcsolatos elgondolásainak kritikai recepcióját a magyar történetírás mindaddig nem végezte el, sőt igazából még megfelelő mélységű historiográfiai áttekintés sem készült. Pedig az eltérő adottságok ellenére ennek a paradigmának az átgondolt alkalmazása a magyarországi reformáció, katolikus reform és ellenreformáció történetének vizsgálatát újabb, nemzetközileg is értelmezhető távlatokba helyezhetné. A recepció kezdeti nehézségeit egyébként Reingrabner tanulmánya is jelzi: a magyar terminológia hiányából adódó fordítási nehézségek (pl. a definiálatlan és teljesen magyartalan „konfesszionálás” kifejezés), illetve a sokszor nehézkes elméleti megfontolások túlsúlya a megközelítésmód doktrinésége mellett a hazai kutatás elmaradásaira is felhívja a figyelmet (137–154).

A következő tanulmányok konkrétan Kőszeg és közvetlen környékének múltjához kapcsolódnak. B. Benkhard Lilla régész Kőszeg déli védműveit mutatja be, a régészeti emlékek mellett képi és írott források alapján, számos illusztrációval (155–176). Johann Seedorf nyugalmazott levéltár-igazgató a

kőszegi uradalom újkori történetének egyik kulcsfontosságú eseményét, az Esterházy Pál herceg általi megvásárlásának históriáját beszéli el (177–181). Dominkovits Péter soproni levéltáros a nyugat-dunántúli köznemesség társadalomtörténetével kapcsolatos kutatásainak újabb eredményeit mutatja be tanulmányában. Vas vármegye kora újkori archontológiájának összeállítása során végzett anyaggyűjtésének egyik fontos hozadékát: Káldy Péter alispán családját, személyét, hivatali működését, társadalmi kapcsolatrendszerét ismerteti, több általános érvényű tanulságot is megfogalmazva a vármegyei tisztviselés és a familiárisi viszonyrendszer összefüggéseiről, illetve a vármegyei köznemesség tipológiájának lehetséges irányairól (183–206). Gerhard Pferschy nyugalmazott levéltárigazgató az 1664. évi 321szentgotthárdi csatának a térségre való hatásaival foglalkozik. Fürstentfeld környéke súlyos károkat szenvedett a császári csapatok beszállásolása miatt, a feszültségek olykor nyílt konfliktussá fajultak. Ezek közül az egyik esetről ír a szerző: Rehgrub községben a parasztok beszállásolt katonákat mészároltak le. A bűnügy tárgyalása során hozott enyhe ítéletek arra engednek következtetni, hogy az amúgy is feszült helyzetet a városi tanács és a földesurak sem akarták tovább fokozni (207–213).

A következő két tanulmány az 1672 és 1681 közötti évtized ellenreformációs és abszolutisztikus intézkedéseknek a városi tisztújításokra kifejtett hatásával foglalkozik. Tóth Attilának, Bariska István tragikus hirtelenséggel elhunyt tanítványának 1988-ban írott és máig kiadatlan szakdolgozatából (Ellenreformáció, abszolutizmus és a városok, Kőszeg 1672–1684) a szerkesztők a városi jegyzőkönyvek elemzésén alapuló, a kőszegi tisztújításokat bemutató fejezetet tették közzé. A Magyar Kamara 1672-től a királyi parancs értelmében küldöttei közreműködésével törekedett a városi tisztikar és a tanács katolikus jellegének biztosítására, részben a nemesek hivatalba emelésével, részben a városi polgárság tagjainak áttérítésével (215–228). H. Németh István, a Magyar Országos Levéltár levéltárosa szélesebb összefüggésben tárgyalja az abszolutista állam várospolitikáját a felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításának példáján. A szerző a rekatolizációs törekvéseket az abszolutizmus modernizációs programjának kereteiben helyezi el, amely az egy állam – egy vallás alapelveinek érvényesítésén túl a városok adóztatásának hatékonyabbá tételét is sikeresen előmozdította. A függelékben az egyetlen ismert, a kamarai biztosok jelenlétében lefolytatott felsőmagyarországi szabad királyi városi tisztújításról felvett jegyzőkönyv szövegét olvashatjuk (229–254).

Mentényi Klára művészettörténész egy 17. századi kőszegi ház történetének feltárható elemeit nyomozta ki: a falkutatás eredményeinek ismertetésén túl kiaknázza a városi levéltár dokumentumait, sőt foglalkozik az épület kutatásának tanulságos históriájával is (255–276). Gerald Schlag nyugalmazott múzeumigazgató az Erdődy Lajos gróf által Monyorókeréken 1775-ben alapított szabadkőműves páholy történetét tárgyalja. Elsősorban Abafi Lajos monográfiája alapján ismerteti a páholy históriáját az 1786. évi, II. József által elrendelt feloszlításig, és egy 1785-ben összeállított nyomtatott jegyzék alapján felsorolja a tagjait is (277–294). Wolfgang Gürtler kismartoni néprajzkutató a Kőszeg városa és a mai Burgenland területén fekvő falvak kézművesei közötti kapcsolatokról ír: részben a falusi kézművesek városba költözésére, részben pedig a vidéki mestereknek a városi céhekbe való felvételére és a földesúri céhekkel való kapcsolatokra hoz példákat (295–300). Tirnitz József nyugalmazott soproni levéltáros egy sajátos Soproni társadalmi kategória történetét követi nyomon. A „gazdapolgár” (Wirtschafts-bürger) fogalmát a soproni szőlőművesek alkották meg saját maguk „polgári” megnevezésére, és az 1780-as évektől találkozunk vele a polgárkönyvekben (301–305). Rudolf Kropf linzi egyetemi tanár a szalonaki uradalom kézművesiparát vizsgálja, és elsősorban a nagybirtok hatását igyekszik kimutatni a céhes ipar fejlődésében (307–319). Norbert Frank nyugalmazott könyvtárigazgató a kőszegi uradalom állapotát ismerteti 1802-ben, az Esterházy család hercegi ágának levéltárában található részletes leírás alapján, bemutatva az uradalom igazgatásának személyzetét, a falvak úrbéri szolgáltatásait, a hozzájuk tartozó legelőket és erdőket, a majorsági földeket és egyéb földesúri haszonvételeket, valamint a templomokat és iskolákat (321–343).

322 Bácskai Vera nyugalmazott egyetemi tanár általánosabb érvénnyel vizsgálja a tágabb régió, Észak-Dunántúl piackörzeteit és központjait a 19. század első felében. A szerző húsz évvel ezelőtt Nagy Lajossal közösen írott monográfiájában az 1828. évi összeírás alapján országos viszonylatban vizsgálta a kérdést, jelen tanulmányában pedig regionális szinten mélyíti el a kötet tanulságait. A különböző szinteken álló piacközpontok és körzeteik sajátosságainak bemutatása után a szerző megállapítja: a Dunántúl északi felének ipara és kereskedelme fejlettebb volt a régió déli részénél, ezért a piacközpontok száma és tagoltsága is nagyobb volt (345–365). Hasonló gazdaság- és társadalomtörténeti kérdést vizsgál Tilcsik György szombathelyi levéltárigazgató: a szombathelyi zsidók számának alakulását és a kereskedelemben való részvételüket tárgyalja a 19. század első felében, elsősorban a megyei zsidóösszeírások és a városi jegyzőkönyvek alapján. A város zsidó lakossága 1840 és 1848 között a többszörösére emelkedett, a tanulmány ebben a robbanásszerű növekedésben látja az 1848 áprilisában lezajlott szombathelyi zsidóellenes megmozdulások egyik kiváltó okát (367–383). Molnár Ambrus zalaegerszegi levéltárigazgató a Zala vármegyei rendi ellenállás történetét mutatja be az 1820-as években, fő forrását Séllyey Elek főszolgabíró feljegyzései jelentették (385–400). Felix Tobler kismartoni levéltáros az Esterházy család hercegi ága uradalmainak 1840. évi lélekösszeírásaiból teszi közzé a Nyugat-Magyarországra vonatkozó részeket. A forrás sajátossága, hogy a lakók plébániai és vallási hovatartozását feltüntető jegyzék nem az egyházi hatóság, hanem Esterházy Antal herceg utasítására készült (401–412).

Halász Imre zalaegerszegi főiskolai tanár Zala megye hivatalnoki karát mutatja be a Bach korszakban, elsősorban társadalomtörténeti szempontból (413–420). Németh Ildikó soproni levéltáros a 19. századi Sopron oktatásügyének modernizációját, azon belül is a reáliskolák és az ipari és kereskedelmi szakoktatás megindulását veszi górcső alá (421–436). Bán Péter egri levéltár-igazgató a köpcsényi uradalom tulajdonosváltásáról ír: a birtokot 1867-ben a súlyos anyagi gondokkal küszködő herceg Esterházy családtól a Batthyány família vásárolta meg, amely az új tulajdonos birtokkomplexumában a század második felében centrális helyre került (437–444). Peter Krajasich nyugalmazott muzeológus hét 19. századi nyugat-magyarországi önkéntes tűzoltóparancsnok életrajzát és arcképét közli (445–453). Melega Miklós szombathelyi levéltáros Szombathely egyik legfontosabb sugárútjának, a vasútállomást a belvárossal összekötő Széll Kálmán utcának a történetét tárgyalja, igen alapos levéltári kutatások alapján. Az utca a dualizmus-kori városépítési lendület impozáns eredménye, amely eklektikus stílusú bérpalotáival ma is a város egyik legmeghatározóbb városképi jelentőségű része. A szerző az utca építéstörténetének, telektulajdonosainak és lakóinak bemutatása után egyenként ismerteti a házakat, építetőiket és építészeit (455–483). Söptei Imre kőszegi levéltáros a nyugat-dunántúli sörfőzés 19. század végi és 20. század eleji történetével ismerteti meg az olvasót, és elsősorban a nagykanizsai, soproni és kőszegi gyárak alapítását és működését vázolja. Mint azt a szerző kimutatja, az egyre rosszabb gazdasági helyzetbe kerülő üzemek számára a banki tőke bevonása és a koncentráció sem hozott átütő javulást (485–507).

Kiss Mária nyugalmazott szombathelyi levéltárigazgató az egyik legjelentősebb 20. századi alapítású magyar női szerzetesrend, a Szociális Testvérek Társasága Vas megyei történetét tárgyalja. A nővérek a megyében 1950-ig Rábahídvégen és Szombathelyen működtek, és jelenleg is két szociális testvér dolgozik a vasi megyeszékhelyen 323(509–520). Peter Pavel Klasinc maribori levéltáros írásában a szlovén és magyar levéltárosok együttműködésének múltját és távlatait vázolja (521–528). Kiss Gábor szombathelyi régész írása szorosan kötődik Bariska István egyik tervéhez: Vas megye történeti atlaszának munkálataihoz. Bár az elképzelés anyagiak hányában nem valósult meg, 2002-ben egy másik Vas megyei kutatási program keretében készültek a megye történetét szemléletes formában bemutató, mellékletként alapvető lexikai és bibliográfiai ismereteket is közlő térkép-vázlatok. Ezek közül mutat be néhány középkori vonatkozású példát a tanulmány, követendő mintát nyújtva hasonló vállalkozások számára (529–555). A tanulmányok sorát Roland Widder kismartoni könyvtárigazgató

és politológus esszéje zárja nemzetállami határok idejétmúlt jellegéről (557–565).

Az ünnepelt bibliográfiáját Kőbölkúti Katalin könyvtáros állította össze: 1971 és 2002 között összesen 268 bibliográfiai tétel. A szaktanulmányok mellett számos ismeretterjesztő és közéleti írás mutatja az ünnepelt sokoldalú érdeklődését és elkötelezettségét. Ugyanennek bizonyítéka az a 31 írás, amelyek Bariska Istvánról jelentek meg, elsősorban a helyi sajtó hasábjain (567–594).

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 318 Soproni Könyvespolc / Ötvös Péter: Kovács József László: Lackner Kristóf és kora, 2. kiadás. Sopron, 2004.

Ötvös Péter: Kovács József László: Lackner Kristóf és kora, 2. kiadás. Sopron, 2004.

A 16. század hetvenes évei politikai, hadászati, egyházügyi és kultúrtörténeti szempontból is fontos változásokat hoztak: a nemrég felállított udvari haditanács II. Rudolf parancsára átfogó hadügyi reformot dolgozott ki, a harcászat és a katonai szféra minőségileg megváltozott. A felekezetek ezidőre megalkották már saját – megkülönböztető – szimbolikus irataikat, a politikai, államelméleti tájékozódás pedig az egyre nyugtalanítóbb intellektuális bizonytalanság következtében vált élénkebbé. Ebben az évtizedben születtek csaknem kivétel nélkül azok a nagyformátumú magyarországi személyiségek is, akik a századforduló komoly intézményi és individuális válságából új, maradandónak vélt értékrend felállításával kerestek bizonyosságot. Ez a hetvenes években született generáció rendkívül jól példázza a különböző lehetőségek és eszmények követhetőségét vagy éppen változtatását. Pázmány Péter (1570), tudjuk, nagy erudícióval szolgálta katolikus egyházát s az iskolaügyet, Alvinci Péter (1570), Bocskai Istvánnak és Bethlen Gábornak egyaránt bizalmas embere, a protestáns felekezetek összebékítésén dolgozott. Szenci Molnár Albert (1574) minden magyar nyelvű munkája a *reformata religio* érdekében született. Rimay János (1570 körül) sztoikus bölcselkedés mögé rejtőzött, Nyéki Vörös Mátyás (1575) győri kanonokot pedig az első magyar barokk költőként emlegetjük. Ennek az új támpontokat kereső generációnak emlékezetes tagja Sopron tudós polgármestere, Lackner Kristóf is. Kovács József László könyvében elő is kerülnek a jeles kortársak, Pázmány Pétertől Rimay Jánosig.

Kovács József László szinte pályakezdése óta foglalkozik Sopron koraujkori kultúrájával, műveltségével és irodalmával. E mintegy fél évszázad során végzett aktív levéltári és könyvtári gyűjtőmunkája fölényes forrásismeretet eredményezett, rendkívül magabiztosan mozog Sopron 16–17. századi történelmében, az eseményekről s azok szereplőiről ritka átéléssel tud értekezni. Lackner-monográfiáját már fiatalon [324](#) megformálta, a város közelgő hétszáz esztendő jubileumát, valamint tudós humanista polgármesterének négyszázadik évfordulóját köszöntötte a kiadvánnyal akkor. [244\(244\)](#) A témáról, Lackner Kristóf munkásságáról ez volt az egyetlen nagyobb ívű jól használható elemzés, de mielőtt bekerült volna például a felsőoktatásba is, gyakorlatilag hozzáférhetetlenné vált. A szerző szakfolyóiratokban megjelent tanulmányaiból lehetett inkább tájékozódni, az általa írt életrajzi összefoglalókból, illetve Lackner két érdekes munkájának, egy emblémaszótárnak s egy hieroglifikus címermagyarázatnak faksimile kiadásából, amelyek mintegy negyven oldalas (tehát jól orientáló) kísérő tanulmányát természetesen Kovács József László írta. [245\(245\)](#) De a szűkebb szakma és a szélesebb érdeklődő közönség szerencséjére a Soproni Nemes Tudósok Társasága alapításának 2004-ben volt négyszáz esztendő évfordulója, s Lackner Kristóf e merész és nagyszabású tervére Kovács József László monográfiájának második (természetesen kiegészített) kiadásával emlékeztek a soproniak. Vonzó lehetne mármost a két kiadást párhuzamosan olvasni és a kiegészítéseket alaposabban értékelni, ám ez ehelyütt túl aprólékos fejtegetéssel járna. Az összevetés fontosabb tanulságait röviden még érinteni fogom, most leginkább azonban mégis e második kiadással

foglalkozom.

Kovács József László is kiemeli, hogy Lackner Kristóf munkássága rendkívül sokrétű és igen terjedelmes, tőle tudom, hogy a kinyomtatott oldalak száma mintegy 2000 lap. Ehhez járulnak még beszédei, és ott van még hagyatékának egyéb kéziratosa. Több latin nyelvű műfajban is mozgott, írt jogi munkákat, emblematikus műveket, koronaértelmezést, királytüköröt, florilegium-gyűjteményt, három iskoladrámát, szabályzatokat és verseket. Ezt a nagy életművet kellett úgy bemutatni, hogy arányos fejezetekben behatóbb elemzéseket s végül egy összképet kapjunk. A szerző hét csomópontot jelöl meg, s ezek szerint osztja könyvét hét fejezetre. Első fejezete (*Lackner Kristóf életútja*) a legterjedelmesebb. Itt öt alfejezetben jó minőségű illusztrációkkal szemléltetve mutatja be a család történetét és Lackner Kristóf pályaképét. Forrásokkal jól dokumentálja iskolázását és a városért tett szolgálatait. Fontos és sürgető programot is jelez ugyanitt: nincs összeállítva még a Lackner alapítvány tanulmányi ösztöndíjasainak listája, pedig, amiként írja, „az evangélikus értelmiség kialakulásának főbb soproni vonásait meg lehetne ennek nyomán rajzolni” (39. o.). A második fejezet (*Sopron szellemi élete a XVI. század második felében és a XVII. század első felében*) főleg az iskolázás és a könyvkultúra adataival rajzol jól orientáló művelődéstörténeti tablót. Kovács József László itt újabb, részint általa gyűjtött hasznos adatokkal egészítheti ki e második kiadást: 1994-ben megjelent ugyanis a Sopron város koraujkori könyvkultúráját levéltári források alapján bemutató vaskos kötet. [246\(246\)](#)

A harmadik fejezet: *A Soproni Nemes Tudósok Társasága (Foedus Studiosorum Nobilium Sempronienae) történetéhez 1604–1674* viszonylag aprólékos képet ad – kell-e mondanom, hogy óriási forrásanyagot mozgatva – a tudós társaság alapításáról, szabályzatáról és tagjainak összetételéről. A részletekbe menő, de mégis átfogó igényű bemutatást aztán a társaság két nevezetes tagjának portréja követi: Graff Mihály prédikátort [325](#) és Faut Márk krónikaszerző belső tanácsost ismerhetjük meg közelebbről. (Faut Márk krónikáját Klein Menyhért kiegészítéseivel kétnyelvű kiadásban ugyancsak Kovács József László tette közzé 1995-ben. [247\(247\)](#)) A negyedik fejezet: *Lackner Kristóf és az európai emblematika* tudománytörténeti kitekintéssel valószínűleg a kötet legtöbb információt hordozó fejezete. Az emblemagyűjtemények történetének bemutatása és az embléma struktúrájának elemzése után Lackner minden bizonnyal legjelentősebb művéről, az 1613-ban Bécsben kinyomtatott *Coronae Hungariae emblematice descriptio*ról olvasunk részletes ismertetést. Ez a *jelképes értelmű leírás* egyben a kor aktuális államelméleti eszméit leginkább Lipsius nyomán tartalmazó királytükör is. Lackner Kristóf – miként az említett faksimile kiadás is mutatja – különösen vonzódott a hieroglifikus-emblematikus ábrázolások megfejtéséhez.

Az ötödik fejezet (*Lackner Kristóf iskoladrámái*) a drámaszerző Lackner politikai, pedagógiai és retorikai műveltségéről szól: nem az általa be nem tartott drámapoétika érdekes itt, hanem az, miképpen tanítja az ifjúságot udvari ékesszólásra és politikai-erkölcsi elvekre. A részletes és pontos tartalmi ismertetés igen tanulságos itt, de úgy érzem, a kortárs európai fejleményeket (pl. az iskoladrámák témáinak és poétikájának változásait) talán bővebben lehetett volna bemutatni. A hatodik fejezet (*Lackner Kristóf eszmevilága*) voltaképpen összegzés. Ismét alfejezetek segítik itt a tájékozódást. Nem könnyű feladat egy *eszmevilágot* rekonstruálni a 17. század elejének értékviszályos időszakában. Kovács József László kiemeli Lackner *politikai* (140. o.), majd *gyakorlati machiavellizmusát* (142. o.), amely segítette őt az oly sok „veszélyes időszak átvészelésében” (142. o.). Ebben a fejezetben olvashatjuk Lackner aforizmagyűjteményének (Tübingen, 1625) részletes leírását is. A gyűjtemény tovább példázza Antonio Guevara híres könyvének magyarországi ismeretét, *a fejedelem órájának második könyve* ugyanis már 1610 óta olvasható volt magyarul! Újabb alfejezet szól verseskötetéről, amely Kovács József László szerint „gondolatvilágának, egyéniségének talán legkifejezőbb összegzése” (154. o.). Igaz, a humanista és részben középkori toposzokból felépülő szövegek témái és műfajai viszonylag pontos mércéi az irodalmi és kulturális ízlésnek. Szó van még itt továbbá egy harminc pontos szabályzattervezetről a borivás ellen (*A Mértékletességi Egyesület terve*), illetve Lackner

Kristóf lappangó műveiről. A hetedik fejezet (*Egy magyarországi humanista írói portréjának kialakulása*) három évszázadon keresztül kíséri végig a korok Lacknerismeretét. Tény, hogy folyamatosan jelen volt műveivel és alapítványaival, ám ez a jelenlét nem nevezhető igazán markánsnak. A kutatás a 20. század közepén élénkült meg, és az 1970-es években éppen Kovács József László eredményei tették lehetővé, hogy megjelenhessen a Lacknermonográfia. (Az évtized végén a tényekből jól felkészült ifjúsági regényt is írt életéről Horváth Marietta.²⁴⁸⁽²⁴⁸⁾)

Most ez itt tehát a monográfia második kiadása. Mindenképpen jobban kezelhető azért, mert a jegyzetek a lapok alján olvashatók, a szerző tett az újabb kutatási eredményekre utaló kiegészítéseket, jobb a nyomdai munka és a jó ritmusban közölt képek minősége. Míg azonban az első kiadásban nem találtam ún. géphibát vagy elírást, itt feltűnt jó néhány. Ezek között a legmulatságosabb egy jegyzetben van: „Szenci ³²⁶Molnár Béla fordításáról Naplója, 428. jegyz.” (101. o. 60. jegyzet). Az elírás mégsem megfejthetetlen, nem kell hozzá az első kiadás segítsége: itt Molnár Albert *Béza* (*Bèze*) fordításáról van szó.

Kovács József László könyve elsősorban a szűkebb szakmának nagy nyeresége. Reméljük, több kézbe vehető példány lesz belőle a könyvtárakban és így a felsőoktatásban végre ki lehet adni kötelező olvasmánynak is.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 318 Soproni Könyvespolc / Hárs József: Bedécs Gyula (szerk.): Gyöngyszemek. Kultúrtörténeti értékek Nyugat-Pannóniában. – Perlen Westpannoniens. Kulturhistorische Werte. Szombathely, 2005.

Hárs József: Bedécs Gyula (szerk.): Gyöngyszemek. Kultúrtörténeti értékek Nyugat-Pannóniában. – Perlen Westpannoniens. Kulturhistorische Werte. Szombathely, 2005.

Az igényes kiállítású kötet párhuzamos magyar és német szövege az ajánlason és a bevezetésként közölt összefoglalón kívül négy szerző tanulmányát fogja egybe. Az utóbbiak közül az első három az 1999 óta létező Nyugat-Pannon Régió évezredeken át ívelő előzményeit tárgyalja, a művészetekre, azokon belül is elsősorban az építéstörténetre helyezvén a hangsúlyt. A negyedik a zenéről szól.

Vas megye és Burgenland vezetői (Markó Péter és Hans Niessl) a most már akadálytalan kapcsolatok és az identitástudat fontosságát emelik ki. „A táj, ahol élünk” fejezet szerzője, Ambrus Lajos, jól fogja össze mindazt, ami múltunkból fontos, határokon innen és túl – mert határvidék voltunk, hol erről, hol az ellenkező oldalról várva az ellent.

A régész Gömöri János „Amiről a kövek mesélnek – Római kori emlékhelyek a nyugat-pannóniai Borostyánkő út mentén” címen számol be egyik fő munkaterületéről. A római történet és mindennapi élet érzékletes leírásán túl nem mulasztja el annak közlését sem, hogy az építészeti és feliratos emlékek ma hol és hogyan láthatók; régészeti park kialakításával vagy múzeumban.

„A bélietes kapun túl. A romanika és a gótika világa” cím mögött tulajdonképpen a kereszténnyé lett magyarság első századainak templomépítészetét kell értenünk. Valter Ilona régész sorra veszi az egészükben vagy részleteikben fennmaradt egyházi épületeket, és pontos történeti és építészeti leírást ad róluk (a tőlünk nyugatabbra lévőkről sem feledkezve el). Néhány soros kitérőben megemlékezik a soproni középkori zsinagógákról is (81–82. o.).

„Várak a végeken” címmel folytatódik a történeti bemutatás. A magyar királyság nyugati határvidékéről Marossy Endre ír. Magyaróvár, Győr és Kőszeg, s természetesen Kismarton, Fraknó és

Németújvár szerepel a 17 település között, még Keszthely erődített kolostoráról is olvashatunk, de Sopron város erődítéséről sajnos nem.

Zsámbéky Mónika művészettörténész a „Barokk templomok és kastélyok” alcímű tanulmányában, amelynek élére a „Gyöngyszemek a határon” cím került, a katolikus és protestáns templomokon kívül kitér a köztéri szobrokra és egyéb kisebb emlékekre is, majd a hatalmas barokk kastélyokat (Kismarton, Eszterháza stb.) tárgyalja. A szerzők az egyes épületek sorsának kibontása folyamán eljutnak ugyan a máig, de a 327 barokk utáni stílusok előzmény nélküli új épületei nem kapnak helyet. Ennek okát egy rövid zárszóban meg lehetett volna világítani.

Az utolsó tanulmány Nagy Alpár tollából a „Zenei csillagok”. A téma szakembere Tinóditól a ma élő Takács Jenőig mutatja be régióink számos zenészét. A névsort könnyűszerrel bővíthette volna olyanokkal, akik a német és magyar zenét egyaránt művelték (szervezték), például a Zupančič család, vagy az Altdörfer családból apa és fia.

Hiányzik viszont a kultúrtörténetből a kétnyelvű irodalom. S akkor nem említettem a soproni német és magyar színházat, mint épületet és mint szerveződést egyaránt. Néhány további megjegyzés, annak leszögezésével, hogy dicsérendően kevés a sajtóhiba. Az oppidium nyilván oppidum (32. o.). Azért azt javítani kellett volna, hogy a „magyarfalvai” ma már szerencsére megint harkai (71. o.), Nádorfehérvár bizony Nándorfehérvár (101. o.), Hillebrandt nem jó, mert mindkét építész helyesen Hildebrandt (181. o.). A tartalomjegyzék német feléről lemaradt az „Ajánlás” németre fordítása (214. o.). Mollay Károly szerint a Szentlélek templomot (80. o.) nem a johanniták, hanem a súlyos büntetését ezzel megváltó városvezető, Turnhofer Tamás adományából építették 1421-ben. Sopron az 1440-es években kezdte használni – más hat királyi várossal együtt – a szabad jelzöt, nem 1647-ben (124. o.). Végül egyértelmű lett volna Thököly Katalin elé odaírni (173. o.), hogy Löwenburg a harmadik férje volt.

Mivel a két nyelv különbsége miatt az egyes részek nem egyforma hosszúak, nehéz azokat egymással összevetni, s a képek sem találják meg mindig a helyüket. S bár jó lenne, ugyanezért bajos lett volna név- és tárgymutatót készíteni.

Ezzel együtt a kiadvány igen tanulságos, hasznos és szükséges. Köszönet a szerkesztőnek, a szerzőknek és mindazoknak, akik körülötte bábáskodtak. De ne hagyjuk ki azt sem, hogy szinte mind a 137 fotó magas művészi fokú alkotás. És természetesen valamennyi színesen egészíti ki a szöveg megállapításait.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Munkatársaink

Munkatársaink

Domonkos Ottó ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Hárs József ny. statikus, 9400 Sopron, Deák tér 21–23.

Kelemen István történész-muzeológus, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Kiss Melinda művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.

Kovács József László ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8.

Molnár Antal történész ELTE Közép- és Kora- Újkori Magyar Történelmi Tanszék,
1364 Budapest, Pf. 107.

Molnár László ny. múzeumigazgató, 9400 Sopron, Fő tér 7.

Ötvös Péter egyetemi docens SZTE BTK Magyar Irodalomtörténelmi Tanszék,
6722 Szeged, Egyetem u. 2–6.

Tuza Csilla levéltáros Magyar Országos Levéltár, 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

Vinkler Bálint tanár, 1046 Budapest, Nádasdy u. 25.

2005. LIX. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / 328 INHALTSVERZEICHNIS

328 INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

NEUBEGINN DER ÖDENBURGER RUNDSCHAU VOR 50 JAHREN

Ottó Domonkos: 50 Jahre Ödenburger Rundschau III: Von den Naturwissenschaften zur
Bibliographie 235

DAS ZEITALTER VON KRISTÓF LACKNER UND SEINE ERBE

Bálint Vinkler: Das Verhältnis zwischen Gábor Bethlen und Ödenburg 242

József László Kovács: „Ihr seid das Licht der Stadt...“ (Angaben zur Geschichte des
„Foedus Studiosorum“ zwischen 1631 und 1674) 251

Melinda Kiss: Grabdenkmäler der Spätrenaissance und des Frühbarock in Ödenburg, 2.
Teil: Grabinschriften und Sozialgeschichte 265

István Kelemen: Die Schulverhältnisse der Ortschaften des Széplaker Dekanats in der
zweiten Hälfte der 1840-er Jahre 285

KLEINE MITTEILUNGEN

Csilla Tuza: Probleme und Möglichkeiten der Erforschung der frühneuzeitlichen
ungarischen Zunftgeschichte 306

ÖDENBURGER GESICHTE

László Molnár: Gedenken an Tamás Lobenwein 314

BÜCHERSCHAU

- Antal Molnár: László Mayer – György Tilcsik (Red.): Ein Leben im Archiv der königlichen Freistadt Kőszeg. Studien zum 60. Geburtstag von István Bariska. Szombathely, 2003. 318
- Péter Ötvös: József László Kovács: Kristóf Lackner und sein Zeitalter, 2. Auflage. Sopron, 2004. 323
- József Hárs: Gyula Bedécs (Red.): Perlen Westpannoniens. Kulturhistorische Werte. Szombathely, 2005. 326

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

* A cikkhez kapcsolódó illusztrációk a Soproni Szemle 1966-os évfolyama egyes számainak rovetfejei, amelyeket Sterbenz Károly készített.

2 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 10. (1956) 230–255.

3 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 10. (1956) 17–30.; SSz. 17. (1963) 300–312.

4 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 11. (1957) 141–143; SSz. 12. (1958) 155–161.

5 (Megjegyzés - Popup)

Varga Lajos – Mika Ferenc: A magyar Fertő halászata az utolsó 12 esztendő folyamán. SSz. 1. (1937) 24–44.; Varga Lajos: Hat év előtti osztrák vita a Fertő-tó sorsáról. SSz. 3. (1939) 121–136.

6 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 18. (1964) 382.

7 (Megjegyzés - Popup)

Pichler János: A Fertő-táj üdülővidékké alakítása és tudományos feltárása. SSz. 26. (1972) 99–115.; Lászlóffy Woldemár: A Fertő bibliográfiája. Bp., 1972; A XI. Soproni Műszaki Hetek környezetvédelmi előadásai (1973. október 12 – november 9.) Közzéteszi Gunda Mihály, Sopron, 1974. (A Soproni Szemle kiadványai, Új sorozat 7.)

8 (Megjegyzés - Popup)

Pichler János: A Fertő-táj tudományos kutatási terve. SSz. 35. (1981) 33–42., 129–141.; Garád Róbert: A Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (MTESZ) munkabizottságainak szerepe a Fertő magyar szakaszának hasznosításában (1957–1975) SSz. 31. (1977) 128–139.; Garád Róbert: A Fertő vitorláséletének múltjából (1957–1975) SSz. 35. (1981) 251–259.

9 (Megjegyzés - Popup)

Dóka Klára: A Rábaszabályozás kérdése 1786-ban. SSz. 30. (1976) 55–60. ; Uő: Adalékok a Rábaszabályozó Társulat történetéhez (1873–1948). SSz. 34. (1980) 17–28., 117–128.; Zádor Alfréd: A Hanság lecsapolásának története SSz. 36. (1982) 338–348.

10 (Megjegyzés - Popup)

Nagy László: A Fertő-táj hatása az emberi szervezetre. SSz. 41. (1987) 20–28.

11 (Megjegyzés - Popup)

Rácz Józsefné: Sopron város utcafásításairól SSz. 35. (1981) 67–71.

12 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 41. (1987) 2–19.

13 (Megjegyzés - Popup)

Jerem Erzsébet – Rudner Edina Zita: Vaskori környezet- és tájrekonstrukció botanikai, pollen-, és faszénleletek vizsgálata alapján. SSz. 56. (2002) 17–27.

14 (Megjegyzés - Popup)

Dávidházy István: 50 éves a Soproni Posztó- és Szőnyeggyár SSz. 13 (1959) 270–273.; Winkler Oszkár: A Soproni Épületasztalosárugyár 25 éve. SSz. 31. (1977) 200–212, 289–297.

15 (Megjegyzés - Popup)

Szabó Jenő: A Soproni Városszépítő Egyesület története (1864–1983). SSz. 37 (1983), 1–16., 97–132., 289–304., SSz. 38 (1984), 1–28.

16 (Megjegyzés - Popup)

Baumann József: A soproni gázmű története (1865–1978). SSz. 35 (1981), 1–32., 97–128., 193–217.

17 (Megjegyzés - Popup)

Csatkai Endre: A Soproni Múzeum tíz éve, 1945–1955. SSz. 9 (1955), 134–148.; Domonkos Ottó: „Múzeumi Hónap” Sopronban (1963–1972). SSz. 27 (1973), 74–83.

18 (Megjegyzés - Popup)

Gereben Béla: Sopron város idegenforgalma a felszabadulás 10 esztendejében. SSz. 9 (1955), 149–151.; Friedrich Károly: Soproni Krónika 1957–1958. SSz. 12 (1958) 269–276, 13 (1959) 281–287, 364–369.; Friedrich Károly: Művelődési események, 1959–1966. (éves jelentések) SSz. 1962–1968.

19 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Zoltán: A Soproni Levéltár harminc éve (1961–1991). SSz. 46 (1992), 106–125.

20 (Megjegyzés - Popup)

Hiller István: A Soproni Tudományos Ismeretterjesztő Társulat 1973. évi beszámolója SSz. 27 (1973), 86.

21 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 11 (1957) 335–352.

22 (Megjegyzés - Popup)

Hiller István: Húsz esztendő faipari szakirodalma. SSz. 20 (1966) 178–181.

23 (Megjegyzés - Popup)

Thier László: Heimler Károly irodalmi működése. SSz. 9 (1955) 160–161.

24 (Megjegyzés - Popup)

Környei Attila: Csatkai Endre irodalmi munkássága. SSz. 25 (1971) 66–75, 145–165.

25 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly irodalmi munkássága. SSz. 47 (1993) 403–422, kiegészítés az 1993–1997. évekről: SSz. 51 (1997) 192.

26 (Megjegyzés - Popup)

Bartha Dénes: Csapody István műveinek bibliográfiája. SSz. 56 (2002) 5–16; F. Bárczy Éva: Környei Attila irodalmi munkássága (1964–1999) SSz. 54 (2000) 217–223.

27 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1944. Függelék.

28 (Megjegyzés - Popup)

SSz. 1998. 3.

29 (Megjegyzés - Popup)

* A cikk korábbi változata előadásként elhangzott a soproni Széchenyi István Városi Könyvtárban a Soproni Tudós Társaság megalakulásának 400. évfordulóján, 2004 novemberében rendezett konferencián. A szerkesztőség köszönetét fejezi ki Horváth Csabának, a könyvtár igazgatójának, hogy az írást figyelmünkbe ajánlotta. *(A szerk.)*

30 (Megjegyzés - Popup)

Pach Zsigmond Pál, R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Magyarország története 1526–1686. I. Budapest, 1985, 812–840.

31 (Megjegyzés - Popup)

Nagy László: Adalékok Bethlen Gábor seregének dunántúli hadműveleteihez. Hadtörténelmi Közlemények 73 (1960), 72.

32 (Megjegyzés - Popup)

Szende Katalin: Sopron városának sérelmei az 1619–20-as országgyűlésen. SSz. 45 (1991), 242–248.

33 (Megjegyzés - Popup)

Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 141.

34 (Megjegyzés - Popup)

A város a Szent György napi közgyűlés első pontjában hozott erről határozatot. Póda Endre: Sopron

sz. kir. város monographiája. I. Sopron, 1890, 420–421.

35 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor szerint Sopron többek között ennek az intézkedésnek köszönheti mai rendezett levéltári gyűjteményét. Vö.: Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. I. köt. Sopron, 1917, 257.

36 (Megjegyzés - Popup)

Barcza József: Bethlen Gábor a református fejedelem. Budapest, 1987, 14.

37 (Megjegyzés - Popup)

Kovács József László: Irodalmi élet, polgári és főúri kultúra, udvari élet a XVI–XVII. században. In: Házi Jenő emlékkönyv. Szerk. Dominkovits Péter, Turbuly Éva. Sopron, 1993; Újabb kiadása: A szülőföld nem enged. Kovács József László válogatott irodalomtörténeti – helytörténeti írásai. Sopron, 2002, 70–81, itt: 72–73.

38 (Megjegyzés - Popup)

Bethlen vallási toleranciájáról lásd Barcza i. m. 157–209; Lackner eszmevilágáról lásd Kovács József László: Lackner Kristóf és kora, 2. kiadás. Sopron, 2004, 137–167.

39 (Megjegyzés - Popup)

Szenczi feltehetőleg jó viszonyt ápolt Lacknerral. 1614. október 26-iki naplóbejegyzésében ezt jegyzi fel: „Sopronba. Ebelletem Christof Lochnernél, Doctornal, Bodersdorfra mentünc.” Vö. Szabó András: Szenczi Molnár Albert naplója. Budapest, 2003. 92.

40 (Megjegyzés - Popup)

Idézi Barcza, i. m., 189.

41 (Megjegyzés - Popup)

A kassai reformátusok még a 20. században is neheztelve gondoltak vissza Bethlen döntésére. Vö. Szabó Lajos: Kálvinista krónika 1644–1944. Kassa, 1944, 12.

42 (Megjegyzés - Popup)

Supka Géza: Habsburg krónika (válogatás). [Budapest, 1986.], 180.

43 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Barcza, i. m. 189.

44 (Megjegyzés - Popup)

Lásd az 1620. évi közgyűlés 5. pontját (Póda, i. m., 426).

45 (Megjegyzés - Popup)

Kovács, Lackner Kristóf... i. m. 12.

46 (Megjegyzés - Popup)

A művelődéstörténeti szempontból is érdekes beiktatási beszédet közreadja Szende Katalin – Grill Tibor: Lackner Kristóf beszéde Huber Márk iskolafelügyelő beiktatására (1620). SSz. 45 (1991), 238.

47 (Megjegyzés - Popup)

Lásd a közgyűlési jegyzőkönyvek 1620-ra vonatkozó hatodik pontját, ahol még mindig panasz éri az iskolát (Póda, i. m., 421).

48 (Megjegyzés - Popup)

A javadalmi alapítványok körüli vitáról lásd Szende, Sopron városának sérelmei... i. m., 243–244.

49 (Megjegyzés - Popup)

A falu megszerzésének ötlete többek között 1606-ban is fölmerült (Bán, i. m., 145).

50 (Megjegyzés - Popup)

Barcza, i. m., 197.

51 (Megjegyzés - Popup)

Idézi: Makkai László: Bethlen Gábor emlékezete. Budapest, 1980, 98.

52 (Megjegyzés - Popup)

A Habsburg ház bukásával 1619–20-ban komolyan számoltak (Gonda Imre – Niederhauser Emil: A Habsburgok. Budapest, 1978², 78.).

53 (Megjegyzés - Popup)

Jó példa erre az akkori lengyel–litván nemesi köztársaság.

54 (Megjegyzés - Popup)

Az Ausztria felé irányuló szállítás nehézségeit kitűnően vázolja Harald Prickler: Zur Geschichte des burgenländisch-westungarischen Weinhandels in die Oberländer Böhmen, Mähren, Schlesien und Polen. Zeitschrift für Ostforschung 14 (1965), 495–529.

55 (Megjegyzés - Popup)

Különösen Pozsony jelentett problémát a fuvarozóknak, melyről részletesen ír Szende Katalin: Sopron és Pozsony kapcsolatai a késő középkorban. SSz. 46 (1992), 173–174.; Pickler, i. m.

56 (Megjegyzés - Popup)

Pickler, i. m.

57 (Megjegyzés - Popup)

A Debrecenben, 1619. szept. 12-én írott kiáltványból Sopron is őriz egy példányt: SVL. Lad. VI et F fasc. 6 num. 281.

58 (Megjegyzés - Popup)

Bethlen szemére vetette a városnak, hogy nem vették fel vele a diplomáciai kapcsolatot többszöri felszólítás ellenére sem. A tanács azt hozta fel védelmére, hogy a közelben tartózkodó császári katonaság miatt nem mert közeledni a fejedelemhez – derül ki a fejedelem november 28-án kelt városhoz írt leveléből.

59 (Megjegyzés - Popup)

Nagy László, i. m., 71–73.

60 (Megjegyzés - Popup)

Bethlen Gábor 1619. november 28-án Sopron város tanácsának írt levelének utóirata. Ld. Nagy Imre: Sopron múltja. Századok 17 (1883), 729–749.

61 (Megjegyzés - Popup)

A semlegesség látszatának fenntartása komoly erőfeszítéseket követelt Bethlen uralmának kezdetén, ennek fontosságát egyedül Lackner ismerte fel. Az ő érdeme, hogy a város nem veszítette el II. Ferdinánd bizalmát és nem esett megtorló akciók áldozatául Bethlen távozása után sem (Kovács, Lackner Kristóf ... i. m., 137–167).

62 (Megjegyzés - Popup)

Köntös János katolikus plébános levele. Közli Póda Endre: A soproni kath. „parochia” története. Sopron, 1873, 35–37.

63 (Megjegyzés - Popup)

U.o.

64 (Megjegyzés - Popup)

Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939, p. 149.

65 (Megjegyzés - Popup)

Az 1619–20-as Bethlen által összehívott pozsonyi országgyűlésen előadott soproni panaszlevél erre vonatkozó részét lásd: Szende, 1991: 246.

66 (Megjegyzés - Popup)

Erről látszik tanúskodni az a kelet nélküli utasítás a városnak, hogy a beneficiumok után adjon adót Bethlennek, különben más gondjára bízva azokat (Horváth Mihály: Magyar Regesták.. In: Magyar Történelmi Tár 9. 1862. p. 174.)

67 (Megjegyzés - Popup)

Vö. Kovács József László: „...in negotio erigendi Gymnasij....”. SSz. 48 (1994), 32–43. valamint In: A szülőföld nem enged. Sopron, 2002. 16–25. (A szöveg Grüll Tibor fordítása.)

68 (Megjegyzés - Popup)

Saját szöveghű átírás, vö. SVL, Lad. VI. et F fasc. VI. num. 284.

69 (Megjegyzés - Popup)

Payr György és Payr Mihály krónikája 1584–1700. In: SSz. 6. (1942), 15.

70 (Megjegyzés - Popup)

Pach Zsigmond, R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Magyarország története 1526–1686. I. Budapest, 1985, 814.

71 (Megjegyzés - Popup)

1620. április 25. Benda Kálmán (szerk.). Magyarország történeti kronológiája. II. Budapest, 1982. 449.

72 (Megjegyzés - Popup)

Az alsó-ausztriai rivális borkereskedő városokkal Sopron volt már vámunióban a történelem során, amikor élvezhette a nyugatra szállítás korlátlan szabadságából származó előnyöket (Prickler, 1965).

73 (Megjegyzés - Popup)

Tóth Krisztina (ELTE) fordítása latinból v.ö. SVL , Lad. VI. et F. fasc. VI. num. 269.

74 (Megjegyzés - Popup)

Kovács József László: Esterházy Miklós intő levele Sopron városához 1620-ból. SSz. 23 (1969), 373–375.

75 (Megjegyzés - Popup)

Saját fordítás, vö. Póda, i.m. 428. (1620/27)

76 (Megjegyzés - Popup)

Szilágyi Sándor: Gúnyirat Bethlen Gábor idejéből. Századok 1875. 393.

77 (Megjegyzés - Popup)

Tóth Krisztina (ELTE) fordítása latinból, vö. SVL Lad VI et F fasc. VI. num. 269.

78 (Megjegyzés - Popup)

Sopron szomszédságában Peresztég és Keresztúr. 1621. jan. 6-án pusztult el Csepreg. A császári zsoldosok bosszúhadjáratának mintegy 1200 ártatlan civil esett áldozatul, köztük Zvonarics Imre, a híres tudós és evangélikus esperes. Vö. Sági Ferenc: Csepreg feldúlása 1621-ben. In: Tanulmányok Csepreg történetéből, szerk. Dénes József. Csepreg, 1996. 149–181.

79 (Megjegyzés - Popup)

A békés meghódolásraól a császárhű, ámde evangélikus Kunigsberg Lajos báró, valamint Esterházy Miklós közvetített Sopron városa és II. Ferdinánd között. A városnak mégis több ezres zsoldosereg árnyékában kellett letennie a hódolati esküt (Payr, i. m., 270).

80 (Megjegyzés - Popup)

A legenda szerint Lackner személyes bátorsága mentette meg a várost a pusztulástól. Életét kockára téve egyedül, golyózáporban lovagolt Collalto generális táborába, a hadvezért pénzzel és borral fizette le, mire az megtiltotta katonáinak a dúlást (Payr, i. m., 271–272).

81 (Megjegyzés - Popup)

Míg az osztrák örökös tartományokból 1627-re minden lutheri tanító és pap kiűzetett, addig a közeli Sopronban zavartalanul jöhetett létre egy evangélikus gimnázium (Kovács, Irodalmi élet... i. m., 21–22).

82 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Evangélikus Levéltár, Gamauf: Dokumente III. 102

83 (Megjegyzés - Popup)

Conrad Barth, Oedenburgisches Rath-Haus. Ld. Szabó Károly – Hellebrant Árpád: Régi magyar könyvtár I–III. Bp., 1879–1898. (a továbbiakban RMK) III.4262/a, D ív

84 (Megjegyzés - Popup)

RMK II.1247 és RMK III.4262/a

85 (Megjegyzés - Popup)

A rendelet egy példánya megtalálható: Vas Megyei Levéltár Kőszegi Fióklevéltára, Acta Miscellanea. A kitiltó rendelet eredetileg 1625 tavaszán kelt.

86 (Megjegyzés - Popup)

OSzK. Kézirattára Quart. Germ. 285./ 17. kötet 180–181.

87 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok I–II. Budapest, 1982.

88 (Megjegyzés - Popup)

Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende. Red. von István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Szeged, 1994. /Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 18/1.– Burgenländische Forschungen. Sonderband XIV. (a továbbiakban: Lesestoffe)

89 (Megjegyzés - Popup)

Lesestoffe I. 84–87. és 293.

90 (Megjegyzés - Popup)

Hodoeporica. Exevnti urbe et agro Sempronensium... Christiano Seelmann, Lócse, 1661. RMK II. 969.

91 (Megjegyzés - Popup)

Daniel Klesch: Die Heilige Liebes-Zunft, Herrliche Pfingst-Bruederschafft, und Geistlich-Fruchtbringende Gesellschaft...Halle, 1676. RMK III. 2748.

92 (Megjegyzés - Popup)

Daniel Klesch: Mysterium pietatis (...) in einem Geistlichen Hochzeits-Räthsel Vorgetragen und aufgelöset, Eisenach, 1681. RMK III. 3101.

93 (Megjegyzés - Popup)

Matthias Lang: Geistliche Wasser-Quelle, Gesucht und gefunden von der Weiland Edlen ... Frauen Anna Paurneindin, Gebohner Krugschanckin ... Nach Anleitung der ersten Wort des 42. Psalms In dem Fürstl. Eggenbergischen Haus zu Oedenburg, Mit wenigen Worten angezeigt, und auf inständiges Begehren in Druck gegeben ... Regensburg, 1677. RMK III/2. 2835.

94 (Megjegyzés - Popup)

Dömötöri György: Honor Posthumus in Illustrissimi Quondam Comitis Domini, Domini Nicolai Serini. Tübingen, 1665. RMK I. 1007/b, RMK I. 1017/a, RMK III. 2219.

95 (Megjegyzés - Popup)

[Ferdinand] Dobner, Der Koeniglichen Frey-Stadt Oedenburg in Nieder-Ungarn Frey- Und Trauben-Schiessen, RMK.III. 4101. A szöveget és fordítását a VÁRhely 1998. évfolyamában adtam ki.

96 (Megjegyzés - Popup)

Újra közli: RMKT 6. 364.

97 (Megjegyzés - Popup)

Ld. fentebb a 8. jegyzetet.

98 (Megjegyzés - Popup)

Johannes Serpilius kalendáriumi jegyzeteit a fáradhatatlan Gamauf másolta le. Ez a kötet további tizenhárom kötet másolatgyűjteménnyel az Evangélikus Országos Levéltárba került. Mária Dorottyia főhercegnő vásárolta meg a Literáti Nemes Samu által Sopronból elhurcolt maradék kéziratos anyagból IV.e 13/11, 338.l.

99 (Megjegyzés - Popup)

Ld. fentebb, a 12. jegyzetet.

100 (Megjegyzés - Popup)

Ld. fentebb a 11. jegyzetet.

101 (Megjegyzés - Popup)

Utalás Sopron német nevére, Ödenburgra.

102 (Megjegyzés - Popup)

RMK III. 2835, b2

103 (Megjegyzés - Popup)

Daniel Klesch: Donorum Dei Bonorum sacer septenarius. Halle, 1676. RMK III. 2746 B ív

104 (Megjegyzés - Popup)

Ld. fent, 1. jegyzet. Rózsa György: Lackner Kristóf, a rézmetsző. SSz. 25 (1971), 194–208, 312–321. kritikai jegyzéke 56 emblémametszetet és rajzot sorol fel. Alapos jegyzékét minden bizonnyal ki kell egészíteni majd Barth: Oedenburgisches Rath-Haus emblematisches ábrázolásainak leírásával.

105 (Megjegyzés - Popup)

Lackner Kristóf: Coronae Hungariae emblematica descriptio, Lauingen, 1615. 86.

106 (Megjegyzés - Popup)

1998-ban a VÁRhely IV. évfolyamában adtam ki Dobner Ferdinánd Lövészünnep szövegét. Mint akkor is, most is megköszönöm Sarkady Sándor írónak, hogy segítette Dobner hatalmas német barokk mondatait a szöveg fordításában a magyar gondolkodáshoz közelebb hozni, Neki köszönöm az emblémák kis verseinek találó lefordítását is. Szende Katalinnak köszönöm, hogy a német és latin szövegek fordításának pontosságát ellenőrizte.

107 (Megjegyzés - Popup)

Talán egyszer lehetőség nyílik arra, hogy Barth: Oedenburgisches Rath–Haus és Dobner Ferdinánd: Emblematischer Trauben schiessen hasonló szövegét kétnyelvű kiadásban közzétegyük. Ez is azt igazolná, hogy a magyarországi emblematisches nem csupán egy vékony ág az európai emblematisches három évszázados nagy folyamában.

108 (Megjegyzés - Popup)

A szöveg elrendezése, illetve a kis- és nagybetűk használata az eredeti kézirat külalakját követi.

109 (Megjegyzés - Popup)

Gottlieb Gamauf megjegyzése.

110 (Megjegyzés - Popup)

Töredékes német nyelvű feljegyzés a Confoederatio borairól.

111 (Megjegyzés - Popup)

Kiss Melinda: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. SSz. 59 (2005) 185–206. (a továbbiakban: Kiss, Későreneszánsz)

112 (Megjegyzés - Popup)

Payr Sándor: A régi evangélikus temető Sopronban, Sopron, 1917. A továbbiakban: Payr, 1917.

113 (Megjegyzés - Popup)

A 17–18. században elterjedt evangélikus mozgalom, a pietizmus. Önmegtartóztató életvitelen alapuló vallásos filozófiai eszme, amely a merev hittételekhez való ragaszkodás helyett mély érzelmi alapokon nyugvó vallásosságot és felebaráti szeretet gyakorlását hirdeti. Payr Sándor: Magyar pietisták a XVIII. században.. In: Egyháztörténeti monográfiák. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványa. Bp., 1898.

114 (Megjegyzés - Popup)

Hanuy F.: Pázmány Péter levelei I. 438. Pázmány rendeletet kért Pozsony és Sopron ellen, hogy ezeket a lázító protestánsokat be ne fogadják és zárják ki polgáraik sorából. Közli: Payr Sándor: A Soproni Evangélikus Egyházközség története. Sopron, 1917. 285. (a továbbiakban: Payr, Egyháztört.)

115 (Megjegyzés - Popup)

Gamauf az anyakönyvekből összeállította ezen családok listáját. Payr, Egyháztört. 286, 387.

116 (Megjegyzés - Popup)

Varjú Elemér: A soproni Szent Mihály temető sírköveiről. Archaeologiai Értesítő 1898. 362. Házi Jenő: A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben. SSz. 19 (1965) 137. (a továbbiakban: Házi, 1965). Házi Jenő az 1686/7 évi adóreformra támaszkodó háztulajdonosi listájában a mai Templom u. 6. sz. „Graff von Welsisches haus”-ként szerepel, valószínűleg azonos a két név (Welz).

117 (Megjegyzés - Popup)

A család egyik jeles tagja, Justinian Ernst Baron von Welz a protestáns misszió úttörője volt, 1668-ban az akkori holland gyarmaton, Surinameban halt meg.

118 (Megjegyzés - Popup)

A sírkő képét ld. Kiss, Későreneszánsz 188., 2. kép.

119 (Megjegyzés - Popup)

„...Ihr Ruchbettlein v : gruft Christlicher / ordnung nach beigesetzt worden Ihres alters in 59/ Ihres Ehestadt im 34. v : ihres exily im XXX / Jahrs...”

120 (Megjegyzés - Popup)

:A sírkő képét ld. Kiss, Későreneszánsz 190., 3. kép.

121 (Megjegyzés - Popup)

A követek: Serpilius János, Preining és Metzener tanácsosok, Sowitsch Ábrahám, Katter János és Fohmann János Jakab közgyámok, a külső tanácsból Mausz Zakariás voltak. Payr, Egyháztört. 438.

122 (Megjegyzés - Popup)

A Templom utcai Schubert-ház udvarán deszkából összetákolt imaházban tarthatott Sowitsch Kristóf

és Barth Konrád istentiszteletet.

123 (Megjegyzés - Popup)

Payr, Egyháztört., 438., aki Ribini, Memorabilia II. 455. és Gamauf, Geschichte der evangelischen Kirche in Oedenburg. Kézirat, II. 361. adatait veszi át.

124 (Megjegyzés - Popup)

Payr szerint Sopron kiválasztásánál szerepet játszott az is, hogy az ellenreformációt vezető főpapok: Szelepcsényi, Széchényi, Pálffy és Kollonich majdnem mind maguk vagy pártfogoltjaik révén élveztek a soproni protestánsok jóvoltából beneficiumokat. Payr, Egyháztört. 441.

125 (Megjegyzés - Popup)

Sikabonyi Gálffy Ernő: A Gálffy család története. 1966. 113–114.

126 (Megjegyzés - Popup)

Kiss: Későreneszánsz, 196., 7. kép.

127 (Megjegyzés - Popup)

A felirat fordítása tanulmányom első részében olvasható: Kiss: Későreneszánsz, 195.

128 (Megjegyzés - Popup)

A sírkő képét ld. Kiss: Későreneszánsz, 194., 5. kép.

129 (Megjegyzés - Popup)

Kiss: Későreneszánsz, 197, 8. kép.

130 (Megjegyzés - Popup)

Ebeneck helyiségnévet nem tudtam beazonosítani (ausztriai hegycsúcs neve), Fronau Bajorországban, Oberfalz körzetében található település.

131 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Soproni polgárcsaládok, I–II. Bp. 1982. (A továbbiakban Házi + a polgárra vonatkozó irányítószám.)

132 (Megjegyzés - Popup)

Erről bővebben: Csorba Csaba: Tulajdonjegyek, mesterjegyek, polgári címerek a középkorban. In: A Herman Ottó Múzeum évkönyve XIII–XIV, Miskolc, 1975. 143–186.

133 (Megjegyzés - Popup)

Ld. Házi, 3265.

134 (Megjegyzés - Popup)

Ld. Házi, 4094. (Dunst György).

135 (Megjegyzés - Popup)

Házi, 7649. Tjk. 254.

136 (Megjegyzés - Popup)

Házi, 10281.

137 (Megjegyzés - Popup)

Hans Hauser városi csász: Házi, 6264. Payr, 1917. 23.

138 (Megjegyzés - Popup)

Házi, 354. Házi, 1965. 128. Pamer Györgynek az 1681-es országgyűlés idején született fia, mégpedig éppen akkor, amikor a menet az ablaka alatt elhaladt. Fiát I. Lipót után nevezte el, aki a keresztapaságot is elfogadta. A keresztelőn a király Serpilius Jánost kérte fel helyettesítésre. Címerén a pajzs talpán kettős halom, mindegyikén egy-egy pálmafa. A sisakdíszon halmon álló pálmafa, segédsisakdíszon nyitott kettősszárny látható.

139 (Megjegyzés - Popup)

Bővebben erről: Németh Sámuel: A soproni líceum tanulóinak külföldi tanulmányai 1680–1782-ig. SSz. 9 (1955) 99–117.; Szála Erzsébet: Sopron tudomány- és technikatörténetéből. Sopron, 1997.

140 (Megjegyzés - Popup)

Payr, Egyháztört., 427–428.

141 (Megjegyzés - Popup)

Házi, 3689.; Házi, 1965. 134. Az 1944/5-ös bombázások folytán a ház összeomlott, akkori jelzése Orsolya tér 1. volt. A Dobnercímer három síremléken látható: négyelt pajzs; az 1. és 4. mezőben sziklán ágaskodó, befelé forduló kutya, jobb mellső lábával holdsarlót tart; a 2. és 3. mezőben halmon befelé forduló, egy lábon álló, a másikat meg felemelő gólya, fejénél kétoldalt egy-egy csillag. Sisakdíz: egyenes kardra tűzött, nyolcsugarú naparc. Segédsisakdíz: kétoldalt kinövő, kétlevelű szár három tűzikeszerű virággal.

142 (Megjegyzés - Popup)

A sírkő képét ld. Kiss: Későreneszánsz, 199., 9. kép.

143 (Megjegyzés - Popup)

Házi, 3691. Házi, 1965. 133.

144 (Megjegyzés - Popup)

Házi, 8236. Címere: négyelt pajzs, az 1. és 4. mezőben sziklacsúcs; a 2. és 3. mezőben egy-egy balharánt pólya 3-3 liliommal. Sisakdíz: kinövő sziklacsúcs. Segédsisakdíz: nyitott kettősszárny, a jobb szárnyon balharánt, a bal szárnyon jobbharánt pólya 3-3 liliommal.

145 (Megjegyzés - Popup)

Házi, 10280. Payr, Egyháztört., 496, 498.

146 (Megjegyzés - Popup)

A sírkő képét ld. Kiss: Későreneszánsz, 202., 11. kép.

147 (Megjegyzés - Popup)

Payr, 1917. 20–21.; Payr, Egyháztört. 360.

148 (Megjegyzés - Popup)

Házi, 5640.; Payr, 1917. 17-18.

149 (Megjegyzés - Popup)

Házi 8690.; Payr, 1917. 21–22.

150 (Megjegyzés - Popup)

A sírkő képét ld. Kiss: Későreneszánsz, 205., 12. kép.

151 (Megjegyzés - Popup)

* A síremlékek feliratait Csipkés Kálmánnak a Soproni Múzeumban őrzött kézírata alapján közöljük. A feliratokat eredetileg Bünker Raynald és Rách Ferenc betűzte ki. Olvasatuk forrásértékét növeli, hogy több helyen mára már nem olvashatók ki olyan részletek, amelyek a 20. század elején még láthatók voltak. Az átírás betűhíven követi az eredeti feliratokat, a rövidítések feloldása nélkül.

152 (Megjegyzés - Popup)

Iskolai Levéltár – Schularchiv. Szerkesztette – Herausgegeben: Horváth Richárd. Győr, 2003.

153 (Megjegyzés - Popup)

Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag), 13. tétel. Szerződések. LXIX. doboz. Ebergóc, Endréd, Fertőszentmiklós és Szerdahely és Petőháza, Hegykő, Hidegség, Homok, Kövesd, Lozs, Nagycenk és Kiscenk, Peresztég, Pinnye, Röjtök és Muzsaj, Sarród, Süttör, Szécseny, Széplak, Szergény és Agyagos.

154 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 8. tétel. Iskolai jelentések. XLI. doboz. Boz. XLIII. doboz. Ebergóc, Endréd, Eszterháza. XLIV. doboz. Fertőszentmiklós. XLV. doboz. Hegykő, Hidegség, Homok. XLVIII. doboz. Kövesd. L. doboz. Lozs, Nagycenk. LI. doboz. Peresztég. LII. doboz. Pinnye. LIII. doboz. Röjtök. LIV. doboz. Sarród. LV. doboz. Süttör. LVII. doboz. Széplak, Szergény. LVIII. doboz. Szécseny. 26. tétel. Rendezéskor fellelt iratok II. – Tanítói, tanulói és egyéb iskolai összeírások, jelentések. CXI. doboz. Boz, Csapod, Ebergóc, Endréd, Eszterháza, Fertőszentmiklós, Hegykő, Hidegség, Homok. CXII. doboz. Kövesd, Lozs, Nagycenk, Peresztég. CXIII. doboz. Pinnye, Röjtök, Sarród, Süttör, Szécseny, Széplak, Szergény.

155 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 16. tétel. Tanítói jövedelmek összeírása 1848. LXX. doboz. Boz. LXXI. Ebergóc, Endréd,

Fertőszentmiklós és Szerdahely, Hegykő, Hidegség, Homok, Kövesd, Lozs. LXXII. doboz. Nagycenk és Kiscenk, Peresztég, Pinnye, Sarród, Süttör, Szécseny, Széplak, Szergény és Agyagos.

156 (Megjegyzés - Popup)

Országos Széchényi Könyvtár, Magyarország elemi tanodáinak szabályai.

157 (Megjegyzés - Popup)

Rendelet 2. §.

158 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 9. §.

159 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 72-74. §§.

160 (Megjegyzés - Popup)

A Rendelet 15. § szerint: „Ha valamely helységben a fi és leány tanulók száma összesen százat fölülhalad, kivált ha azon fölül a helyzeti körülmények ugyan azon egy tanodábai járást nehezítik, alkalmas helyen, tehetség és szükséghez képest, még egy vagy több tanoda állíttathatik [...]”.

161 (Megjegyzés - Popup)

Épült 1830-ban. Magyar Országos Levéltár, Széchényi család, P 623. II. kötet 9. sz. 123. H. Ecclesiastica Hegyköiensis

162 (Megjegyzés - Popup)

Épült 1842-ben. A röjtöki 1841-ben. Évi jelentés a sopronmegyei iskolatanács 1873-ik évi működéséről s a tankerületbeli népoktatásügy állapotáról. Sopron, 1874. 14. p.

163 (Megjegyzés - Popup)

A tanítói lak ugyanakkor „szük és düledékeny, s minél előbbi építést igényel”.

164 (Megjegyzés - Popup)

Épült 1827-ben. Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Egyházmegyei Hatóság iratai. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek [Canonicae Visitationes], 38. kötet. 1832.

165 (Megjegyzés - Popup)

Rendelet, 76-78. §§.

166 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 36. §.

167 (Megjegyzés - Popup)

Átallános Fölügyelői Értésítvény a Széplaki egyházkerületi alsó elemi romai katolikus Tanodák

1845/6-dik évi állapotáról. Készült: 1847. február 11-én. Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag), 26. tétel. Rendezéskor fellelt iratok II. – Tanítói, tanulói és egyéb iskolai összeírások, jelentések. CXIII. doboz. Széplak

168 (Megjegyzés - Popup)

Átallános Fölügyelői Értesítvény a Széplaki egyházkerületi rom. kat: alsó elemi tanodák 1846/7-dik évi állapotáról. Készült: 1847. július 31-én. Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag), 8. tétel. Iskolai jelentések. LVII. doboz. Széplak.

169 (Megjegyzés - Popup)

Rendelet, 21. § d) és 22. § d).

170 (Megjegyzés - Popup)

A reformkori elmagyarosító törekvések e két település vonatkozásában egyébként már korábban is jelentkeztek. Juranics Antal győri püspök (1825–37) – akit a szlávok egyszerűen csak „horvátfaló”-nak neveztek – az 1832. évi Canonica Visitationban elrendelte Prikoszovich Mátyás hidegségi plébánosnak, hogy ne csak horvátul, hanem mind Hidegségen, mind a homoki filiában minden vasár- és ünnepnapon felváltva, horvátul és magyarul történjék az istentisztelet, beleértve az ének és az ima nyelvét is. Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Egyházmegyei Hatóság iratai. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek [Canonicae Visitationes], 38. kötet. 1832.

171 (Megjegyzés - Popup)

Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag), 5. tétel. Fölügyelői iratok. XX. Doboz. Széplak. Kivonat a vármegyei közgyűlés jegyzőkönyvéből.

172 (Megjegyzés - Popup)

Ezt a három tantárgyat az egyházi tanító (a plébános vagy segédje) tanította.

173 (Megjegyzés - Popup)

Idézet a kövesdi 1846/47. tanévi jelentés alapján. A Rendelet 38. § a napi óraszámot a következőképp szabályozta: minden hétköznap reggel 3, délután 2 óra „az Isteni szolgálaton” kívül.

174 (Megjegyzés - Popup)

Átallános Fölügyelői Értesítvény a Széplaki egyházkerületi alsó elemi romai katolikus Tanodák 1845/6-dik évi állapotáról. Készült: 1847. február 11-én. Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag), 26. tétel. Rendezéskor fellelt iratok II. – Tanítói, tanulói és egyéb iskolai összeírások, jelentések. CXIII. doboz. Széplak

175 (Megjegyzés - Popup)

Átallános Fölügyelői Értesítvény a Széplaki egyházkerületi rom. kat: alsó elemi tanodák 1846/7-dik évi állapotáról. Készült: 1847. július 31-én. Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Iskolai Levéltár, I. sorozat (Régi iskolai anyag), 8. tétel. Iskolai jelentések. LVII. doboz. Széplak.

176 (Megjegyzés - Popup)

Az idézet a hegykői jelentésből, 1846/47.

177 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 61. §.

178 (Megjegyzés - Popup)

Rendelet, 18. §.

179 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 64. §.

180 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 52. §.

181 (Megjegyzés - Popup)

Uo. 53. §.

182 (Megjegyzés - Popup)

Az Iskolai jelentések alapján. A nyelvtudásra vonatkozó adatok nem mindig egyértelműek.

183 (Megjegyzés - Popup)

Rendelet, 64. §.

184 (Megjegyzés - Popup)

Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Egyházmegyei Hatóság iratai. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek [Canonicae Visitationes], 38. kötet. 1832.

185 (Megjegyzés - Popup)

Kivéve az éneklőit: Szergény és Agyagos, Csapod, Endréd, Fertőszentmiklós, Kövesd, Peresztég, Süttör, Szécseny.

186 (Megjegyzés - Popup)

Május 16.

187 (Megjegyzés - Popup)

Augusztus 7.

188 (Megjegyzés - Popup)

Az alapítványról: Egyházmegyei Levéltár – Győr. A győri püspökség levéltára. Egyházmegyei Hatóság iratai. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek [Canonicae Visitationes], 39. cím. 1873. Széplaki kerület,

Fertőszentmiklós.

189 (Megjegyzés - Popup)

Tájékoztatásul az 1848. és az 1846. évi árakról: 1 mérő rozs: 1 forint 20 krajcár (1846-ban 1 ft.), 1 mérő búza: 1 ft. 40 kr. (1846-ban: 1 ft. 30 kr.), 1 akó bor: 2 ft. – 2 ft. 48 kr. (Lozson 4 ft., 1846-ban 2 ft.), 1 szekér széna: 4-5 ft., 1 kenyér: 12 ft., 1 öl fa: 4 ft., 1 font só és 1 font hús: 4 kr., 1 font gyertya: 16 kr. 100 kéve nád Széplakon: 1 ft. 24 kr. (1846-ban 2 ft.), Bozon 20 kéve: 24 kr.

1 pozsonyi mérő = 66,5 liter; fertály = negyed; 1 pint = 2 icce; 1 öl = 1, 89 méter (mint hosszmérték), 2,8-3,4 m³ (mint a fa térfogatmértéke); 1 bécsi font = 0,56 kg.

190 (Megjegyzés - Popup)

A süttőri tanító hivatalához az eszterházi elemi tanoda is hozzátartozott, és várkapolnai szolgálatot is ellátott. A tanoda után évi 30 forintot, fűtésre 4 öl fát, a kapolnai szolgálatokért 4 mérő búzát, 8 mérő rozst és 4 öl fát kapott. A tanodába járó gyerekek havonta 30 krajcárt fizettek neki.

191 (Megjegyzés - Popup)

Egésztelkesnek számított itt a 4/8-os, és 3/8-os telkes, féltelkesnek a 2/8-os és a 3/16-os telkes.

192 (Megjegyzés - Popup)

Egésztelkesnek számított itt a 6/8-os és a 7/8-os telkes, féltelkesnek a 3/8-os a 3,5/8-os és a 4/8-os telkes.

193 (Megjegyzés - Popup)

5 öl tűzifát az iskola fűtésére, 1 ölet pedig ostyasütés fejében kapott 1848-ban.

194 (Megjegyzés - Popup)

1848-as adat.

195 (Megjegyzés - Popup)

Április 24.

196 (Megjegyzés - Popup)

Szeptember 29.

197 (Megjegyzés - Popup)

1848-ban 1 kaszás rétet 1 holdnak (800 négyszögöles) számítottak.

198 (Megjegyzés - Popup)

Az 1848-as összeírás szerint ez 1/2 hold.

199 (Megjegyzés - Popup)

1848-ban már csak 3 hold.

200 (Megjegyzés - Popup)

Az 1848-as összeírás szerint ez 3/4 hold.

201 (Megjegyzés - Popup)

Az 1848-as összeírás szerint ez 3 hold.

202 (Megjegyzés - Popup)

Az 1848-as összeírás alapján.

203 (Megjegyzés - Popup)

1 1/8 hold.

204 (Megjegyzés - Popup)

2 1/4 hold.

205 (Megjegyzés - Popup)

Az 1848-as összeírás szerint ez 9 hold

206 (Megjegyzés - Popup)

Az 1848-as összeírás szerint ez 8 hold.

207 (Megjegyzés - Popup)

Az 1848-as összeírás szerint összesen 16 szántóföld és 3/4 hold szőlő tartozott az iskolaházhoz.

208 (Megjegyzés - Popup)

Peresztegen, Kövesden és Nagycenken azt írták elő, hogy az őszi vetés alá eső földeket háromszor, a tavaszi alá valókat pedig egyszer kell megszántani.

209 (Megjegyzés - Popup)

1836. évi VI. tc. 3. §. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5151>.

210 (Megjegyzés - Popup)

Rendelet, 63. §.

211 (Megjegyzés - Popup)

A dőlttel szedett évszám azt jelenti, hogy azon évből van írásos említés a tanító működéséről. Ez nem zárja ki, hogy esetleg a megelőző illetve következő év(ek)ben is betöltötte ezt az állást.

212 (Megjegyzés - Popup)

Elég, ha a régebbi művek közül Szádeczky Lajos nevét említjük, aki nem is a céhekről vallott, ma már elavultnak tekinthető nézetei miatt fontos még ma is, hanem elsősorban páratlan forráskiadási munkája

miatt (Szádeczky-Kardoss Lajos: A céhek történetéről Magyarországon. Bp., 1889., és Uő.: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Bp., 1913., I–II. Okmánytárral), az újabb munkálatokra nézve pedig a teljesség igénye nélkül feltétlenül megemlítendő Bácskai Vera, Dóka Klára, Domonkos Ottó, Eperjessy Géza, Nagybákay Péter neve. Az igen bőséges céhtörténeti irodalomra nézve ld.: Domonkos Ottó – Nagybákay Péter: Magyarország kézművesipartörténetének válogatott bibliográfiája, Bp., 1992., az elérhető forrásokra pedig Éri István – Nagy Lajos – Nagybákay Péter szerk.: A magyarországi céhes kézművesipar forrásanyagának katasztere I–II. Bp., 1975–1976.

213 (Megjegyzés - Popup)

Szücs Jenő: Kézművesség a XV. századi Magyarországon, Bp., 1955., 15.

214 (Megjegyzés - Popup)

Szücs Jenő fentiekben említett példaértékű, s máig irányadó munkája mellett gazdaságtörténeti szempontokat figyelembe vevő céhekkel foglalkozó munkaként említhetjük még Bácskai Vera: Magyar mezővárosok a XV. században, Bp., 1965. és Eperjessy Géza: Mezővárosi és falusi céhek a Dunántúlon és az Alföldön 1686–1848., Bp., 1967. c. monográfiáját. A 16–17. századból fennmaradt céhlevelek válogatott forráskiadására ld. Tuza Csilla – Vissi Zsuzsanna: Az Mester Emberek jó rendtartása, Bp., 2000., Vissi Zsuzsanna: Az mester Emberek jó rendtartása, Bp., 2004., valamint céhtörténetre H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon (A felső-magyarországi városszövetség), Bp., 2004. céhekről szóló fejezetét. Szakály Ferenc, Rúzsás Lajos és Hegyi Klára a hódoltságbeli céhek életének mozzanatait tárta fel tanulmányaiban: Hegyi Klára: Török iparosok a hódoltságban. In: V. Kézművesipartörténeti Szimpózium Veszprém, 1984. november 20–21., Veszprém, 1985. 32–44. és Szakály Ferenc: Magyar kézművesség a 16. századi hódoltsági mezővárosokban, uo. 7–31., valamint Rúzsás Lajos: Die Entwicklung der Marktflecken Transdanubiens unter der Türkenherrschaft im 17. Jahrhundert. In: Othmar Pickl, Hrsg.: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege, Graz, 1971., 221–234.

215 (Megjegyzés - Popup)

A Kancellária levéltárában megmaradt néhány tucat eredeti céhlevelet ma a Magyar Országos Levéltárban őrzik az A 72 Privilegia coehalia abolita et preces pro articulis coehalibus jelzetű fondban, a többi levéltár közül külön kiemelendő a Soproni Levéltár gazdag céhtörténeti anyaga.

216 (Megjegyzés - Popup)

Szádeczky művének hatását egyetlen, sokatmondó példával jelezném: hivatkozik Mária Terézia 1761-es céhrendeletére, s ezt a hivatkozást minden későbbi szakmunka átveszi. Ugyanakkor nyilvánvalóvá vált számomra a szakirodalom olvasásakor, hogy senki nem kereste a levéltárban az eredeti céhrendeletet és nem vizsgálta meg annak szövegét. A rendelet másolata megtalálható Magyar Országos Levéltár – Helytartótanácsi levéltár (MOL) – Acta mechanica (C 25) Idealia No. 3.

217 (Megjegyzés - Popup)

Lederer Emma: A legrégebb magyar iparososztály kialakulása – Századok, 1928. 412–528., 633–645.

218 (Megjegyzés - Popup)

Bácskai Vera: A „céhmítosz” a várostörténetben – Kézművesipartörténeti Szimpózium 1972. IX. 28–30., Veszprém, 1972. 15–19. Előadásában Bácskai Vera rámutat arra, hogy a céheket addig csupán belső szervezetüket tekintve vizsgálták, a gazdaságban betöltött szerepükkel senki nem foglalkozott

behatóan.

219 (Megjegyzés - Popup)

Az említett monográfiákat ld. fentebb. A céhek tárgyi emlékeinek, néprajzi, ipartörténeti kézművesipartörténeti, művészettörténeti vonatkozásainak, vallási és egyéb szimbólumainak, stb. feldolgozásában mindenképpen meg kell említeni a jelenleg is fennálló Kézművesipartörténeti Egyesület működését, a teljesség igénye nélkül főleg Domonkos Ottó, Dóka Klára, Bácskai Vera, Nagybákay Péter munkáit. Az egyesület kezdeményezésére indították útjára az Ipartörténeti Könyvtár c. sorozatot a múlt század elején kiadásra kerülő Iparosok Olvasótára mintájára, s ennek első köteteként Domonkos Ottó: A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV–XIX. században, Bp. 2002. c. munkáját jelentették meg.

220 (Megjegyzés - Popup)

Ennek legjobb példája Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdaságpolitikája Magyarországon Mária Terézia korában – Bp. 1922. c. munkája, melyben Eckhart önmagának ellentmondva elismeri ugyan, hogy a bécsi gazdaságpolitika irányítóit mindvégig az összbirodalmi szemlélet vezérelte, ugyanakkor művén mégis végigvonul alap gondolatként a Habsburg-birodalom által iparilag szándékosan elnyomott, kizsákmányolt, szegény ország képe. Sajnos ez a szemléletmód a mai napig alig néhány történész felfogásában változott, s mindmáig meghatározó maradt. Heckenast Gusztáv az elsők között hívta fel erre a figyelmet egy műhelyvitában: Heckenast Gusztáv: A Habsburgok gazdaságpolitikája a 17–18. században, Bp. 1991. Előadások a Történettudományi Intézetben 17.

221 (Megjegyzés - Popup)

Szakály Ferenc: Zur Kontinuitätsfrage der Wirtschaftsstruktur in den ungarischen Marktflecken unter der Türkenherrschaft – Pickl, Ottmar Hrsg.: Die wirtschaftlichen Auswirkungen der Türkenkriege, Graz, 1971., 235–272., valamint Rúzsás: *i. m.*

222 (Megjegyzés - Popup)

MOL – Kancelláriai Levéltár – Királyi könyvek (A 57) 9. kötet 834. – A jászberényi céhek II. Ferdinándtól kapott kiváltságait erősíti meg III. Ferdinánd 1646-ban.

MOL A 57 10. kötet – Confirmatio articulorum Contubernij Smigmatorum oppidj Nagy Kallo 1650

MOL A 57 17. kötet 105–108. – Concessio Articulorum pro Sutoribus Districtus Jauriensis Turcis Tributarys 1681

Érdemes pl. megemlíteni a szatmári szabó céh (MOL A 57 – 9. kötet 319–326.) 1640-ben III. Ferdinánd király által megerősített céhlevelét is, ahol a török területekre való kapcsolatra utal az is, hogy az országban általánosan elterjedt (igaz különböző hosszúságú) sing mértékegység mellett használták a türet (róf) mértéket is, mely bizonyosan török hossz mérték volt, pontos mérete máig ismeretlen, s a szakirodalom a magyar térfélen történő használatát sem tartotta eddig valószínűnek (erre nézve ld.: Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874, Bp., 1990.)

223 (Megjegyzés - Popup)

Céhlevelek forráskiadására ld. Bruckner Győző: A késmárki céhek jog- és művelődéstörténeti jelentősége, Miskolc, 1949. (okmánytárral, Szádeczky: Iparfejlődés... (2. kötete okmánytár), Tuza–Vissi: *i. m.*, Vissi: *i. m.* Bruckner és Szádeczky munkája középkori céhleveleket is közöl, míg a harmadik munka 16–17. századi céhleveleket (ezeknél is történik hivatkozás korábbi, a középkorban

nyert, de elveszett kiváltságlevélre). A 18. század forrásgazdag időszakára vonatkozóan csak a Magyar Országos Levéltár Helytartótanács Levéltára több ezer céhlevél másolatot őriz.

224 (Megjegyzés - Popup)

Így pl. az 1659. évi 71. törvénycikk a vármegyék hatáskörébe utalja a céhes árucikkek árának meghatározását.

225 (Megjegyzés - Popup)

Flórián Mária (szerk.): Csapók, gubások és szűrszabók, süvegesek és kalaposok árszabásai (1597–1821) Bp., 1995.; Csukás Györgyi, H. (szerk.): Építőiparosok, famunkák, építőanyagok, asztalosok és esztergályosok árszabásai (1626–1820) Bp., 1996.; Flórián Mária (szerk.): Szűcsök és kesztyűsök árszabásai (1597–1821) Bp., 1997.; Flórián Mária (szerk.): Váltó és vásármíves magyar szabók, német szabók és zubbonyosok árszabásai (1626–1820) Bp., 1998.; Flórián Mária (szerk.): Tímárok, kordovánosok és irhások, bocskorosok, magyar és német vargák, csizmadiák és kapcakötők árszabásai (1597–1821) Bp., 1999.; Csukás Györgyi, H. (szerk.): Vasárosok, kovácsok, kerékgyártók, kaskötők árszabásai (1626–1821), Bp. 2004.

226 (Megjegyzés - Popup)

Kassa városra vonatkozóan a céhek igazságszolgáltatásával is foglalkozik Németh István említett munkája, példája követendő lenne.

227 (Megjegyzés - Popup)

H. Németh István: i. m., valamint a Kassa környékbeli mezővárosoknak az anyacéh függésébe vonásáról Uő.: A szabad királyi városok mezővárosi politikája a 17. században. A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára Bp., 2000. 229–243.

228 (Megjegyzés - Popup)

Domonkos Ottó: A főcéhek vonzaskörzetei – V. Kézművesipartörténeti Szimpóziium Veszprém, 1984. nov. 20–21., Veszprém, 1985., 191–216.

229 (Megjegyzés - Popup)

Az Einrichtungswerk-nek általam használt szöveget függelékben közli: Theodor Mayer: Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit. Wien – Leipzig, 1911. Az Einrichtungswerk német iparos betelepülőkkel, az ipari monopóliumok felszámolásával, a kontárok kizárásának megszüntetésével, a kiadások csökkentésével próbálja többek között az iparfejlesztést elősegíteni.

230 (Megjegyzés - Popup)

I. Lipótnak a bécsi céhek letörésére irányuló kísérleteire: Heinz Zatschek: Handwerk, Stadt und Landesfürst – Jahrbuch des Vereins für Geschichte der Stadt Wien 10. (1952/53) 138–200., összehasonlításban a magyar és cseh céhesedéssel e korszakban: Spiesz, Anton: Das Zunftwesen des Königreichs Ungarn und sein Platz im gesamteuropäischen Zunftwesen – Internationales Handwerkliches Symposium Veszprém, 20–24.11.1978., Veszprém, 1979, 293–307., legújabbán a 17. század végi, 18. század eleji osztrák céhpolitikára és az 1731-es birodalmi céhreformra: Kristina Winzen: Handwerk – Städte – Reich, Stuttgart, 2002. Az osztrák tartományok iparosodásának és a manufaktúrák kiépítésének kezdeteire, majd fejlődésére ld. Gustav Otruba: Österreichische

Fabriksprivilegien vom 16. bis ins 18. Jahrhundert, Wien–Köln–Graz, 1981. (okmánytárral).

231 (Megjegyzés - Popup)

Ezzel csak Heckenast Gusztáv foglalkozott eddig: Heckenast Gusztáv: A merkantilizmus és Rákóczi gazdaságpolitikája. Európa és a Rákóczi-szabadságharc, Bp. 1980. 189–193.

232 (Megjegyzés - Popup)

A korszak legnagyobb hatású gazdasági gondolkodója a 17. sz. végén élt Philipp Wilhelm von Hörnigk, fő művében kidolgozta az osztrák birodalom merkantilista gazdaságpolitikán alapuló fejlesztési tervét. Ezt a munkát az egész 18. századon át alapműnek tekintették. (Gustav Otruba: Philipp Wilhelm von Hörnigk: Österreich über alles wann es nur will, Wien, 1964.)

233 (Megjegyzés - Popup)

A 30-as évek céhszabályozására Csehország és Ausztria vonatkozásában: Karl Pøibram: Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik von 1740 bis 1860. Leipzig, 1907, valamint Kristina Winzen,; i. m.; magyar vonatkozásban foglalkozik vele: Nagy István: A kézművesipar fejlődése és a céhszabályozás reformja Pesten a XVIII. században 1690–1780., Tanulmányok Budapest Múltjából, 1966. és Dóka Klára: Die späten Zunftorganisationen des mitteleuropäischen Gewerbes und die Übergangsperiode in die Manufaktur bzw. in das kapitalistische Unternehmen – Internationales Handwerkgeschichtliches Symposium Veszprém 20–24.11.1978, Veszprém, 1979. 146–157.

234 (Megjegyzés - Popup)

MOL – Helytartótanácsi Levéltár – Acta oeconomica (C 35) – Idealia és MOL – Helytartótanácsi Levéltár Miscellanea (C 42) – Idealia miscellanea No. 1–101.

235 (Megjegyzés - Popup)

Ld. Pøibram: i. m.; Mária Terézia céhrendeletének előkészítése: MOL – Kancelláriai levéltár – Conceptus expeditionum (A 35) 1761. február No. 74.

236 (Megjegyzés - Popup)

A 18. század demográfiai viszonyainak, a betelepítéseknek és a mezőgazdasági termelés egyoldalúvá válásának okairól kiváló összefoglalást ad Wellmann Imre a 10 kötetes Magyarország történetben (Magyarország története 1686–1790. IV/1. Szerk.: Pach Zsigmond Pál, Budapest, 1989. 25–80.)

237 (Megjegyzés - Popup)

A felmérés kiterjed az iparosodottság mértékére, a céhes állapotokra, s arra, hogy hol, milyen iparágak fejlesztésére van igény és lehetőség. (MOL – Helytartótanácsi levéltár – Fasciculi: Mensium litterae (C 20) 1726. és 1736. évek. Az 1726-os megyei jelentéseket röviden feldolgozza: Heckenast Gusztáv: Magyarország ipara 1726-ban. Történelmi Szemle, 1971. 320–329.)

238 (Megjegyzés - Popup)

A Kancellária levéltára őriz egy országos iparosösszeírást az 1774 körüli évekből, ennek adatai egyáltalán nincsenek még feldolgozva.

239 (Megjegyzés - Popup)

A legkiválóbb példa erre Szekrényessy Pál pesti kalapos esete, aki soha nem volt céhtag, s nem is akart az lenni. Többször kéri a városi tanácsot, hogy önálló kalaposüzletet nyithasson, számításai szerint vevőköre nem ártana a céheknek, de az elszegényedő céhek saját szűkös piacukra és alacsony megélhetésükre hivatkozva kérvényekkel bombázzák a tanácsot, hogy utasítsa el Szekrényessy kérését. (Szekrényessy Attila: A Szekrényessy család története. Kézirat.)

240 (Megjegyzés - Popup)

MOL – Helytartótanácsi levéltár – Benigna mandata (C 13) 1730. május 19.

241 (Megjegyzés - Popup)

Ehelyütt jegyezném meg azt is, habár Eckhart többször említett munkájával teljes egészében nem lehet egyetérteni, de a munka erényei közé kell sorolni mindenképpen a lábjegyzetekben fellelhető forrásközléseket. Olyan dokumentumokat is közöl a Staatsrat és a Hoffinanz anyagából, melyeknek eredetije azóta már sajnos elpusztult.

242 (Megjegyzés - Popup)

Az eddigi legteljesebb feldolgozás: Sonja Jordan: Die kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18. Jahrhundert, München, 1967.

243 (Megjegyzés - Popup)

A kolozsvári céhekre ld.: Jeney-Tóth Annamária, Míves emberek a kincses Kolozsvárott. Iparostársadalom a 17. századi Kolozsváron. Kolozsvár, 2004, Erdélyi Tudományos Füzetek 247.

244 (Megjegyzés - Popup)

Kovács József László: Lackner Kristóf és kora (1571–1631), Sopron, 1972. (A Soproni Szemle kiadványai, Új sorozat 6. szám).

245 (Megjegyzés - Popup)

Lackner Kristóf: Florilegvs Aegyptiacvs in agro Sempronienisi; Maiestatis Hvngrariae Aquila, Bp., (Bibliotheca Hungarica Antiqua XIX–XX).

246 (Megjegyzés - Popup)

Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Hrsg. von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende. Red. von István Monok, Péter Ötvös, Harald Prickler. Szeged, 1994. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 18/1. / Burgenländische Forschungen, Sonderband XIV).

247 (Megjegyzés - Popup)

Kovács József László: Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein. Faut Márk és Klein Menyhért krónikája 1526–1616. Sopron – Eisenstadt, 1995. (Sopron Város Történeti Forrásai C/ sorozat 1. kötet / Burgenländische Forschungen, Sonderband XVII).

248 (Megjegyzés - Popup)

Horváth Marietta: Kezedben a mécs, Budapest, 1980.